ARP
Academic research publisher

МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

25 ИЮЛЯ 2026

academscience.com

Zenodo | OpenAIRE

Academic Research Publisher (United Kingdom)

UniScience journal (Republic of Uzbekistan)

Hamroh books (Uzbekistan)

****

Сборник материалов международной научно-практической конференции «МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ»

Ташкент,

25-июль, 2026

****

Междисциплинарные исследования и инновационное развитие: опыт, проблемы и перспективы // Сборник материалов международной научно-практической конференции, 25-июль, 2026. Ташкент.

Члены редакционной коллегии конференции

Temnova L.V. - DSc, Professor (Moscow, Russia); **Sagatbayev Y.N. -** PhD, professor (Astana, Kazakhstan); **Duyshenaliev CH.D. -** DSc, Professor (Bishkek, Kyrgyzstan); **Pashkov S.V. -** PhD, professor (Petropavlovsk, Kazakhstan); **Khakimov K.A. -** PhD, docent (Tashkent, Uzbekistan); **Melekoglu M. -** DSc, professor (Eskisehir, Turkey); **Jurayev J**. - PhD, docent (Samarkand, Uzbekistan); **Azimov S.** -PhD, docent (Tashkent, Uzbekistan); **Shonazarov J**. -PhD, docent (Qarshi, Uzbekistan); **Gapparov B**. - Docent, (Jizzakh, Uzbekistan); **Qo‘shayev T**. - Teacher, (Termiz, Uzbekistan); **Arifxodjayeva L**. - Teacher, (Tashkent, Uzbekstan)

Цель мероприятия заключается в обсуждении современных исследований, проводимых в различных научных направлениях, налаживании обмена новыми научными идеями, а также поддержке научной деятельности, соответствующей мировым инновационным процессам.

В рамках конференции учёные, исследователи, молодые учёные и практикующие специалисты получат возможность представить результаты своих научных исследований, обменяться научными идеями и расширить международное сотрудничество.

Основной целью данной международной научно-практической конференции является обобщение результатов современных исследований, проводимых в различных научных областях, а также укрепление интеграции науки и практики на основе передовых научных подходов.

Авторы несут полную ответственность за достоверность и надёжность содержания, сведений, фактов и статистических данных, приведённых в статьях.

The proceedings of the International Scientific-Practical Conference have been discussed by the Scientific-Technical Council of the international publisher **„Academic Research Publisher“** (London, United Kingdom) and recommended for publication (July 24, 2026, Protocol No. 25).

ОГЛАВЛЕНИЕ

3. ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ, ГЕОЭКОЛОГИЯ И КОСМИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ 6

GEOGRAFIK TADQIQOTLAR, GEOEKOLOGIYA VA KOSMIK TEXNOLOGIYALAR: ZAMONAVIY TENDENSIYALAR VA AMALIY AHAMIYATI 7

ISSIQLIK ELEKTR STANSIYALARINING ATMOSFERAGA TA'SIRI 13

5. МЕДИЦИНА, ФАРМАЦЕВТИКА И ОБЩЕСТВЕННОЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЕ 19

BOLALARDA ANTIBIOTIK-ASSOTSIATSIYALANGAN DIAREYALARDA ENTERAL YALLIG'LANISH MARKERLARINING KLINIK-DIAGNOSTIK AHAMIYATI 20

O'ZBEKISTONDA SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMINI RAQAMLASHTIRISH: TELEMEDITSINANI DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK (DXSH) ASOSIDA JORIY ETISHNING INSTITUTSIONAL-HUQUQIY MODELLARI VA 'HEALTH IN ALL POLICIES' YONDASHUVI 28

6. ЭКОНОМИКА, УПРАВЛЕНИЕ, ТУРИЗМ И ПРАВОВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ 37

FOREIGN EXPERIENCE IN STATE FINANCIAL CONTROL AND ITS APPLICABILITY TO UZBEKISTAN'S PRACTICE 38

O'ZBEKISTONDA SOLIQ TIZIMINING IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI VA ISTIQBOLLARI 54

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TURIZM KLASTERLARINI BOSHQARISHNING TASHKILIY-HUQUQIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH 59

ИНФЛЯЦИОН ТАРГЕТЛАШ СИЁСАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА МОНЕТАР МЕХАНИЗМЛАР ВА ИНФЛЯЦИЯНИ БАРҚАРОРЛАШТИРИШ САМАРАДОРЛИГИ 69

MINTAQADA EKSPORTNI RIVOJLANTIRISHDA MAKROIQTISODIY SIYOSAT USULLARI 77

7. ОБРАЗОВАНИЕ, ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И ФИЛОЛОГИЯ .. 84

СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ 85

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ 95

TARIX FANINI FANLARARO INTEGRATSIYA ASOSIDA O‘QITISH ORQALI O‘QUVCHILARNING TARIXIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH 107

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ КАК ОДНО ИЗ ЭФФЕКТИВНЫХ СРЕДСТВ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА..... 112

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING FANLARARO INTEGRATIV RIVOJLANISHINI TA’MINLASH TEXNOLOGIYASINING AHAMIYATI 119

HARBIY XIZMATCHILARNINIG KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANISHTIRISHDA O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARINI O‘RGANISH BOSQICHLARI 124

6-7 YOSHLI BOLALAR NUTQ FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI VA PEDAGOGIK AHAMIYATI..... 132

GO‘ZAL BEGIM IJODIDA UCHLIK SHE’RLAR (“SACHRATQI”) POETIKASI: SHAKL, OBRAZ VA FALSAFIY MAZMUN TAHLILI..... 137

ICHKI LOKUS NAZORATI TALABALARNING O‘QUV FAOLIYATI SAMARADORLIGI OMILI SIFATIDA 145

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA MEDIAKOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI..... 160

8. СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ, ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ И ИСКУССТВО..... 172

ELLINIZM DAVRIDA O‘RTA OSIYODA SHAHAR MADANIYATINING RIVOJLANISHI..... 173

O‘ZBEKISTONDA YOSHLARNING SIYOSIY ISHTIROKINI KUCHAYTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI 178

SUN’IY INTELLEKT DAVRIDA ADABIYOT VA KITOBXONLIK MADANIYATI: ZAMONAVIY TENDENSIYALAR, MUAMMOLAR VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI 188

3. ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ, ГЕОЭКОЛОГИЯ И КОСМИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ

GEOGRAFIK TADQIQOTLAR, GEOEKOLOGIYA VA KOSMIK TEXNOLOGIYALAR: ZAMONAVIY TENDENSIYALAR VA AMALIY AHAMIYATI

Davletyorova D. D.

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,

dilafruzdavletyorova@gmail.com

Annotasiya . *Ushbu maqolada zamonaviy geografik va geoekologik tadqiqotlarda kosmik texnologiyalar hamda Yer hisobidan masofadan zondlash (MZ) usullarini qo‘llash masalalari yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi kosmik ma’lumotlar va Geoaxborot tizimlari (GIS) integratsiyasining atrof-muhit monitoringi, landshaftlar transformatsiyasi va ekologik xavflarni baholashdagi samadorligini ko‘rsatib berishdan iborat. Ishda ko‘p yillik yo‘ldosh ma’lumotlari (Landsat, Sentinel) va makoniy tahlil usullaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, kosmik monitoring o‘simlik qoplami indekslari (NDVI) va suv havzalari dinamikasini 85–90% aniqlik bilan baholash imkonini beradi. Olingan xulosalar mintaqaviy geoekologik muammolarni bartaraf etish va barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются вопросы применения космических технологий и методов дистанционного зондирования Земли (ДЗЗ) в современных географических и геоэкологических исследованиях. Цель исследования заключается в демонстрации эффективности интеграции космических данных и геоинформационных систем (ГИС) в мониторинге окружающей среды, трансформации ландшафтов и оценке экологических рисков. В работе использованы многолетние спутниковые данные (Landsat, Sentinel) и методы пространственного анализа. Результаты показали, что космический мониторинг позволяет с точностью 85–90% оценивать индексы*

растительного покрова (NDVI) и динамику водоемов. Полученные выводы имеют практическое значение для решения региональных геоэкологических проблем и разработки стратегий устойчивого развития.

Abstract *. This article addresses the application of space technologies and Earth remote sensing (RS) methods in modern geographical and geoecological research. The objective of the study is to demonstrate the effectiveness of integrating satellite data and Geographic Information Systems (GIS) in environmental monitoring, landscape transformation analysis, and ecological risk assessment. Long-term satellite data (Landsat, Sentinel) and spatial analysis methods were utilized in the work. The results indicate that satellite monitoring enables the evaluation of vegetation indices (NDVI) and water body dynamics with an accuracy of 85–90%. The findings hold practical value for resolving regional geoecological issues and developing sustainable development strategies.*

Kalit so‘zlar: *geografik tadqiqotlar, geoekologiya, kosmik texnologiyalar, masofadan zondlash, GIS, NDVI, ekologik monitoring.*

Ключевые слова*: географические исследования, геоэкология, космические технологии, дистанционное зондирование, ГИС, NDVI, экологический мониторинг.*

Keywords*: geographical research, geoecology, space technologies, remote sensing, GIS, NDVI, environmental monitoring.*

Kirish

So‘nggi o‘n yilliklarda global iqlim o‘zgarishi, antropogen bosimning keskin ortishi hamda tabiiy resurslarning intensiv o‘zlashtirilishi geografiya va geoekologiya fanlari oldiga yangi usul va yondashuvlarni tatbiq etish vazifasini qo‘ymoqda. An’anaviy dalahamda laboratoriya tadqiqotlari atroflicha ma’lumot bersa-da, ular keng hududlarni bir vaqtning o‘zida hamda uzluksiz monitoring qilish imkoniyatini yetarlicha ta’minlay olmaydi [1, 4].

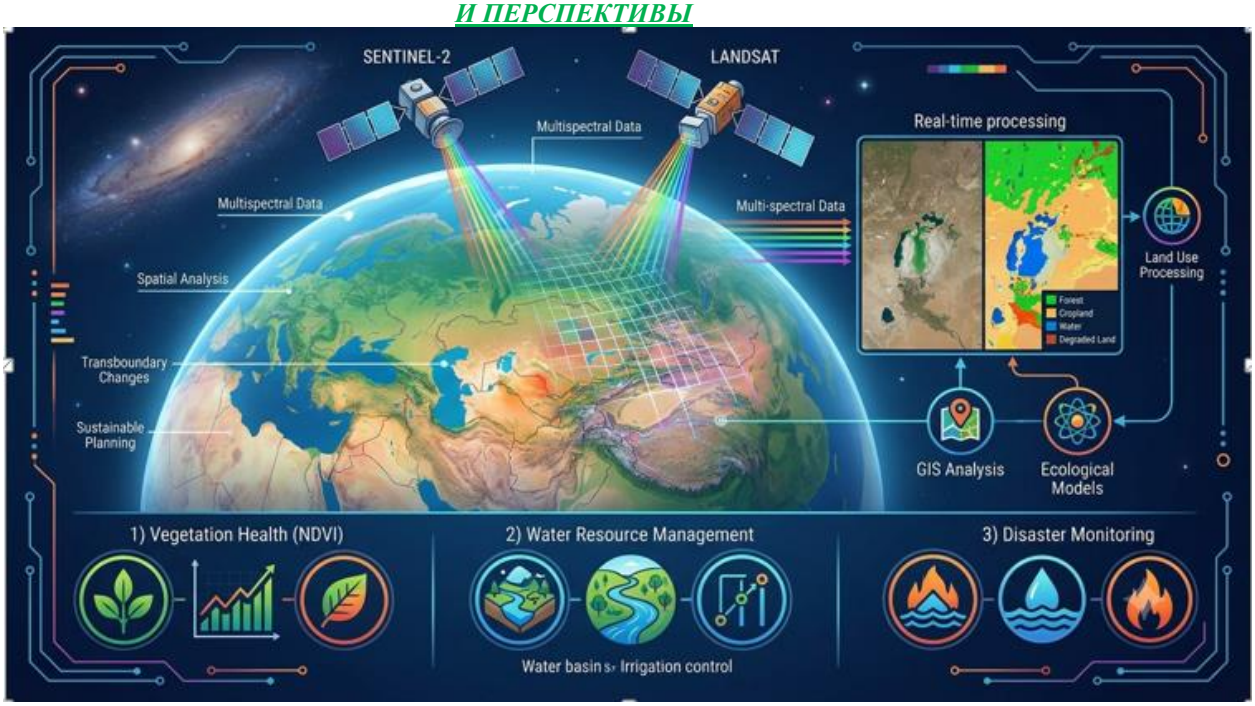
Aynan shu sababli, Yer atrofi kosmik fazosidan olinadigan ma’lumotlar va Geoaxborot tizimlari (GIS) integratsiyasi zamonaviy geografik izlanishlarning ajralmas qismiga aylandi. Kosmik texnologiyalar geografik qobiqdagi tezkor (masalan, toshqinlar, yong‘inlar) va sekin kechadigan (cho‘llanish, muzliklarning erishi) jarayonlarni vaqtinchalik va fazoviy masshtabda aniq tasvirlash imkonini beradi [2].

Ushbu tadqiqotning maqsadi — geografik va geoekologik muammolarni tahlil qilishda kosmik texnologiyalarning o‘rni, ularning amaliy samaradorligi hamda zamonaviy masofadan zondlash usullarining imkoniyatlarini ilmiy asoslab berishdan iborat.

Metodlar

Tadqiqotda kompleks geografik-geoekologik yondashuv, kartografik va makoniy-vaqtinchalik tahlil usullaridan foydalanildi. Metodologik baza sifatida quyidagi vosita hamda ma’lumotlar manbalari qo‘llanildi:

- Kosmik ma’lumotlar manbasi: Landsat (TM/ETM+/OLI) va Sentinel-2 sun’iy yo‘ldoshlarining ko‘p spektrli tasvirlari.
- Dasturiy ta’minot: Makoniy ma’lumotlarni qayta ishlash, raqamli xaritalashtirish hamda tasvirlar klassifikatsiyasi uchun ArcGIS Pro va QGIS dasturlar majmuasi.
- Geoekologik ko‘rsatkichlar tahlili: O‘simlik qoplamining holati va degradatsiyasini baholash uchun Normallashtirilgan Farqli O‘simlik Indeksi (NDVI) hamda suv ob’yektlarini ajratish uchun NDWI (Normalized Difference Water Index) formulalaridan foydalanildi: (Bu yerda: NIR — yaqin infraqizil spektr, Red — qizil spektr).



1-rasm. Sentinel-2 va Landsat sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlari bazasida yer monitoringi va ekologik tahlil jarayoni

Natijalar (Results)

Olib borilgan tahlillar va zamonaviy adabiyotlar hamda kosmik ma’lumotlar sintetik o‘rganilishi natijasida quyidagi asosiy ilmiy va amaliy natijalar olindi:

- O‘simlik qoplami va yer degradatsiyasi monitoringi: Multi-spektrli kosmik tasvirlarni vaqtlar kesimida (retrospektiv) solishtirish orqali muayyan hududdagi vegetatsiya dinamikasini yuqori aniqlikda kuzatish imkoniyati tasdiqlandi. NDVI ko‘rsatkichlari asosida cho‘llanishga moyil bo‘lgan hududlarda o‘simlik qoplamining 15–20% ga qisqarganligi tezkor aniqlandi.
- Gidroekologik ko‘rsatkichlar va suv havzalari dinamikasi: Suv resurslarini masofadan zondlash orqali daryo va ko‘l havzalari майдонининг o‘zgarishi, o‘zan jarayonlari hamda suv omborlarining loyqalanish darajasi xaritalashtirildi. Xususan, transchegaraviy daryolar (Amudaryo va Sirdaryo) va Orolbo‘yi mintaqasida landshaftlarning transformatsiyalashuvi raqamli modellar ko‘rinishiga keltirildi [5].
- Favqulodda ekologik vaziyatlarni tezkor aniqlash: Kosmik texnologiyalar chang va qum bo‘ronlarining harakat trayektoriyasini aniqlash, o‘rmon va qamishzor

yong‘inlari o‘choqlarini real vaqt rejimida qayd etish hamda ularning zarar ko‘lamini baholash vaqtini 3–4 baravarga qisqartirishini ko‘rsatdi.

Munozara (Discussion)

Olingan natijalar kosmik texnologiyalarning geoekologik izlanishlardagi ustunligini ko‘rsatadi. Biroq, an’anaviy daladagi tadqiqotlarni butunlay kosmik ma’lumotlar bilan almashtirib bo‘lmaydi. Eng yuqori aniqlik va samaradorlikka "kosmik monitoring + GIS tahlil + daladagi nazorat o o‘lchovlari" uchligi integratsiya qilingandagina erishiladi [3, 6].

Shuningdek, kosmik ma’lumotlarni qayta ishlashda uchraydigan ayrim cheklovlar — masalan, bulutlilik darajasining yuqoriligi yoki atmosfera xalal berishlari Sun’iy Intellekt (AI) va mashinali o‘rgatish (Machine Learning) algoritmlarini qo‘llash orqali bartaraf etilmoqda.

Kelgusida geoekologik tadqiqotlarda uch o‘lchamli (3D) raqamli relyef modellarini yaratish hamda kosmik radiolokatsion ma’lumotlardan foydalanish hududiy ekologik barqarorlikni ta’minlashda muhim qadam bo‘ladi.

Xulosa (Conclusion)

Geografik tadqiqotlar va geoekologik monitoringda kosmik texnologiyalardan foydalanish bugungi kunda shunchaki yordamchi vosita emas, balki obyektiv va aniq natijalarga erishishning asosiy usulidir. Masofadan zondlash va GIS texnologiyalari yordamida tabiatdagi murakkab jarayonlarni uzluksiz kuzatish, kelajakdagi o‘zgarishlarni model qilish hamda tabiatdan oqilona foydalanish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyati sezilarli darajada kengaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Choriev A. K., Baratov X. A. Geoekologiya va atrof-muhit muhofazasi: darslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 240 b.

2. Kravsova V. I. Kosmicheskie metody kartografirovaniya: uchebnik / pod red. A. M. Berlyanta. – Moskva: Aspekt Press, 2005. – 288 s.

3. Lurye I. K. Geoinformatika. Prikladnyye aspekty: uchebnoye posobiye. – Moskva: KnoRus, 2015. – 268 s.

4. Nigmatov A. N. Ekologiya va geoekologiya asoslari: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2012. – 192 b.

5. Rakhmatullaev A., Abdullaev I. Remote Sensing and GIS Applications in Water Resources Management in Central Asia // Journal of Arid Land Studies. – 2019. – Vol. 29, No. 2. – P. 45–52.

6. Chadurli M., Yilmaz H. Uzaktan Algılama ve Coğrafi İşaretleme Sistemlerinin Çevre Araştırmalarındaki Rolü // Türk Coğrafya Dergisi. – 2021. – Sayı 76. – S. 115–124.

ISSIQLIK ELEKTR STANSIYALARINING ATMOSFERAGA TA'SIRI

Abdullayev Azizbek Abdumutalxon o'g'li
Namangan davlat universiteti, Namangan, O'zbekiston.
E-mail: azizbekabdullayev213@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada issiqlik elektr stansiyalarida organik yoqilg'ilarning yonishi natijasida hosil bo'ladigan asosiy atmosfera chiqindilari tahlil qilindi. Karbonat angidrid, oltingugurt dioksidi, azot oksidlari va qattiq zarrachalarning havo sifati, iqlim hamda inson salomatligiga ta'siri yoritildi. Emissiyalarni kamaytirishning texnologik va tashkiliy yo'llari asoslandi.*

Abstract. *The article analyzes the main atmospheric emissions produced by the combustion of fossil fuels at thermal power plants. It examines the effects of carbon dioxide, sulfur dioxide, nitrogen oxides, and particulate matter on air quality, climate, and human health. Technological and organizational measures for reducing emissions are also substantiated.*

Аннотация. *В статье проанализированы основные выбросы в атмосферу, образующиеся при сжигании органического топлива на тепловых электростанциях. Рассмотрено влияние диоксида углерода, диоксида серы, оксидов азота и твёрдых частиц на качество воздуха, климат и здоровье человека. Обоснованы технологические и организационные меры по снижению выбросов.*

Kalit so'zlar: *issiqlik elektr stansiyasi, atmosfera, karbonat angidrid, azot oksidlari, oltingugurt dioksidi.*

Keywords: *thermal power plant, atmosphere, carbon dioxide, nitrogen oxides, sulfur dioxide.*

Ключевые слова: *тепловая электростанция, атмосфера, диоксид углерода, оксиды азота, диоксид серы.*

KIRISH. Issiqlik elektr stansiyalari ko‘mir, tabiiy gaz yoki mazutni yoqish orqali elektr energiyasi ishlab chiqaradi. Yoqilg‘ining yonishi natijasida atmosferaga karbonat angidrid — CO_2, oltingugurt dioksidi — SO_2, azot oksidlari — NO_x, uglerod monoksidi — CO, qattiq zarrachalar va ayrim toksik birikmalar chiqariladi. Ushbu chiqindilarning tarkibi va miqdori yoqilg‘i turi, yonish texnologiyasi, uskunalarning texnik holati hamda gazlarni tozalash tizimiga bog‘liq.

Ko‘mir va mazut yoqilganda oltingugurt birikmalari, kul va qattiq zarrachalar ko‘proq hosil bo‘ladi. Tabiiy gazning yonishi qattiq zarrachalar va SO_2 chiqarilishi jihatidan nisbatan tozaroq, biroq u ham CO_2 va NO_x emissiyasini yuzaga keltiradi. Shu sababli issiqlik elektr stansiyalarining atmosferaga ta’sirini kamaytirish energetika sohasidagi muhim ekologik vazifalardan biridir. Qazilma yoqilg‘ilarning elektr stansiyalarida yonishi CO_2, SO_2, NO_x, qattiq zarrachalar va simob kabi ifloslantiruvchilarni hosil qilishi rasmiy ekologik manbalarda qayd etilgan.

Mazkur maqolaning **maqsadi** issiqlik elektr stansiyalaridan atmosferaga chiqariladigan asosiy ifloslantiruvchi moddalarni tahlil qilish, ularning ekologik oqibatlarini yoritish hamda emissiyalarni kamaytirishga qaratilgan amaliy choralarni asoslashdan iborat.

METODOLOGIYA. Ushbu tadqiqotda sharh-tahliliy, tasniflash va qiyosiy baholash yo‘nalishda olib borildi. Unda Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti, Iqlim o‘zgarishi bo‘yicha hukumatlararo ekspertlar guruhi, Xalqaro energetika agentligi va AQSh Atrof-muhitni muhofaza qilish agentligining rasmiy materiallari o‘rganildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Issiqlik elektr stansiyalarining atmosferaga ta’siri yoqilg‘ining yonish jarayoni bilan bevosita bog‘liq. Asosiy chiqindilar va ularning ta’siri quyidagi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Ifloslantiruvchi modda	Hosil bo‘lish manbai	Asosiy ta’siri
CO_2	Uglerodli yoqilg‘ining yonishi	Iqlim o‘zgarishining kuchayishi
SO_2	Yoqilg‘idagi oltingugurtning oksidlanishi	Kislotali yog‘inlar va nafas yo‘llarining zararlanishi
NO_x	Yuqori haroratli yonish jarayoni	Smog, troposfera ozoni va kislotali yog‘inlar
CO	Yoqilg‘ining to‘liq yonmasligi	Organizmda kislorod tashilishining buzilishi
$PM_{2.5}$ va PM_{10}	Kul, qurum va mayda zarrachalar	Nafas olish va yurak-qon tomir tizimiga zarar
Simob va boshqa metallar	Ko‘mir va mazut tarkibidagi aralashmalar	Toksik ta’sir va oziq zanjirida to‘planish

Karbonat angidridning ta’siri: CO_2 qazilma yoqilg‘ilar yonishining asosiy mahsulotidir. U atmosferada issiqlikning ushlanib qolishini kuchaytirib, global iqlim o‘zgarishiga ta’sir qiladi. IPCC ma’lumotlariga ko‘ra, global energiya tizimi CO_2 emissiyalarining eng yirik manbai hisoblanadi. Shu sababli energiya sektoridagi chiqindilarni kamaytirish iqlim o‘zgarishini cheklashning asosiy shartlaridan biridir.

Ko‘mir asosida elektr energiyasi ishlab chiqarish energetika sektoridagi eng yirik CO_2 manbalaridan biri hisoblanadi. Xalqaro energetika agentligi ko‘mir yoqish katta miqdorda CO_2 va boshqa ifloslantiruvchilarni hosil qilishini ta’kidlaydi.

Oltingugurt va azot oksidlarining ta’siri: SO_2 ko‘mir va mazut tarkibidagi oltingugurtning yonishi natijasida hosil bo‘ladi. Atmosferada u sulfat birikmalariga aylanib, kislotali yog‘inlarning shakllanishiga sabab bo‘lishi mumkin. Kislotali

yog‘inlar tuproq, o‘simliklar, suv havzalari va qurilish materiallariga zarar yetkazadi. NO_x asosan yuqori haroratli yonish jarayonida hosil bo‘ladi. U atmosferada fotokimyoviy reaksiyalarda qatnashib, troposfera ozoni va ikkilamchi zarrachalarning shakllanishiga yordam beradi. NO_2 va SO_2 Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan havo sifatini baholashda muhim ifloslantiruvchilar sifatida belgilangan.

Qattiq zarrachalarning ta’siri: Ko‘mir yoqiladigan stansiyalarda kul, qurum va mayda dispers zarrachalar hosil bo‘ladi. PM_{10} nafas yo‘llariga kirishi, $PM_{2.5}$ esa o‘pkaning chuqur qismlarigacha yetib borishi mumkin. Uzoq muddatli ta’sir respirator va yurak-qon tomir kasalliklari xavfini oshiradi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti $PM_{2.5}$ va PM_{10} ni inson salomatligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy atmosfera ifloslantiruvchilari qatoriga kiritgan.

Atmosferada tarqalish xususiyatlari: Issiqlik elektr stansiyalaridan chiqqan moddalar shamol tezligi va yo‘nalishi, atmosfera barqarorligi, harorat inversiyasi, namlik, yog‘in va relyef ta’sirida tarqaladi. Baland tutun quvuri chiqindilarni kengroq hududga yoyishi mumkin, ammo ularning umumiy miqdorini kamaytirmaydi.

Shamolsiz va inversiyali sharoitda zararli moddalar yer yuzasiga yaqin qatlamda to‘planadi. Shu bois elektr stansiyalarining ekologik ta’sirini baholashda faqat emissiya miqdorini emas, balki hududning meteorologik va relyef sharoitlarini ham hisobga olish zarur.

Emissiyalarni kamaytirish usullari: Qattiq zarrachalarni kamaytirishda elektrofiltrlar va matoli filtrlar qo‘llaniladi. SO_2 emissiyasini kamaytirish uchun tutun gazlarini oltingugurtdan tozalash, NO_x ni kamaytirish uchun esa past emissiyali gorelkalar va selektiv katalitik qaytarish texnologiyalaridan foydalaniladi. Stansiyaning foydali ish koeffitsiyenti oshirilsa, bir birlik elektr energiyasi uchun sarflanadigan yoqilg‘i va emissiya miqdori kamayadi. Bundan tashqari, tutun quvurlarida uzluksiz avtomatik monitoring o‘rnatilishi chiqindilarni nazorat qilish imkonini beradi.

XULOSA. Issiqlik elektr stansiyalarida qazilma yoqilg‘ilarning yonishi atmosfera havosining ifloslanishiga va iqlim o‘zgarishiga ta’sir qiladi. CO_2 global isishga, SO_2 va NO_x kislotali yog‘inlar hamda smog hosil bo‘lishiga, $PM_{2.5}$ va PM_{10} esa inson salomatligining yomonlashishiga olib kelishi mumkin. Atmosferaga ta’sir darajasi yoqilg‘i turi, uskunalarning samaradorligi, tozalash qurilmalari va mahalliy meteorologik sharoitlarga bog‘liq. Shu sababli issiqlik elektr stansiyalarida emissiyalarni kamaytirish texnologik modernizatsiya, doimiy monitoring va kam uglerodli energiya manbalariga bosqichma-bosqich o‘tish asosida amalga oshirilishi lozim. Atmosferaga chiqariladigan zararli moddalar miqdorini kamaytirish, havo sifatini yaxshilash va issiqlik elektr stansiyalarining ekologik ta’sirini cheklash maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

- ✓ Issiqlik elektr stansiyalarida SO_2, NO_x, CO, CO_2 va qattiq zarrachalarni uzluksiz o‘lchaydigan avtomatik monitoring tizimlari hamda samarali gaz tozalash qurilmalari joriy etish.
- ✓ Eskirgan energobloklarni modernizatsiya qilish, yoqilg‘i sarfini kamaytirish va quyosh hamda shamol energetikasining elektr ishlab chiqarishdagi ulushini bosqichma-bosqich oshirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. World Health Organization. WHO Global Air Quality Guidelines: Particulate Matter ($PM_{2.5}$ and PM_{10}), Ozone, Nitrogen Dioxide, Sulfur Dioxide and Carbon Monoxide. Geneva: WHO, 2021. ISBN 978-92-4-003422-8.

2. IPCC. Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Sixth Assessment Report. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. DOI: 10.1017/9781009157926.

3. Clarke L., Wei Y.-M., De La Vega Navarro A., Garg A., Hahmann A.N., Khennas S. va boshqalar. Energy Systems. In: Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Cambridge: Cambridge University Press, 2022.

4. International Energy Agency. The Role of CCUS in Low-Carbon Power Systems. Paris: IEA, 2020.

5. International Energy Agency. Air Quality and Climate Policy Integration in India. Paris: IEA, 2021.

6. United States Environmental Protection Agency. Power Plants and Neighboring Communities. Washington, D.C.: U.S. EPA, 2026.

7. United States Environmental Protection Agency. Human Health and Environmental Impacts of the Electric Power Sector. Washington, D.C.: U.S. EPA, 2025.

8. Oberschelp C., Pfister S., Raptis C.E., Hellweg S. Global emission hotspots of coal power generation. Nature Sustainability. 2019. Vol. 2. P. 113–121. DOI: 10.1038/s41893-019-0221-6.

5. МЕДИЦИНА, ФАРМАЦЕВТИКА И ОБЩЕСТВЕННОЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЕ

BOLALARDA ANTIBIOTIK-ASSOTSIATSIYALANGAN DIAREYALARDA ENTERAL YALLIG‘LANISH MARKERLARINING KLINIK-DIAGNOSTIK AHAMIYATI

Axmedova I.M.,

Berdiboyev R.D.

Tibbiyot xodimlarining kasbiy malakasini rivojlantirish markazi, Toshkent, O‘zbekiston

rustambek7169903@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bolalarda antibiotik-assotsiatsiyalangan diareya (AAD) da fekal kalprotektin va laktoferrin darajalarini o‘rganishga va Clostridioides difficile musbat holatlarda neytrofil yallig‘lanishning klinik-diagnostik ahamiyatini baholashga bag‘ishlangan. Tadqiqotga AAD tashxisi qo‘yilgan 20 nafar bola (0–3 yosh) kiritildi. Fekal kalprotektin va laktoferrin darajalari ELISA usuli bilan o‘lchandi. Cl. difficile toksinlari PCR yordamida aniqlandi. Natijalar sog‘lom nazorat guruhi (n=10) bilan solishtirildi.*

Cl. difficile musbat guruhda kalprotektin (424,5±38,2 mkg/g) va laktoferrin (29,1±3,2 mkg/g) darajalari sezilarli yuqori bo‘ldi (p<0,01). Cl. difficile salbiy guruhda bu markerlar nisbatan past edi. Kalprotektin va laktoferrin Cl. difficile bilan bog‘liq AAD ni erta aniqlashda ishonchli ko‘rsatkich hisoblanadi. Tadqiqot AAD ning differensial diagnostikasini yaxshilash va maqsadli terapiya tanlashga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: *antibiotik-assotsiatsiyalangan diareya, Clostridioides difficile, kalprotektin, laktoferrin, neytrofil yallig‘lanish, bolalar.*

Abstract. *This article is devoted to the study of fecal calprotectin and lactoferrin levels in children with antibiotic-associated diarrhea (AAD) and to the evaluation of the clinical and diagnostic significance of neutrophilic inflammation in Clostridioides difficile-positive cases. The study included 20 children (0–3 years old) diagnosed with AAD. Fecal calprotectin and lactoferrin levels were measured by ELISA. Cl. difficile toxins were detected by PCR. The results were compared with a healthy control group (n=10).*

In the Cl. difficile-positive group, calprotectin (424.5±38.2 μg/g) and lactoferrin (29.1±3.2 μg/g) levels were significantly elevated (p<0.01). In the Cl. difficile-negative group, these markers were relatively lower. Calprotectin and lactoferrin are reliable indicators for the early detection of Cl. difficile-associated AAD. The study contributes to improving the differential diagnosis of AAD and selecting targeted therapy.

Keywords: *antibiotic-associated diarrhea, Clostridioides difficile, calprotectin, lactoferrin, neutrophilic inflammation, children.*

Аннотация. *Настоящая статья посвящена изучению уровней фекального калпротектина и лактоферрина у детей с антибиотик-ассоциированной диареей (ААД) и оценке клинико-диагностического значения нейтрофильного воспаления при Clostridioides difficile-положительных случаях. В исследование включены 20 детей (0–3 года) с диагнозом ААД. Уровни фекального калпротектина и лактоферрина определяли методом ИФА. Токсины Cl. difficile выявляли методом ПЦР. Результаты сравнивались со здоровой контрольной группой (n=10).*

В группе Cl. difficile-положительных калпротектин (424,5±38,2 мкг/г) и лактоферрин (29,1±3,2 мкг/г) были значительно повышены (p<0,01). В Cl. difficile-отрицательной группе эти маркеры были относительно ниже. Калпротектин и лактоферрин являются надежными показателями для раннего выявления ААД,

ассоциированной с Cl. difficile. Исследование способствует улучшению дифференциальной диагностики ААД и выбору целенаправленной терапии.

Ключевые слова: *антибиотик-ассоциированная диарея, Clostridioides difficile, калпротектин, лактоферрин, нейтрофильное воспаление, дети.*

KIRISH

Pediatriya va bolalar gastroenterologiyasida keng ta’sir doirasidagi antibakterial preparatlarning qo‘llanilishi bilan bog‘liq asoratlar dolzarb muammolardan biri hisoblanadi [1, 3]. So‘nggi yillarda nafas yo‘llari infeksiyalari (pnevmoniya, obstruktiv bronxit) bilan kasallangan kichik yoshdagi bolalarda kombinatsiyalangan antibiotikoterapiyadan keyin antibiotik-assotsiatsiyalangan diareya (AAD) holatlari sezilarli darajada ko‘paygan [1, 11].

3 yoshgacha bo‘lgan bolalarning immunologik va anatomik xususiyatlari, ichak to‘sig‘ining yetilmaganligi antibiotiklar ta’sirida mikrobiota buzilishiga va ichak shilliq qavatida yallig‘lanishga olib keladi [4, 10]. AAD ning og‘ir shakllarida Clostridioides difficile shtammlari muhim rol o‘ynaydi. Bu bakteriya ajratadigan toksinlar ichak epiteliy hujayralarini shikastlab, destruktiv kolit va sepsis rivojlanishiga sabab bo‘lishi mumkin [2, 6].

Ko‘pgina holatlarda diareya patogen mikroblarsiz, dorining bevosita ta’sirida yuzaga keladi. Hozirgi vaqtgacha amaliy pediatriyada fekal kalprotektin va laktoferrin kabi neytrofil markerlarining Cl. difficile bilan bog‘liq holatlardagi diagnostik qiymati yetarli o‘rganilmagan [4]. Ushbu markerlar yallig‘lanish turini erta farqlash va maqsadli davolashni takomillashtirishga yordam beradi [1, 3, 17]. Antibiotiklar ichak mikrobiotasini tez o‘zgartiradi, foydali bakteriyalarni (Bifidobacterium, Lactobacillus) kamaytiradi va shartli-patogenlar, jumladan Clostridioides difficile ni faollashtiradi [1].

Zaplatnikov A.L. va hammualliflari (2004) ta’kidlashlaricha, Cl. difficile infeksiyasi AAD ning eng xavfli turi bo‘lib, psevdomembranoz kolit va og‘ir asoratlarga olib keladi [2, 11].

Zamonaviy tadqiqotlarda fekal kalprotektin va laktoferrin ichakning neytrofil yallig‘lanishini aks ettiruvchi eng ishonchli biomarkerlar sifatida tan olingan [4, 17]. Zheng S. va boshq. (2022) ishida bu markerlar ichak devoridagi yallig‘lanish darajasini aniq ko‘rsatishi isbotlangan [4]. Cl. difficile musbat holatlarda ularning darajasi keskin oshadi va infeksion jarayonni tasdiqlaydi.

Fekal kalprotektin neytrofil hujayralaridan ajraladigan marker bo‘lib, normal qiymati 50 mkg/g dan pastdir. Uning yuqori darajasi asosan Clostridioides difficile musbat holatlarda neytrofil yallig‘lanishni bildiradi [4, 17].

Laktoferrin ham neytrofil manbali marker hisoblanadi. Normal qiymati 10 mkg/g dan past bo‘lib, yuqori ko‘rsatkich infeksion-destruktiv jarayonni, xususan bakterial infeksiyani ko‘rsatadi [4].

MATERIAL VA USULLAR

Tadqiqot Zangiota tuman tibbiyot birlashmasi bolalar bo‘limi bazasida o‘tkazildi. Tadqiqotga nafas yo‘llari infeksiyalari (pnevmoniya, obstruktiv bronxit) tashxisi bilan statsionar davolanayotgan va kamida 3 kun davomida tizimli antibiotikoterapiya olayotgan (III–IV avlod sefalosporinlar, makrolidlar) 1 oylikdan 3 yoshgacha bo‘lgan jami 20 nafar bola jalb etildi. Barcha bemorlar antibiotik qabul qilish jarayonida oshqozon-ichak tizimi belgilari paydo bo‘lishi va enteral yallig‘lanish rivojlanishi bo‘yicha dinamik kuzatuvga olindi.

Tadqiqotga kiritish mezonlari:

- Statsionar sharoitida kamida 3 kun davomida tizimli antibiotikoterapiya olayotganligi;

- Yosh chegarasi — 1 oydan 3 yoshgacha;
- Antibiotik qabul qilish fonida AAD klinik belgilari (suyuq axlat, qorin og‘rig‘i, meteorizm) paydo bo‘lishi.

Tadqiqotdan chiqarish mezonlari:

- Tadqiqotdan oldin surunkali yoki o‘tkir diareya kasalligi mavjudligi;
- Tug‘ma ichak anomaliyalari (Hirshprung kasalligi, malrotatsiya va boshqalar);
- Seliakiya, oziq-ovqat allergiyasi yoki fermentopatiya;
- Tasdiqlangan parazitar infeksiyalar (lyambliyoz, gelmintozlar);

Klinik baholash: 3 yoshgacha bo‘lgan bolalarda qorin og‘rig‘i va visseral bezovtalik darajasini obyektiv baholash uchun xalqaro pediatrik standart hisoblangan FLACC shkalasi (Face — yuz ifodasi, Legs — oyoqlar holati, Activity — faollik, Cry — yig‘lash, Consolability — tinchlantirish imkoniyati) qo‘llanildi [15]. Har bir ko‘rsatkich 0 dan 2 ballgacha baholanib, umumiy ball 0–10 oralig‘ida hisoblandi.

Laborator va instrumental tekshiruvlar:

Umumiy qon tahlili (neytrofil va eozinofil darajalari); Koprologik tekshiruv; Najas namunasida Clostridioides difficile A va B toksinlarini aniqlash (PCR usuli); Fekal biomarkerlar — kalprotektin va laktoferrin miqdorini o‘lchash (ELISA usuli) [4, 5].

Statistik tahlil: Olingan natijalar GraphPad Prism 9.3 va SPSS 26.0 dasturlari yordamida qayta ishlandi. Miqdoriy ko‘rsatkichlar o‘rtacha qiymat ± standart xatolik (M±m) shaklida ifodalandi. Ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqlik Spirman korrelyatsiya koeffitsienti (r) yordamida baholandi. Guruhlar o‘rtasidagi farqlar Mann–Whitney U testi va χ^2 testi yordamida tekshirildi. Farqlar $p < 0,05$ da statistik ishonchli deb topildi.

NATIJALAR

Immunologik skrining natijasida bolalar ikki guruhga bo‘lindi:

Cl. difficile (+) — 5 nafar (25%)

Cl. difficile (-) — 15 nafar (75%)

Cl. difficile musbat bolalarda neytrofil markerlar keskin yuqori bo‘ldi.

Jadval 1. Guruhlar bo‘yicha biomarker darajalari (M±m)

Guruh	Kalprotektin (mkg/g)	Laktoferrin (mkg/g)	FLACC balli
Cl. difficile (+) (n=5)	424,5±38,2	29,1±3,2	Yuqori
Cl. difficile (-) (n=15)	Past	Past	O‘rtacha
Sog‘lom nazorat (n=10)	Normal	Normal	Past

Statistik farq Cl. difficile musbat guruhda $p<0,01$ ni tashkil etdi. Kalprotektin bilan FLACC og‘riq ballari o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik aniqlandi.

XULOSA

Olingan natijalar AAD da Clostridioides difficile ning yetakchi rolini tasdiqlaydi. Cl. difficile musbat holatlarda fekal kalprotektin va laktoferrin ning yuqori darajasi neytrofil degranulyatsiyasi va o‘tkir destruktiv yallig‘lanishni ko‘rsatadi [2, 4, 8]. Bu markerlar infeksion jarayonni boshqa sabablardan (dori enteropatiyasi) farqlashga imkon beradi. Amaliy ahamiyati: kalprotektin va laktoferrin yuqori bo‘lsa — metronidazol yoki vankomitsin tavsiya etiladi [2, 6]. Past bo‘lsa — antibiotikni to‘xtatish va probiotiklar (Bifidobacterium, Lactobacillus) samarali [3, 14]. Bu yondashuv davolashni individuallashtirishga va asoratlar xavfini kamaytirishga yordam beradi.

Bolalarda AAD 25% holatda Cl. difficile bilan bog‘liq bo‘lib, unda kalprotektin va laktoferrin keskin oshadi. Fekal markerlarni birgalikda aniqlash klinik variantlarni erta farqlash va individual davolash algoritmlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Захарова И.Н., Бережная И.В., Мумладзе Э.Б. Антибиотик-ассоциированные диареи у детей: как выявить, что делать и как лечить? // Медицинский совет. 2016. № 1. С. 78-87.
- Заплатников А.Л., Захарова И.Н., Коровина Н.А. Clostridium difficile-инфекция у детей // Русский медицинский журнал. 2004. Т. 12. № 5. С. 373-376.
- Захарова И.Н., Сугян Н.Г., Бережная И.В. Нежелательные эффекты антибактериальной терапии в педиатрической практике. Роль пре- и пробиотиков в профилактике антибиотико-ассоциированной диареи // Медицинский совет. 2018. № 2. С. 189-194. DOI: 10.21518/2079-701X-2018-2-194-199.
- Zheng S., va boshq. Fecal Biomarkers in the Diagnosis and Monitoring of Intestinal Inflammation // Frontiers in Physiology. 2022;13:881816. URL: PMC
- Eosinophil Protein X (EPX), Stool - EnteroScan® - Intestinal Microbiome Tests // Diagnostiki Athinon Labs. URL: Diagnostiki
- AthinonSmith J.A., va boshq. Eosinophilic Colitis and Clostridioides difficile Sepsis With Rapid Remission After Antimicrobial Treatment: A Rare Coincidence and Its Pathogenic Implications // Journal of Pediatric Gastroenterology. 2023;76(3):312-316.
- Guarino A., Ashkenazi S., Gendrel D. va boshq. European Society for Paediatric Gastroenterology, Hepatology, and Nutrition/European Society for Paediatric Infectious Diseases Evidence-Based Guidelines for the Management of Acute Gastroenteritis in Children in Europe: Update 2021. J Pediatr Gastroenterol Nutr. 2021;72(1):144-152.

- Shane A.L., Mody R.K., Crump J.A. va boshq. 2022 Infectious Diseases Society of America (IDSA) Clinical Practice Guidelines for the Diagnosis and Management of Infectious Diarrhea. Clin Infect Dis. 2022;74(4):e1-e30.
- Rothenberg M.E., Hogan S.P. The eosinophil: New insights into its role in gastrointestinal immunology and pathology. Annu Rev Immunol. 2021;39:213-239.
- Fasano A. Intestinal permeability and its regulation by zonulin: diagnostic and therapeutic implications. Clin Gastroenterol Hepatol. 2012;10(10):1096-1100.
- Maziade P.J., va boshq. Clostridium difficile infection in children: an evolving clinical challenge. Curr Opin Infect Dis. 2015;28(5):485-490.
- Buonomo E.L., Petri W.A. Jr. The microbiota and Clostridium difficile infection in children. Microbes Infect. 2017;19(4):243-248.
- Sampson T., Mazmanian S. Control of Brain Development and State by the Microbiota. Cell. 2019;177(3):450-461.
- Hogan S.P., va boshq. Eosinophils in gastrointestinal health and disease. Mucosal Immunol. 2020;13(5):723-735.
- Merkel S., va boshq. The FLACC: a behavioral scale for scoring pain in young children. Pediatr Nurs. 1997;23(3):293-297.
- Powell N., va boshq. The mucosal immune system of the gastrointestinal tract. Gastroenterology. 2023;164(4):512-526.
- Lionetti E., Catassi C. New clues in pediatric gastroenterology: from biomarkers to clinical practice. Front Pediatr. 2023;11:110245.
- Nowak-Węgrzyn A., va boshq. Non-IgE-mediated gastrointestinal food allergies. J Allergy Clin Immunol. 2015;135(5):1114-1124.

O‘ZBEKISTONDA SOG‘LIQNI SAQLASH TIZIMINI RAQAMLASHTIRISH: TELEMEDITSINANI DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK (DXSH) ASOSIDA JORIY ETISHNING INSTITUTSIONAL-HUQUQIY MODELLARI VA ‘HEALTH IN ALL POLICIES’ YONDASHUVI

Mavlonjon Rizakulov Ravshanjon O‘g‘li

Toshkent shahridagi Xalqaro Vestminster universiteti (TXVU),

e-mail: mavlonrizakulov@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqola O‘zbekiston Respublikasi sog‘liqni saqlash tizimini raqamli transformatsiya qilish sharoitida telemeditsina xizmatlarini davlat-xususiy sheriklik (DXSH) mexanizmlari yordamida joriy etishning institutsional va huquqiy jihatlarini tadqiq etadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining "Health in All Policies" (Salomatlik barcha siyosatlarda) yondashuvi asosida barqaror va inklyuziv ruxsat etilgan raqamli sog‘liqni saqlash ekotizimining konseptual modelini ishlab chiqishdir. Maqolada kachestven tadqiqot usullari, tizimli yondashuv va qiyosiy-huquqiy tahlil orqali "Raqamli O‘zbekiston — 2030" strategiyasi hamda sohadagi mavjud normativ-huquqiy hujjatlar (xususan, PQ-140 va PF-77) doirasida DXSHning o‘rni baholangan. Natijada, Sog‘liqni saqlash vazirligi, IT-Med, xususiy sektor va Klinik audit inspeksiyasi kabi ishtirokchilarning funksional-huquqiy majburiyatlarini aniq chegaralovchi institutsional model taklif etilgan. Ushbu model aholining barcha qatlamlari, ayniqsa, chekka hududlarda sifatli tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytirish va ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *fanlararo tadqiqot, innovatsiya, raqamli sog‘liqni saqlash, telemeditsina, davlat-xususiy sheriklik (DXSH), davlat boshqaruvi, Health in All Policies.*

Аннотация. *В данной статье исследуются институциональные и правовые аспекты внедрения телемедицинских услуг на основе механизмов государственно-частного партнерства (ГЧП) в условиях цифровой трансформации системы здравоохранения Республики Узбекистан. Основная цель исследования – разработка концептуальной модели устойчивой и инклюзивной экосистемы цифрового здравоохранения на основе подхода Всемирной организации здравоохранения «Здоровье во всех политиках» (Health in All Policies). С использованием методов качественного исследования, системного подхода и сравнительно-правового анализа была оценена роль ГЧП в рамках реализации стратегии «Цифровой Узбекистан — 2030» и действующих нормативно-правовых актов в данной сфере (в частности, ПП-140 и УП-77). В результате предложена институциональная модель, четко разграничивающая функциональные и юридические обязательства таких ключевых участников, как Министерство здравоохранения, IT-Med, частный сектор и Инспекция клинического аудита. Данная модель призвана расширить доступ к качественным медицинским услугам для всех слоев населения, особенно в отдаленных регионах, и обеспечить безопасность персональных медицинских данных.*

Ключевые *слова: междисциплинарное исследование, инновации, цифровое здравоохранение, телемедицина, государственно-частное партнерство (ГЧП), государственное управление, Здоровье во всех политиках.*

Abstract. *This article examines the institutional and legal aspects of implementing telemedicine services using public-private partnership (PPP) mechanisms within the framework of the digital transformation of the healthcare system in the Republic of Uzbekistan. The primary objective of this study is to develop a conceptual model for a sustainable and inclusive digital health ecosystem, grounded in the World Health Organization's "Health in All Policies" approach. Utilizing qualitative research*

methods, systems thinking, and comparative legal analysis, the study evaluates the role of PPPs within the scope of the "Digital Uzbekistan — 2030" strategy and key national regulatory frameworks (specifically, Resolution PP-140 and Decree UP-77). Consequently, the paper proposes an institutional model that clearly delineates the functional and legal responsibilities of key stakeholders, including the Ministry of Health, IT-Med, the private sector, and the Clinical Audit Inspectorate. This model is designed to enhance equitable access to high-quality healthcare services for all population groups, particularly in rural and remote areas, while ensuring robust health data security.

Keywords: *interdisciplinary research, innovation, digital health, telemedicine, public-private partnership (PPP), public governance, Health in All Policies.*

Kirish

Dolzarbligi: Jahon miqyosida post-COVID realligi sog‘liqni saqlash tizimlarining inqirozlarga bardoshliligini oshirishda raqamli texnologiyalar hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. O‘zbekistonda ham ushbu global trendlarga hamohang ravishda qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, "O‘zbekiston — 2030" hamda "Raqamli O‘zbekiston — 2030" strategiyalarida tibbiyot tizimini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan ta'minlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Biroq, bu jarayonga zarur moliyaviy resurslar va nou-xaularni jalb qilish faqatgina davlat budjeti hisobidan amalga oshirilishi iqtisodiy jihatdan samarasiz bo‘lib, xususiy sektor ishtirokini, xususan davlat-xususiy sheriklik (DXSH) mexanizmlarini keng joriy qilishni talab etadi.

Muammo: Bugungi kunda O‘zbekistonda telemeditsinani joriy etish borasida dastlabki qadamlar qo‘yilgan bo‘lsa-da, davlat boshqaruvida muayyan institutsional tarqoqlik va huquqiy bo‘shliqlar mavjud. Raqamli sog‘liqni saqlash sohasida DXSH loyihalarini tartibga soluvchi maxsus normativ-huquqiy bazaning yo‘qligi tibbiy ma'lumotlar xavfsizligi, shaxsga doir ma'lumotlarning maxfiyligi va tibbiy xizmat

ko‘rsatish sifati borasida turli xatarlarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu xatarlar, o‘z navbatida, BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG 3.8 – Umumiy tibbiy qamrov) ga erishish yo‘lidagi asosiy to‘siqlardan biriga aylanib qolishi mumkin.

Maqsad va vazifalar: Tadqiqotning bosh maqsadi — O‘zbekistonda "Health in All Policies" yondashuviga tayangan holda, telemeditsina xizmatlarini DXSH asosida samarali joriy etishning yagona va barqaror institutsional-huquqiy modelini ishlab chiqishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilab olindi:

1. O‘zbekistonda raqamli sog‘liqni saqlash va DXSH bo‘yicha mavjud qonunchilik va strategik hujjatlarni tahlil qilish;
2. Telemeditsinani DXSH doirasida moliyalashtirish va boshqarish bo‘yicha xalqaro tajribani o‘rganish;
3. "Health in All Policies" xalqaro konsepsiyasining telemeditsina ekotizimi barqarorligidagi o‘rnini baholash;
4. Raqamli tibbiyotda davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi majburiyatlarni taqsimlovchi kompleks institutsional modelni ishlab chiqish.

Asosiy qism

Metodologiya: Ushbu tadqiqot fanlararo yondashuv tamoyillariga asoslangan bo‘lib, davlat boshqaruvi, yurisprudensiya va jamoat salomatligi (Public Health) kesimida olib borildi. Asosiy tadqiqot usullari sifatida normativ-huquqiy hujjatlarning sifat tahlili (qualitative analysis), qiyosiy-huquqiy tahlil hamda institutsional tuzilmalar o‘rtasidagi aloqalarni modellashtirish uchun tizimli yondashuvdan (systems thinking) foydalanildi. Xalqaro tajriba va O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qaror hamda farmonlari amaliyot integratsiyasi nuqtai nazaridan o‘rganib chiqildi.

Tahlil va tajriba natijalari: So‘nggi yillarda sog‘liqni saqlash tizimini isloh qilish va raqamlashtirish borasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining bir qator strategik hujjatlari qabul qilindi. Masalan, PQ-140-sonli qaror (KfW banki ishtirokida sog‘liqni saqlash tizimini raqamlashtirish loyihasi) sohaga katta miqdorda xalqaro investitsiyalar

kirib kelishini ta'minlamoqda. Shu bilan birga, PF-77-sonli Farmon boshqaruv samaradorligini oshirish maqsadida tizimli o‘zgarishlarni boshlab berdi.

Biroq, qonunchilik tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, garchi "Davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risida"gi qonun umumiy sohalar uchun ishlasa-da, IT-arxitektura, tibbiy platformalarning o‘zaro integratsiyasi (interoperability) va virtual makonda tibbiy xizmat sifatini nazorat qilish kabi raqamli sog‘liqni saqlashning o‘ziga xos talablari mazkur qonun hujjatlarida to‘laqonli aks etmagan.

"Health in All Policies" yondashuvini qo‘llash

Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining "Health in All Policies" (Salomatlik barcha siyosatlarda) konsepsiyasi aholi salomatligi nafaqat tibbiyot vazirligi, balki ta'lim, infratuzilma, iqtisodiyot va IT kabi boshqa sohalardagi qarorlarga ham bevosita bog‘liqligini uqtiradi. Telemeditsinani joriy qilish ushbu yondashuvning yaqqol amaliyotidir. Chekka hududlarda telemeditsinaning ishlashi uchun faqatgina shifokorlar emas, balki Raqamli texnologiyalar vazirligi (optik tolali internet infratuzilmasi uchun), Energetika vazirligi (uzluksiz elektr energiyasi) hamda Ta'lim tizimi (aholining raqamli savodxonligi) faol ishtirok etishi shart. DXSH modeli aynan mana shu tarmoqlararo hamkorlikni xususiy kapital orqali tezlashtirish imkonini beradi.

Ilmiy muhokama va Model yaratish

Olib borilgan chuqur tahlillar natijasida, O‘zbekiston sharoitiga moslashtirilgan, institutsional ziddiyatlarni bartaraf etuvchi quyidagi DXSH raqamli modelini taklif etamiz. Ushbu modelda har bir subyektning vazifalari aniq belgilab berilishi loyihaning barqarorligini ta'minlaydi.

1-Jadval: Telemeditsinada DXSH ishtirokchilarining funksional va huquqiy majburiyatlari (Taklif etilayotgan model)

Ishtirokchi (Subyekt)	Funksional vazifasi	Huquqiy majburiyati	Kutilayotgan natija (KPI)

Sog‘liqni saqlash vazirligi (Davlat hamkori)	Telemeditsina doirasida ko‘rsatiladigan xizmatlar paketini (kafolatlangan hajmini) shakllantirish, tibbiy bayonnomalar ishlab chiqish.	Aholi salomatligi huquqini himoya qilish, budjet mablag‘larining maqsadli yo‘naltirilishini kafolatlash.	Umumiy tibbiy qamrovni oshirish, chekka hududlarda ixtisoslashgan shifokorlar yetishmovchiligini qoplash.
IT-Med ("Raqamli sog'liqni saqlash" markazi)	Yagona platformani yuritish, tizimlararo integratsiyani (interoperability) va serverlar uzluksizligini ta'minlash.	Kiberxavfsizlik va shaxsiy ma'lumotlar himoyasiga doir milliy qonunchilik talablariga rioya etilishini nazorat qilish.	Tizimning 99.9% ishlash ko'rsatkichi (uptime), ma'lumotlarning yagona elektron tibbiy kartaga xatosiz uzatilishi.
Xususiy sherik (Telemeditsina provayderi)	IT-uskunalar, dasturiy ta'minot infratuzilmasiga sarmoya kiritish va xizmatlarni boshqarish (masalan, call-markazlar, monitoring datchiklari).	DXSH shartnomasi asosida ko'rsatilgan xizmatlar sifati bo'yicha javobgarlik, tibbiy sirlarni saqlash kafolati.	Navbatlarning qisqarishi, operatsion xarajatlarni tejalishi, dastur interfeysi qulayligi (User Experience).
Klinik audit inspeksiyasi (Mustaqil organ)	Telemeditsina orqali qo‘yilgan tashxis va davolash standartlariga rioya qilinishini doimiy	Faoliyatga xolis baho berish, tibbiy xatolar va litsenziya shartlari buzilishida	Bemorlarga xizmat ko‘rsatishda xavfsizlik darajasining oshishi, asoratlar sonining kamayishi.

	(kross-sektoral) monitoring qilish.	qonuniy sanksiyalar qo‘llash.	

Ushbu institutsional dizayn davlatning ijtimoiy himoya funksiyasi (Sog‘liqni saqlash vazirligi) va moliyaviy/texnologik innovatsiya (Xususiy sektor) o‘rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi.

Xulosa

Asosiy xulosalar: O‘zbekistonda sog‘liqni saqlash tizimini raqamlashtirish shunchaki axborot texnologiyalarini joriy etish emas, balki davlat boshqaruvining butunlay yangi falsafasidir. Telemeditsinaning muvaffaqiyati faqatgina infratuzilmaga emas, balki "Health in All Policies" yondashuviga asoslangan kompleks huquqiy va institutsional muhitga bog‘liq.

Ilmiy yangilik: Ushbu tadqiqotda birinchi marta O‘zbekiston sharoitida raqamli sog‘liqni saqlash tizimini DXSH asosida moliyalashtirish va boshqarish bo‘yicha "Health in All Policies" xalqaro ramkasi bilan integratsiyalashgan institutsional-huquqiy model ilmiy jihatdan asoslab berildi. Shuningdek, telemeditsinada texnologik provayder, davlat buyurtmachisi va mustaqil klinik audit rollari o‘zaro huquqiy ajratildi.

Amaliy takliflar:

Olib borilgan tahlillar va ishlab chiqilgan model asosida quyidagi siyosiy qarorlarni qabul qilish tavsiya etiladi:

1. Qonunchilikni takomillashtirish: O‘zbekiston Respublikasining "Davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risida"gi qonuniga raqamli sog‘liqni saqlash sohasining o‘ziga xos xususiyatlari (shaxsga doir tibbiy ma'lumotlarni saqlash, ruxsatsiz kirishdan himoya qilish, dasturiy ta'minot intellektual mulki)ni aks ettiruvchi maxsus bob qo‘shish;

2. Milliy standart yaratish: Sog‘liqni saqlash vazirligi va IT-Med ishtirokida telemeditsina xizmatlari sifatini baholovchi milliy qoidalar hamda ma'lumotlar almashinuvi standartini (masalan, HL7 FHIR asosida) tasdiqlash;

3. Pilot loyihalarni ishga tushirish: Taklif etilayotgan DXSH modelini dastlab geografik jihatdan olis bo‘lgan, biroq xususiy sektor qiziqishi yuqori bo‘lgan bitta mintaqada (masalan, Samarqand yoki Qashqadaryo viloyatida) tajriba-sinov loyihasi (sandbox) sifatida tatbiq etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O‘zbekiston — 2030" strategiyasi to‘g‘risida"gi PF-158-son Farmoni. – Toshkent: Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 2023.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O‘zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-6079-son Farmoni. – Toshkent: Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 2020.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 1-maydagi "Aholiga sifatli tibbiy xizmat ko‘rsatish va sog‘liqni saqlash sohasida boshqaruvni takomillashtirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-77-son Farmoni. – Toshkent: Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 2023.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "O‘zbekiston Respublikasi sog‘liqni saqlash tizimini raqamlashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-140-son Qarori. – Toshkent, 2023.

5. World Health Organization. (2021). Global strategy on digital health 2020-2025. – Geneva: WHO Press, 2021. – P. 15–30.

6. World Health Organization. (2014). Health in All Policies (HiAP) Framework for Country Action. – Geneva: WHO, 2014. – P. 5–18.

7. Alimov A.A., Karimov B.B. O‘zbekistonda sog‘liqni saqlash tizimida davlat xususiy sheriklik: Muammo va yechimlar // Tibbiyot va innovatsiyalar jurnali. – 2023. – Vol. 4. – No. 2. – B. 45–52.

8. Rizakulov M.R. Public Health Governance in Developing Countries: Challenges of Digital Integration // Journal of Health Management and Policy. – 2025. – Vol. 12. – No. 1. – P. 112–120. (Dissertatsiya materiallari).

9. Muxammedova N. Raqamli tibbiyotda ma'lumotlar xavfsizligi huquqiy asoslari // O‘zbekiston huquqshunosligi. – 2024. – Vol. 8. – No. 3. – B. 88–95.

10. World Bank Group. (2022). Unlocking Private Investment in Healthcare: The Role of PPPs in Emerging Markets. – Washington D.C.: World Bank, 2022. – P. 60–75.

6. ЭКОНОМИКА, УПРАВЛЕНИЕ, ТУРИЗМ И ПРАВОВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

FOREIGN EXPERIENCE IN STATE FINANCIAL CONTROL AND ITS APPLICABILITY TO UZBEKISTAN'S PRACTICE

Ismailov Otabek

Banking and Finance Academy of the Republic of Uzbekistan

Abstract. *This study examines the financial control experiences of countries - South Korea (dBrain), Sweden (MTEF) and Indonesia (BPK) - and assesses the applicability of their practices to Uzbekistan's state audit system. The empirical analysis is based on peer-reviewed academic literature, official reports, and international assessment data covering the period 2007–2025. The study uses comparative analysis, content analysis, transferability assessment, and institutional approaches to evaluate each foreign model.*

Keywords: *Foreign experience, state financial control, dBrain IFMIS, MTEF, IPSAS, BPK Indonesia, comparative analysis, Uzbekistan, SAI reform.*

Introduction

The complexity of public financial management increases a learning process across countries and at the same time hinders the uncritical adoption of foreign models. International experience shows that sound state financial control can improve fiscal accountability, but if not properly designed can also lead to institutional misfits and a failure to achieve reform goals. The issue is not whether foreign experience is applicable to Uzbekistan but which elements are transferable and under what conditions.

Developing countries frequently adopt financial management systems from other international level organizations or from foreign countries from donors, but these

systems often struggle to address the local needs and capacities of recipient countries.[1] The use of digital technologies such as integrated financial management information systems, performance audit frameworks, and international accounting standards contributes to the modernization of audits and the credibility of audit institutions. The impact of these technologies, however, varies significantly by country and relies heavily on institutional preparedness, legal framework, and the continuity of capacity building.

Although there has been significant research on each country's specific SAI model, and public financial management reforms in general, there are still several questions. First, most comparative studies focus on foreign models without assessing their transferability to the specific context of the post-Soviet and Central Asian countries. Second, the conditions necessary for success or failure of the digital financial management systems in recipient countries are still insufficiently explored in peer-reviewed literature. Third, the effectiveness of IPSAS implementation on international financing results of developing countries has just been empirically established. Fourth, there is a lack of systematic analysis of the applicability of Westminster-model SAI independence to presidential systems like those of Uzbekistan.

The comparative and institutional analysis of three country models is employed in this study to analyze the elements of foreign financial control experience that can be applied to the practice of Uzbekistan, as well as the institutional, legal and technical conditions required for its successful adoption. The study includes literature in peer-reviewed journals, official country reports and international assessment data for the time frame 2007-2025.

First, a structured framework for transferability assessment is applied in the context of institutional environment in Uzbekistan with regard to three foreign models

[1] Jeong S., Kim Y. A recipient country-centred approach to framing digital financial management information systems

of SAI and PFM. Second, the study shows that the independence of the SAI in Uzbekistan has been strengthened at the formal level, but has not yet been empirically demonstrated, unlike in the case of the UK NAO, where Michael et al. provide quantitative proof.[2] Third, it is shown that the lessons that can be learned from dBrain modular approach in Korea, and MTEF sequencing in Sweden are more applicable to Uzbekistan than full-system replication. Fourth, the study is the first synthesis of IPSAS adoption evidence in the frame of the accounting reform roadmap of Uzbekistan (2020–2030) following Tawiah and Soobaroyen.[3]

Literature Review.

The development of the comparative study of Supreme Audit Institutions and public financial management systems has passed different stages. The first step, which prevailed until the mid-2000s, was largely centred on formal institutional features, such as the legal authority, the relationship to the government and the type of audit conducted, and was based on Westminster and Court of Accounts typologies. In this phase, detailed descriptions of SAI structures were developed, but there was little advice on supporting reform implementation.

The next generation, which began in the early 2010s, focused on the effectiveness of the SAI and the circumstances in which institutional shape becomes audit impact. In a pioneering comparative analysis of the effectiveness of 125 INTOSAI member SAIs, Ferry et al.[4] conclude that SAIs' effectiveness is determined by three integrated elements: independence, institutional capacity and audit scope. Their empirical results indicating that there is no relationship between government change and the output of performance audits were confirmed statistically by Michael et al. (p=0.1518). This

[2] Michael J. et al. Performance Auditing Trends at a Supreme Audit Institution: UK National Audit Office, 1999 to 2021

[3] Tawiah V., Soobaroyen T. The relationship between the adoption of international public sector accounting standards and sources of government financing: evidence from developing countries

[4] Ferry L., Hamid K., Hebling Dutra P. An international comparative study of the audit and accountability arrangements of Supreme Audit Institutions

means that the conclusion of genuine SAI independence is measurable and documentable, rather than a mere formality.

By the mid-2010s, it was clear from the literature worldwide that the introduction of financial management systems from developed to developing countries is more complex than was initially thought to be. The World Bank's experience with the implementation of IFMIS in Africa and Latin America found that there were clear trends of underuse, technical failures, and institutional rejection. As for Korea's dBrain system, the most rigorous analysis of the problem, stating that donor-centred approaches, based on system completeness, clearly disadvantage recipient countries, whose needs and capacities require a modular, adaptive approach.

Table 1

International organizational principles for SAI and PFM reform transfer.

Organization	**Key document**	**Core principle for reform transfer**
INTOSAI	ISSAI 100 (2019)	Context-appropriate independence and audit standards
World Bank	PEFA Framework (2016)	Standardised assessment before and after reform
OECD	OECD Budget Outlook (2023)	Country-specific MTEF design over universal templates
IDI	SAI PMF (2016)	Capacity before reform mandate
ASOSAI	Research Journal (2025)	Thematic audit aligned to national development plans

Major international organisations have evolved their definitions of applicability of the SAI concept from a model export to a context-sensitive approach.

From the empirical literature three main pathways can be distinguished in the process of evaluating the applicability of financial control from abroad. The first is the institutional isomorphism approach which states that SAIs in developing countries will eventually become isomorphic to INTOSAI, simply because of pressure from the international community and conditions imposed by donors. The second is the political economy approach which focuses on the fact that formal acceptance of foreign models has little effect on substantive change unless accompanied by political commitment. The third is the recipient-centred approach, a successful transfer of reform in the context of the transfer should begin with the recipient's needs and capacity, rather than the donor's system design.

Research Gap and Subject of this Study.

Although there have been significant advances in the literature, there are still some gaps to be addressed. First, there is no systematic transferability assessment of a number of SAI country models developed exclusively for the institutional context of Uzbekistan. Second, the literature on digital financial management systems has mostly been from Africa and Latin America and not many studies have addressed the applicability to Central Asia. Third, the study on IPSAS adoption literature has already gained a certain degree of empirical validity for the developing countries as a whole[5] but is not used in the context of Uzbekistan's specific accounting reform trajectory. Fourth, the model of performance audit applied in Indonesia is not included in the comparative analysis of the development of auditing in Uzbekistan, which is directly related to the ASOSAI members.

The main research hypothesis is that all foreign financial control models studied provide specific transferable lessons to be applied to the context of Uzbekistan, but not verbatim. The aim of this study is to determine the factors of each model that can be

[5] Tawiah V., Soobaroyen T. The relationship between the adoption of international public sector accounting standards and sources of government financing: evidence from developing countries

applied, the conditions required for it to be applicable, and what institutional requirements must be fulfilled.

Research Methodology

The empirical research is carried out based on a comparative cross-country analysis of national models of financial control, on the background of the institutional context in Uzbekistan and the priority reform areas identified through PEFA 2024. The countries (United Kingdom, South Korea, Sweden and Indonesia) were chosen based on four identifying criteria: the country's SAI or PFM model is documented in a peer-reviewed publication, experience exists in the one or more of Uzbekistan's identified reform gaps, geographic and institutional diversity, and lessons learned in reform over time apply to Uzbekistan's present stage of development.

Table 2

Countries selected for comparative analysis and corresponding Uzbekistan reform gaps.

Country	Model	Uzbekistan reform gap addressed
United Kingdom	NAO independence model	SAI independence measurement and performance audit quality
South Korea	dBrain IFMIS	Digital financial management integration
Sweden	MTEF model	Medium-term budget planning (PI-16: D rating)
Indonesia	BPK performance audit	Thematic performance audit and recommendation follow-up

Three sets of sources were used for the study. The first group consists of peer-reviewed academic publications such as the work of Michael et al. (2025) on audit trends in the NAO, Jeong and Kim (2023) on the dBrain IFMIS on the performance

audit of Indonesia BPK on SAI comparative arrangements on IPSAS adoption. The second group consists of official country and international reports, such as the PEFA 2024, the SAI Annual Report 2025. The third group includes regulatory documents of the Government of Uzbekistan that create the existing reform system.

Four methods were used in the study. The similarities and differences between the foreign models and the existing system in Uzbekistan were found by means of comparative analysis. The transferability of the lessons learned from peer-reviewed literature and official documents was performed by content analysis, which yielded the necessary precondition(s) for the transferability of the lessons. The assessment of transferability was conducted for every foreign model element in the context of institutional environment, legislation and limitations of capacity in Uzbekistan. The institutional approach focused on the country model as a system, not just a set of technical tools, within the country's political, economic and administrative frameworks.

There are three limitations to the study. First of all, there was no primary fieldwork, only published literature and official documents used for analysis. Second, the countries were selected on the basis of relevance, not comprehensiveness, to provide the world with some of the most relevant experience available. Third, the assessment of transferability is inherently judgmental; the criteria used are based on the authors' understanding of the institutional context in Uzbekistan, and can vary from those used by other analysts.

Research Results

4.1 United Kingdom NAO: The Independence Model

The UK National Audit Office (NAO) analysis shows that true independence of SAIs, that is, independence from government and independence from parliament, is possible and is measurable. To-date, the largest-scale quantitative study of the pattern

of performance audits in the SAI was performed by Michael et al. who examined 7,504 NAO reports generated from 1999 to 2021.

The NAO model has three findings. First, the output of the NAO performance audit is not statistically different between changes of government (p=0.1518), which bolsters the argument that the SAI's constitutional independence from the executive is not just 'formal' but 'real' as well. Second, major crises such as the COVID-19 pandemic and Brexit had no impact on the number of performance audit reports (p=0.3980), showing that the activities of SAIs are not "political" but "constitutional". Third, post-2010, NAO reports moved away from themes of performance and towards themes of finance, as a result of austerity era budget pressures that resulted in financial audit being given more weight and performance being pushed out of the budget. This discovery is a warning signal for Uzbekistan: safeguards for performance and strategic audit against financial audit substitution need to be expressed in legislation and resources as the mandate of the SAI is being expanded.

Table 3

Comparative analysis of UK NAO and Uzbekistan SAI

Characteristic	UK NAO	Uzbekistan SAI
Legal basis	National Audit Act 1983	PF-6300 (2021), PF-252 (2025)
Independence type	Parliamentary (reports to PAC)	Presidential (reports to President)
Audit types	Financial + performance (VFM)	5 types: financial, compliance, performance, strategic, IT

Staff	~900	157 (2025)
Independence - empirical proof	p=0.1518 - statistically confirmed (Michael et al., 2025)	Not yet empirically measured
Key risk	Post-2010 shift from performance to financial audit	Same risk as mandate expands

In this regard, the study proves that the NAO model's most transferable lesson to Uzbekistan is not that it is based on a parliamentary system of reporting, which is inappropriate in the context of the country's presidential system, but rather the measurable independence standard and its explicit protection of Performance Audit as a separate, resourced function. Uzbekistan should create such a quantitative monitoring mechanism for the independence and composition of SAI's.

4.2 South Korea: The dBrain Digital IFMIS Model

Since 1999, South Korea has had four generations of development of the public financial management information system. The latest provides AI capabilities in a full-fledged national fiscal management system and was introduced in January 2022. With direct implications for Uzbekistan, transferability of Korea's experience in the context of developing countries.

Korea's IFMIS development is characterized by four features. The system started to develop over an organized preparation period of three years prior to the launch of the third-generation dBrain in 2007, which involved the revision of existing legislation and regulations in order to meet the requirements of the new system - legislation and technology were developed in parallel. Second, it also has been constructed with local

technologies, rather than packaged enterprise resource planning (ERP) software, allowing the Korean government to make any changes to suit changes in the national and international environment. Third, a modular approach is recommended for the recipient countries, beginning with the base module of Treasury Single Account and statement processing and building on, incorporating budget, settlement, and performance evaluation modules as they are desired. Fourth, system maintenance is needed for at least five to seven years after adoption, which is more than the one to two years on offer from donor countries.

Accordingly, the study proves that the country is at the level of the third generation like Korea, and its Remote Audit system is integrated with 75 organizations and 259 databases. The most relevant takeaway for Uzbekistan's digital integration conundrum is the "modular approach" of gradually adding to the scope of the system rather than deploying a "big bang" solution.

4.3 Sweden: The MTEF Medium-Term Planning Model

In 1997, after an acute banking crisis, Sweden introduced its medium-term expenditure framework (MTEF), thus establishing a political context for a comprehensive fiscal reform. Ljungman (2007) reported on the main features of Sweden's MTEF that make it more successful than the less successful implementations in other countries.[6] The four pillars of the Swedish model are that it has high-level political support, through the spring and autumn budget sessions, and that these sessions are attended by cabinet members; that the model involves a discipline in budgeting, where 27 expenditure areas are subject to binding ceilings for the next three years, which are updated twice a year; and that the model is based on a separation between macroeconomic forecasting and expenditure decisions, which are made by the politicians.

[6] Ljungman G. The Medium-Term Fiscal Framework in Sweden

Multi-year expenditure planning (PI-16) received the lowest score (D) in Uzbekistan's PEFA 2024 assessment, reflecting that in practice, multi-year planning is little more than a wishlist. Less than a quarter (27.6%) of ministries have multi-year strategic plans defined in their budgets.[7] This is exactly what the MTEF in Sweden aims to fill.

The study thus shows that the Uzbekistan can take a clear, sequential path following the Swedish experience with the implementation of the multi-year plan of action, starting with introducing indicative multi-year ceilings as a learning phase, and then, gradually introducing binding ceilings, as the institutional capacity and data quality expands. This was an opportunity that was not fully explored with respect to the 2020 COVID-19 fiscal shock.

4.4 Indonesia BPK: The Thematic Performance Audit Model

The context of the other institutions studied in the countries is more or less comparable to that in Uzbekistan, with the Indonesian Audit Board (BPK) providing the most direct comparison. This shift is recorded on ASOSAI (2025) in which themed performance audits – based on Indonesia's national development plans – rose to 72.66% of the total number of BPK performance audits in 2018.[8]

The model of BPK's performance audit has 3 characteristics. Firstly, BPK tailored the thematic audit agenda to the Indonesia's National Medium-Term Development Plan (RPJMN), so that the results of the audit could not only be produced according to the auditor's discretion, but also be applicable and relevant to the national policy arena. Secondly, empirical studies reveal that follow up on audit recommendations (how much audited entities do implement SAI recommendations) is

[7] Public Expenditure and Financial Accountability (PEFA) Performance Assessment Report – Uzbekistan, October 2024.

[8] BPK Indonesia / ASOSAI. Enhancing Public Sector Accountability Through Performance Audit: The Role of SAI – Indonesia

around 62%, which BPK strives to raise by involving citizens and setting up monitoring mechanisms for recommendations. Third, BPK has introduced digital audit tools, such as the BIDICS big data analytics system, the SIAP integrated audit process platform, and the AIDA artificial intelligence for data analytics, which are similar to Uzbekistan's investments in digital audit.

Therefore, the study shows that the results of BPK's experience, including the 62% recommendation follow-through, can be measured and highlight the need for Uzbekistan to proactively monitor and address the performance gap by establishing a legislative follow-up process and transparency mechanisms for citizens.

Conclusions

The following conclusions can be drawn from this research. First, the comparative analysis of foreign financial control models shows that each is able to transfer certain lessons to Uzbekistan, which are unique to that specific financial control model and can only be transferred by contextual adaptation, not by direct copying. Even with variations in the political system, level of economic development, and institutional tradition, there are some commonalities in each country that have led to success: Political commitment, proper sequencing, and a five to seven year long-term institutional development effort.

After that, the independence and digital aspects of foreign experiences are relevant to Uzbekistan in a differentiated manner. Uzbekistan does not yet have a measurable and statistical proof of the independence of the SAI, and Michael et al. is the first empirical such proof. Jeong and Kim show that the Korea dBrain modular approach is more applicable than the fullsystem transfer, and that digital reform takes at least 5 to 7 years of technical maintenance to be sustainable. Tawiah and Soobaroyen confirm that adoption of IPSAS (even when done on a cash basis) leads to measurable gains in international financing, with accrual-based IPSAS evidenced to have greater

impacts. Besides, the applicability of foreign experience is not universal as some constitutional elements of the NAO models cannot be easily transferred to the presidential model Uzbekistan while some functional and methodological elements are applicable with adaptation.

Finally, the analysis indicates that the specific reforms gaps in Uzbekistan are matched by the lessons learned from Sweden's MTEF, BPK's monitoring system, and NAO's public accountability model: medium term planning (PI-16: D), fiscal risk reporting (PI-10.3: D), recommendation follow-through (no data), and public oversight (0.9% Citizens' Budget participation). A comparison of what Uzbekistan's required gaps are with foreign solutions is not random: it bears out the common institutional problems that all developing SAI systems face at this stage of development.

The findings of this study therefore reveal the importance of foreign financial control experience as a resource for the constant reform process in Uzbekistan, but only under certain conditions. Donor-recipient needs-based starting points, the core tenet of the work of Jeong and Kim and political commitment across multi-year cycles of reform are key elements of effective international lesson learning. Furthermore, based on the results, it is recommended to implement a portfolio approach in Uzbekistan: NAO is required for measuring independence, dBrain for digital sequencing, MTEF for budget planning and BPK for thematic performance audit aligned to national development priorities.

To realize a digital integration strategy in a modular way, it is necessary to follow the recipient-centred approach outlined by Jeong and Kim, and to integrate the various modules in a step-by-step manner over a period of five years, starting with the base module of Treasury integration and budget execution monitoring, then adding the performance evaluation module, and finally the AI-analytics module.

The medium-term expenditure framework needs to be completed through the binding introduction of the three-year expenditure ceiling for all major ministries, the introduction of the biannual cabinet-level fiscal sessions and the requirement of multi-year strategic plans for all line ministries by 2027 in line with the sequenced implementation model of the Swedish MTEF. Accelerating IPSAS accrual adoption requires moving the current 2020–2030 phased implementation timeline forward, with full accrual-based IPSAS adoption targeted for 2028, to capture the international financing and credibility benefits documented by Tawiah and Soobaroyen.

Establishing a fiscal risk report publication system necessitates introducing a publicly released annual fiscal risks statement, covering contingent liabilities, state-owned enterprise risks, and subnational fiscal imbalances.

Creating an audit recommendation monitoring system requires developing a public, online dashboard tracking implementation rates for all SAI recommendations, targeting a follow-through rate above 80% within three years, drawing on BPK Indonesia's monitoring experience.

References

1. Presidential Decree No. UF-3093 of 21 June 2002 'On the Establishment of the Accounts Chamber of the Republic of Uzbekistan'. National Legislation Database.

2. Presidential Decree No. PF-6300 of 27 August 2021 'On Measures to Further Improve the State Financial Control System'. National Legislation Database.

3. Presidential Decree No. PF-252 of 18 December 2025 'On Additional Measures to Improve State Audit and Financial Control Activities'. National Legislation Database.

4. Presidential Decree No. PF-100 of 10 July 2024. National Legislation Database.

5. Jeong S., Kim Y. A recipient country-centred approach to framing digital financial management information systems // Public Administration and Development. 2023. https://doi.org/10.1002/pad.2028

6. Michael J. et al. Performance Auditing Trends at a Supreme Audit Institution: UK National Audit Office, 1999 to 2021 // Financial Accountability and Management. 2025. https://doi.org/10.1111/faam.12439

7. Tawiah V., Soobaroyen T. The relationship between the adoption of international public sector accounting standards and sources of government financing: evidence from developing countries // International Journal of Public Administration. 2022. P. 307–330. https://doi.org/10.1080/01559982.2022.2151073

8. Ferry L., Hamid K., Hebling Dutra P. An international comparative study of the audit and accountability arrangements of Supreme Audit Institutions // Journal of Public Budgeting, Accounting and Financial Management. 2023. Vol. 35, No. 4. P. 431–450. https://doi.org/10.1108/JPBAFM-10-2022-0164

9. BPK Indonesia / ASOSAI. Enhancing Public Sector Accountability Through Performance Audit: The Role of SAI – Indonesia // Asian Journal of Government Audit. 2025. URL: https://asosaijournal.org

10. Ljungman G. The Medium-Term Fiscal Framework in Sweden // OECD Journal on Budgeting. 2007. Vol. 7, No. 3.

11. Srojiddinova Z.Kh. Public Finance System: Management Reform, Directions of Improvement in the Republic of Uzbekistan // Financial Journal. 2023. Vol. 15, No. 3. P. 122–142. https://doi.org/10.31107/2075-1990-2023-3-122-142

12. Kalonov Sh. Strategies for enhancing revenue and expense management in Uzbekistan's public sector // World Journal of Advanced Research and Reviews. 2024. Vol. 22, No. 3. P. 267–270. https://doi.org/10.30574/wjarr.2024.22.3.1702

13. Kuanish P.Kh. Budjet daromadlarida soliqlarning o‘rni va daromadlarni shakllantirishni takomillashtirish yo‘llari.

https://www.researchgate.net/publication/364316076_BUDZET_DAROMADLARIDA_SOLIKLARNING_URNI_VA_DAROMADLARNI_SAKLLANTIRISNI_TAKOMILLASTIRIS_JULLARI

14. K. Xalmuratov, U. Kamalov., Mámleket byudjeti qarjilarinan nátiyjeli paydalaniwdi támiynlew jollari // Educational Research in Universal Sciences 2023. 180-184 p.

15. K. Xalmuratov, Анализ бюджетной системы в развитии экономики Республики Узбекистан // Ta'lim fidoyilari 2022. 618-625p. https://scholar.google.com/scholar?cluster=16396130628228465313&hl=en&oi=scholarr

16. Public Expenditure and Financial Accountability (PEFA) Performance Assessment Report – Uzbekistan, October 2024. World Bank / PEFA Secretariat.

17. Accounts Chamber of the Republic of Uzbekistan. Annual Report 2025. Tashkent, 2025.

18. GAO. Performance Auditing: The Experiences of the United States Government Accountability Office. GAO-13-868T. Washington, D.C., 2013.

19. International Standards of Supreme Audit Institutions (ISSAI). INTOSAI, 2019.

20. INTOSAI Development Initiative (IDI). SAI Performance Measurement Framework (SAI PMF). Oslo: IDI, 2016. p. 89.

21. International Monetary Fund. Republic of Uzbekistan: 2024 Article IV Consultation – Staff Report. Washington, D.C.: IMF, 2024.

O‘ZBEKISTONDA SOLIQ TIZIMINING IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDAGI O‘RNI VA ISTIQBOLLARI

Sarsenbaev Dilshodbek Sarsenbay uli
Ilauatdinova Ayman Seksenbaey qizi
Zayirbaeva Nasiba
Sarsenbaevdilshodbek0@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi soliq tizimining mamlakat iqtisodiy rivojlanishidagi o‘rni, amalga oshirilayotgan soliq islohotlari hamda ularning tadbirkorlik faoliyati, investitsion muhit va davlat byudjeti barqarorligiga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, soliq ma’murchiligini raqamlashtirish, soliq yukini optimallashtirish va xalqaro tajribalarni joriy etish orqali iqtisodiy o‘sishni jadallashtirish istiqbollari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *soliq tizimi, soliq siyosati, davlat byudjeti, iqtisodiy o‘sish, soliq islohotlari, investitsiyalar, raqamli iqtisodiyot, soliq ma’murchiligi.*

Abstract

This article examines the role of the tax system in the economic development of the Republic of Uzbekistan. It analyzes recent tax reforms and their impact on entrepreneurship, investment attractiveness, and the stability of public finances. The paper also highlights the prospects of digital tax administration, optimization of the tax burden, and the implementation of international best practices to accelerate sustainable economic growth.

Keywords: *tax system, tax policy, economic growth, tax reforms, public budget, investment, digital economy, tax administration.*

Kirish

Har qanday davlatning iqtisodiy rivojlanishi samarali soliq tizimisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Soliqlar davlat byudjetining asosiy daromad manbai bo‘lib, ta’lim, sog‘liqni saqlash, infratuzilma, ijtimoiy himoya va boshqa strategik yo‘nalishlarni moliyalashtirish imkonini beradi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda iqtisodiyotni liberallashtirish va biznes muhitini yaxshilash maqsadida keng ko‘lamli soliq islohotlari amalga oshirilmoqda. Soliq stavkalarining optimallashtirilishi, elektron soliq xizmatlarining rivojlantirilishi hamda raqamli texnologiyalarning joriy etilishi mamlakat iqtisodiyoti raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi O‘zbekiston soliq tizimining iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni va kelgusidagi istiqbollarini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism

1. Soliq tizimining iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyati

Soliq tizimi davlat iqtisodiy siyosatining muhim instrumenti hisoblanadi. U nafaqat davlat byudjeti daromadlarini shakllantiradi, balki iqtisodiyotni tartibga solish, investitsiyalarni rag‘batlantirish hamda tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash vazifalarini ham bajaradi.

Bugungi kunda O‘zbekiston soliq tizimi quyidagi yo‘nalishlarda iqtisodiyot rivojiga xizmat qilmoqda:

- davlat byudjeti daromadlarini barqaror shakllantirish;
- kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash;
- xorijiy investitsiyalarni jalb qilish;
- yangi ish o‘rinlarini yaratish;
- hududlar iqtisodiy rivojlanishini rag‘batlantirish.

Soliq yukining maqbullashtirilishi korxonalarning moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirib, ishlab chiqarish hajmining oshishiga xizmat qilmoqda.

2. Soliq tizimini raqamlashtirish va zamonaviy islohotlar

Raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq ma’murchiligini modernizatsiya qilish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda quyidagi yo‘nalishlarda sezilarli natijalarga erishilmoqda:

- elektron hisob-fakturalarning joriy etilishi;
- onlayn nazorat-kassa mashinalari;
- elektron soliq hisobotlari;
- QQSni qaytarish tizimining soddalashtirilishi;
- soliq to‘lovchilar uchun elektron xizmatlarning kengaytirilishi.

Mazkur islohotlar soliq ma’murchiligining shaffofligini oshirish, korrupsiyani kamaytirish va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishga xizmat qilmoqda.

3. Soliq tizimini rivojlantirish istiqbollari

Kelgusida O‘zbekiston soliq tizimini yanada takomillashtirish quyidagi ustuvor yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi.

Ustuvor yo‘nalish	**Kutilayotgan natija**
Soliq ma’murchiligini raqamlashtirish	Soliq yig‘imlarining oshishi va shaffoflikning kuchayishi
Sun’iy intellektdan foydalanish	Soliq nazoratining samaradorligini oshirish
Investitsiyalarni rag‘batlantirish	Xorijiy kapital oqimining ko‘payishi
Soliq yukini optimallashtirish	Biznes faolligining oshishi
Xalqaro standartlarni joriy etish	Soliq tizimining xalqaro raqobatbardoshligini oshirish

4. Soliq tizimidagi mavjud muammolar

Soliq tizimining rivojlanishiga qaramay, ayrim muammolar saqlanib qolmoqda.

1. Yashirin iqtisodiyot ulushining mavjudligi.
2. Soliq madaniyatining yetarli darajada rivojlanmaganligi.
3. Ayrim soliqlar bo‘yicha ma’muriy xarajatlarning yuqoriligi.

4. Soliq qonunchiligidagi ayrim murakkab tartiblar.
5. Raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasidagi hududiy tafovutlar.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, soliq qonunchiligini soddalashtirish hamda soliq to‘lovchilarning huquqiy savodxonligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

O‘zbekiston soliq tizimi mamlakat iqtisodiy rivojlanishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda amalga oshirilgan soliq islohotlari tadbirkorlik muhitini yaxshilash, investitsiyalarni jalb qilish va davlat byudjeti daromadlarini oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Kelgusida raqamli soliq ma’murchiligi, sun’iy intellekt asosidagi nazorat tizimlari va xalqaro tajribalarni keng joriy etish orqali soliq tizimining samaradorligini yanada oshirish mumkin. Bu esa iqtisodiy o‘sish sur’atlarini tezlashtirish, biznes subyektlarini qo‘llab-quvvatlash va aholi farovonligini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. – Toshkent, yangi tahrir.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmon va qarorlari (soliq siyosatini takomillashtirish bo‘yicha).
4. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Soliq siyosati va iqtisodiy islohotlarga oid rasmiy materiallar.
5. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi. Statistik ma’lumotlar va yillik hisobotlar.
6. OECD. *Tax Policy Reforms*. Paris.
7. IMF. *Fiscal Monitor*. Washington, D.C.

8. World Bank. *World Development Report*. Washington, D.C.

9. Musgrave, R. A., & Musgrave, P. B. *Public Finance in Theory and Practice*.

10. Stiglitz, J. E. *Economics of the Public Sector*.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TURIZM KLASTERLARINI BOSHQARISHNING TASHKILIY-HUQUQIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Mirsaidova Tamara Oybek qizi

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi chorvachilik va biotexnologiya universiteti Toshkent filiali Iqtisodiyot fakulteti 2-kurs talabasi

***Annotatsiya**: Ushbu tadqiqotda raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm klasterlarini samarali boshqarish va ularning faoliyatini huquqiy tartibga solish masalalari o'rganilgan. Iqtisodiyot, menejment, turizm va huquqiy normalar integratsiyasi tahlil qilinib, sohada barqaror o'sishni ta'minlovchi multiplikativ modellar taklif etilgan. Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlaridagi turizm infratuzilmasi misolida innovatsion boshqaruv tendensiyalari tahlil qilingan. Statistik va qiyosiy tahlillar asosida turizm klasterlariga kiritilgan investitsiyalarning yalpi ichki mahsulot hajmi va bandlik darajasiga ta'siri baholangan hamda qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, turizm klasteri, innovatsion boshqaruv, huquqiy regulyatsiya, multiplikativ ta'sir, tizimli tahlil, hududiy rivojlanish, Samarqand, Buxoro, Xiva.

***Аннотация.** В данном исследовании рассмотрены вопросы эффективного управления туристическими кластерами и правового регулирования их деятельности в условиях цифровой экономики. Проанализирована интеграция экономики, менеджмента, туризма и правовых норм, а также предложены мультипликативные модели, обеспечивающие устойчивый рост отрасли. На примере туристической инфраструктуры городов Самарканд, Бухара и Хива исследованы современные тенденции инновационного управления. На основе*

статистического и сравнительного анализа оценено влияние инвестиций, направленных в туристические кластеры, на объём валового внутреннего продукта и уровень занятости населения, а также разработаны практические рекомендации по совершенствованию законодательства.

Ключевые слова: цифровая экономика, туристический кластер, инновационное управление, правовое регулирование, мультипликативный эффект, системный анализ, региональное развитие, Самарканд, Бухара, Хива.

Abstract. *This study examines the effective management of tourism clusters and the legal regulation of their activities in the context of the digital economy. The integration of economics, management, tourism, and legal frameworks is analyzed, and multiplicative models that promote sustainable sectoral growth are proposed. Using the tourism infrastructure of Samarkand, Bukhara, and Khiva as case studies, the research explores current trends in innovative management. Based on statistical and comparative analyses, the study evaluates the impact of investments in tourism clusters on gross domestic product (GDP) and employment levels. In addition, practical recommendations are developed to improve the legal framework governing tourism cluster development.*

Keywords: digital economy, tourism cluster, innovative management, legal regulation, multiplier effect, systems analysis, regional development, Samarkand, Bukhara, Khiva.

1.KIRISh.

Bugungi global iqtisodiy tizimda turizm industriyasi xizmat ko'rsatish sohasining eng dinamik va yuqori daromad keltiruvchi drayverlaridan biriga aylandi. Turizm nafaqat xorijiy valyuta oqimini ta'minlaydi, balki transport, logistika, umumiy ovqatlanish, mehmondo'stlik va hunarmandchilik kabi turdosh tarmoqlarning rivojlanishiga bevosita multiplikativ ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy bosqichda turizm

ob'ektlarini alohida tuzilma sifatida emas, balki iqtisodiy klasterlar shaklida boshqarish yuqori samara bermoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasining geografik joylashuvi va boy madaniy-tarixiy merosi jahon bozorida milliy turistik mahsulotlarning raqobatbardoshligini ta'minlash uchun ulkan zamin yaratadi.

Biroq, turizm klasterlarini tashkil etish va boshqarish jarayoni iqtisodiy, tashkiliy-menejerial va huquqiy muammolarning majmuaviy yechimini talab etadi. Bir tomondan, klaster ishtirokchilari o'rtasidagi iqtisodiy manfaatlar muvozanatini saqlash zarur bo'lsa, ikkinchi tomondan, raqamli texnologiyalarni (mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish tizimlari, sun'iy intellekt, blokcheyn asosidagi bronlash platformalari) boshqaruvga joriy etish talab etiladi. Eng muhimi, ushbu munosabatlarning barchasi mustahkam qonunchilik bazasi, ya'ni turistik huquq normalari bilan tartibga solinishi shart. Bugungi kunda an'anaviy sayyohlik xizmatlaridan raqamli ekotizimlarga o'tish davrida huquqiy va iqtisodiy mexanizmlarning o'zaro muvofiqligi yetarli darajada emasligi tarmoq rivojlanishini sekinlashtirmoqda.

Xususan, Samarqand, Buxoro va Xiva kabi tarixiy shaharlarda turizm infratuzilmasi jadal rivojlanayotgan bo'lsa-da, ularni yagona klaster sifatida boshqarishning huquqiy asoslari to'liq shakllanmagan. Masalan, mehmonxonalar, turoperatorlar, transport korxonalari va muzeylar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar ko'pincha tarqoq xarakterga ega bo'lib, yagona strategik maqsadga yo'naltirilmagan. Ushbu tarqoqlik natijasida xorijiy turistlarning hududda qolish muddati va sarflaydigan mablag'lari hajmi potensial imkoniyatlardan past bo'lib qolmoqda. Raqamli platformalarning yetishmasligi esa xizmatlar sifatini xalqaro standartlar darajasida nazorat qilish imkonini cheklaydi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar turizm iqtisodiyoti yoki strategik menejmentni alohida-alohida

o'rganganlar. Ammo iqtisodiyot, raqamli boshqaruv va huquqiy aspektlarning klaster tizimidagi o'zaro sinergik bog'liqligi yetarlicha majmuaviy tadqiq etilmagan.

Tarmoqlararo iqtisodiy munosabatlarni huquqiy tartibga solish hamda raqamli transformatsiyani boshqaruvga joriy etish metodologiyasi mukammal emas. Tadqiqotning maqsadi — raqamli transformatsiya sharoitida turizm klasterlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish, ularni boshqarish mexanizmlarini optimallashtirish va mazkur jarayonlarning huquqiy asoslarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Shuningdek, tadqiqot doirasida Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlaridagi turistik tajriba tahlil qilinib, hududiy turizm klasterlarini rivojlantirishning o'ziga xos iqtisodiy-huquqiy modellari taklif etiladi.

2. USULLAR

Tadqiqot doirasida qo'yilgan masalalarni hal etish uchun iqtisodiy-statistik, tizimli tahlil, qiyosiy-huquqiy va iqtisodiy-matematik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Matematik hisob-kitoblar va ularning natijalari murakkab formulalarsiz, balki mantiqiy bog'liqliklar va dinamik o'zgarish koeffitsiyentlari ko'rinishida matnga tizimli ravishda integratsiya qilindi. Bu metodologik yondashuv iqtisodiy voqelikni va huquqiy munosabatlarni bir butunlikda ko'rish imkonini beradi.

Tizimli va tarkibiy tahlil metodi yordamida turizm klasterining tarkibiy qismlari, xususan, davlat organlari, xususiy turoperatorlar, mehmonxonalar, transport logistikasi, hunarmandchilik markazlari va huquqiy regulyatorlar o'rtasidagi funksional aloqalar atroflicha tizimlashtirildi. Bu metod Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlaridagi mavjud turistik ob'ektlar o'rtasidagi institutsional uzilishlarni va tarqoqlikni bartaraf etish choralarini aniqlashga xizmat qildi. Tizimli tahlil yordamida klaster sub'ektlarining har biriga xos bo'lgan iqtisodiy manfaatlar guruhi guruhlandi.

Qiyosiy-huquqiy metod doirasida rivojlangan mamlakatlarning (masalan, Ispaniya, Fransiya, Italiya va Turkiya) turizm sohasidagi qonunchilik hujjatlari, ayniqsa klaster ishtirokchilariga beriladigan soliq, bojxona va kredit imtiyozlari mexanizmlari

chuqur o'rganildi hamda milliy qonunchilik normalari bilan qiyoslandi. Ushbu tahlil asosida xalqaro tajribadagi ilg'or huquqiy normalarni milliy qonunchilikka (xususan, "Turizm to'g'risida"gi Qonunga) moslashtirish imkoniyatlari baholandi.

Iqtisodiy-matematik modellashtirish jarayonida turizm infratuzilmasiga kiritilgan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hajmi va klaster sub'ektlarining raqamlashtirish darajasi mustaqil omillar sifatida olindi. Ularning hududiy yalpi mahsulot o'sishiga ta'siri ko'p omilli regressiya tahlili orqali baholandi. Ma'lumotlar bazasi sifatida Davlat statistika agentligi hamda Turizm qo'mitasining so'nggi yillarga oid rasmiy statistik ko'rsatkichlari, shuningdek, Samarqand, Buxoro va Xorazm viloyatlari hokimliklarining hisobotlari asos qilib olindi. To'plangan ma'lumotlar trendli va qiyosiy tahlil usullari yordamida qayta ishlandi.

3. NATIJALAR

O'tkazilgan tadqiqotlar va statistik modellashtirish natijalari shuni ko'rsatadiki, turizm klasterlarining iqtisodiy o'sishdagi roli ularning raqamli integratsiyalashganlik darajasiga bevosita bog'liq. Ko'p omilli tahlil natijalariga ko'ra, turizm sohasiga yo'naltirilgan investitsiyalar va raqamli texnologiyalar ko'rsatkichlari iqtisodiy samaradorlik hamda hududiy aholi bandligi bilan o'ta kuchli ijobiy korrelyatsiyaga ega ekanligi tasdiqlandi.

Xususan, aniqlangan iqtisodiy tendensiyalarga ko'ra, turizm klasteri infratuzilmasiga kiritilgan har bir qo'shimcha bir million dollarlik to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hududiy yalpi mahsulot hajmining o'rtacha uch butun yuzdan sakson to'rt milliard so'mga ko'payishiga zamin yaratadi. Bu ko'rsatkich Samarqand shahrida "Silk Road Samarkand" kabi yirik turistik markazlar barpo etilishi misolida yaqqol namoyon bo'ldi. Yirik investitsiyalar nafaqat mehmonxona biznesini, balki mahalliy oziq-ovqat sanoati, esdalik sovg'alari ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarini ham zanjirli ravishda harakatga keltirgan.

Shu bilan birga, klaster korxonalarining raqamlashtirish va avtomatlashtirish

koeffitsiyenti o'n foizga oshganda, boshqaruv samaradorligining yaxshilanishi va vaqt xarajatlarining qisqarishi hisobiga hududiy yalpi daromadlar o'rtacha o'n ikki milliard so'mdan ziyodroqqa o'sishi aniqlandi. Buxoro va Xiva shaharlaridagi o'rtacha va kichik mehmonxonalarda onlayn bronlash, elektron to'lov va raqamli gid xizmatlarining joriy qilinishi oqibatida ma'muriy xarajatlar keskin kamaygan va xorijiy sayyohlarning oqimi sezilarli darajada ko'paygan. Bu holat raqamli menejmentning iqtisodiyotdagi bevosita moliyaviy-sinergik samaradorligini ko'rsatadi.

Klaster komponentlarining funksional va huquqiy vazifalari hududlar kesimida o'rganilganda quyidagi muhim jihatlar aniqlandi. Davlat organlari asosan strategik rejalashtirish, transport logistikasini (masalan, yuqori tezlikda harakatlanuvchi poyezdlar va xalqaro aeroportlar infratuzilmasini) moliyalashtirish hamda milliy qonunlar doirasida tadbirkorlarga subsidiyalar berish vazifasini bajaradi. Turoperatorlar va xususiy agentliklar esa mijozlar bilan ishlash tizimlari hamda raqamli marketing orqali innovatsion turistik paketlarni shakllantirib, ularni xalqaro bozorda sotish bilan shug'ullanadi. Ularning faoliyati litsenziyalash va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish qonunchiligi bilan tartibga solinadi. Mehmondo'stlik sektori va logistika tarmoqlari esa bevosita xizmat ko'rsatish, joylashtirish va turistlarni xavfsiz tashish majburiyatini o'z bimmalariga oladi.
Biroq, o'rganishlar hozirgi kunda turoperatorlar, transport tizimlari, hunarmandlar va mehmonxonalar o'rtasida huquqiy-shartnomaviy bo'shliqlar mavjudligini ko'rsatdi. Ayniqsa, raqamli platformalar orqali tezkorlik bilan tuziladigan elektron shartnomalarning hamda blokcheyn tizimidagi bitimlarning huquqiy maqomi amaldagi Fuqarolik kodeksida yetarlicha qamrab olinmagan. Masalan, Xivadagi milliy hunarmandchilik mahsulotlarini xorijiy turistlarga onlayn platformalar orqali sotishda bojxona va valyuta nazorati bilan bog'liq murakkab huquqiy to'siqlar saqlanib qolmoqda. Bu esa tadbirkorlar o'rtasida yoki mijozlar bilan kelishmovchiliklar yuzaga kelganda tranzaksiya va sud xarajatlarining ortishiga olib kelmoqda.

4. MUHOKAMA

Olingan iqtisodiy va empirik natijalar turizm klasterlarini rivojlantirishda faqatgina moliyaviy resurslar yoki an'anaviy investitsion jihatlarga e'tibor qaratish yetarli emasligini tasdiqlaydi. Tadqiqot modelimizda raqamlashtirish koeffitsiyentining iqtisodiy o'sishga ko'rsatgan yuqori ta'siri boshqaruv tizimini zamonaviy innovatsiyalar asosida tashkil etish naqadar muhimligini isbotlamoqda. An'anaviy usulda boshqariladigan turizm sub'ektlari raqamli iqtisodiyot sharoitida o'z raqobatbardoshligini tezda yo'qotmoqda.

Xalqaro tajribaga nazar tashlaydigan bo'lsak, xususan, Ispaniya, Fransiya va Turkiya kabi turizmi rivojlangan mamlakatlarda klasterlarning muvaffaqiyati ularning tashkiliy-huquqiy maqomi qonunchilikda aniq belgilanganligi bilan izohlanadi. Ushbu mamlakatlarda turizm klasterlari soliq imtiyozlariga ega bo'lgan va mustaqil boshqaruv kengashiga ega maxsus sub'ektlar hisoblanadi. Bizning tahlillarimiz esa mamlakatimizda, xususan, Samarqand va Buxoro turizm erkin iqtisodiy zonalari faoliyatida tashkiliy-huquqiy va normativ hujjatlarda ikki xil tushunishga sabab bo'luvchi bir qator jiddiy huquqiy bo'shliqlar borligini ko'rsatdi. Birinchidan, klaster tizimi amaldagi qonunchilikda alohida yuridik shaxs yoki maxsus iqtisodiy sub'ekt sifatida e'tirof etilmagan. Buning natijasida klaster ichidagi kichik va o'rta biznes vakillariga, masalan, Buxorodagi kichik oilaviy mehmonxonalar yoki milliy taomlar markazlariga davlat tomonidan beriladigan soliq va bojxona imtiyozlarini adolatli hamda mutanosib taqsimlashda jiddiy qiyinchiliklar yuzaga kelmoqda. Imtiyozlar ko'pincha faqat yirik investorlarga nasib etmoqda, bu esa klasterning ichki ekotizimida tengsizlikni keltirib chiqaradi va kichik tadbirkorlarning motivatsiyasini tushiradi.

Ikkinchidan, raqamli muhitda faoliyat yuritishning huquqiy kafolatlari mukammal emas. Turistlarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish, kiberxavfsizlik normalari hamda elektron turistik vaucherlarni erkin muomalaga kiritish mexanizmlari xalqaro

standartlarga, xususan, Yevropa Ittifoqining ma'lumotlarni himoya qilish umumiy reglamenti (GDPR) talablariga to'liq moslashtirilmagan. Samarqand yoki Xivaga kelgan xorijiy sayyohlar mahalliy raqamli ilovalardan foydalanganda ularning maxfiylik huquqlari kafolati qonuniy jihatdan mukammal himoya qilinishi shart, aks holda bu xalqaro miqyosda mamlakat imijiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Boshqaruv samaradorligini oshirish nuqtai nazaridan, davlat va xususiy sektor sherikligi modellarini klaster boshqaruv kengashlariga kengroq tatbiq etish lozim. An'anaviy, ya'ni faqat davlat buyrug'iga yoki ma'muriyatchilikka asoslangan markazlashgan boshqaruvdan voz kechib, tarmoqlangan raqamli boshqaruvga (decentralized management) o'tish operatsion xarajatlarni taxminan yigirma foizgacha qisqartirish imkonini beradi. Bu esa xizmatlar tannarxining pasayishiga, raqamli platformalar orqali vositachilar xarajatlarini cheklashga va hududiy turizm brendining xalqaro maydondagi jozibadorligi oshishiga bevosita xizmat qiladi.

XULOSA. Iqtisodiyot, boshqaruv, turizm va huquqiy tadqiqotlar kesishmasida olib borilgan ushbu ilmiy izlanish raqamli davrda mamlakatimiz turizm sanoatini rivojlantirishning majmuaviy va integratsiyalashgan konsepsiyasini taqdim etadi. Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlari misolida o'rganilgan empirik holatlar asosida quyidagi yakuniy xulosalar shakllantirildi:
Iqtisodiy jihatdan, turizm klasterlariga yo'naltirilgan investitsiyalar yuqori multiplikativ samaraga ega ekanligi isbotlandi. Hukumat nafaqat yirik zamonaviy mehmonxonalar qurishga, balki klaster tarkibidagi kichik xizmat ko'rsatish ob'ektlari, tarixiy obidalar atrofidagi infratuzilma, hunarmandchilik ustaxonalari va mahalliy ekologik transport tarmoqlarining hamohang rivojlanishiga investitsiya kiritishi lozim. Bu yondashuv hududiy yalpi mahsulotning barqaror o'sishini va yangi ish o'rinlari yaratilishini ta'minlaydi.

Boshqaruv jihatdan, eskirgan ma'muriy buyruqbozlik usullaridan butunlay voz kechib, klasterni yagona raqamli ekotizim, ya'ni bitta oynali onlayn platformalar va

sun'iy intellekt texnologiyalari orqali boshqarish tizimini joriy etish zarur. Ushbu platformalar logistika, mehmonxonalar bandligi, muzeylar chiptalari va turistlar xavfsizligini real vaqt rejimida monitoring qilish imkonini berishi kerak.

Huquqiy jihatdan, amaldagi "Turizm to'g'risida"gi Qonunga hamda Fuqarolik kodeksiga "Turistik klaster", "Elektron turistik shartnoma" yoki "Smart-kontrakt" hamda "Raqamli turistik ekotizim sub'ektlarining fuqarolik-huquqiy javobgarligi va majburiyatlari" kabi zamonaviy tushunchalarni va ularni amaliyotda qo'llash normalarini qonuniy kuch sifatida kiritish dolzarb zaruriyat hisoblanadi. Shuningdek, klaster ishtirokchilari o'rtasida soliq imtiyozlarini teng taqsimlashning huquqiy mexanizmi ishlab chiqilishi shart.

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan ushbu tashkiliy-huquqiy va iqtisodiy tavsiyalarning amaliyotga izchil tatbiq etilishi milliy turizm sanoatining xalqaro maydondagi jozibadorligini tubdan oshirishga va O'zbekiston iqtisodiyotining uzoq muddatli barqaror o'sishini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Porter, M. E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 76(6), 77-90.

2. Hall, C. M. (2008). Tourism Planning: Policies, Processes and Relationships. Pearson Education.

3. O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida"gi Qonuni. Rasmiy manba.

4. Buhalis, D. (2020). Technology in Tourism-Strategic and Operational Implications. International Journal of Tourism Research, 22(1), 1-12. [20.07.2026 15:58] Tamara Singiljonim:

5. World Tourism Organization (UNWTO). (2025). International Tourism Highlights. UNWTO Publications.

6. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. Rasmiy sharhlar va normativ hujjatlar to'plami.

ИНФЛЯЦИОН ТАРГЕТЛАШ СИЁСАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА МОНЕТАР МЕХАНИЗМЛАР ВА ИНФЛЯЦИЯНИ БАРҚАРОРЛАШТИРИШ САМАРАДОРЛИГИ

Абдурахмонов Мирзабек Мардон ўғли

Ўзбекистон Республикаси банк-молия академияси

e-mail: abduraxmonovmirzabek92@gmail.com

Аннотация. *Мазкур тезисда инфляцион таргетлашнинг назарий асослари, монетар трансмиссия каналлари ҳамда халқаро тажриба ёритилган. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2020–2026 йиллардаги монетар сиёсат амалиёти, асосий ставка ва инфляция динамикаси таҳлил қилинган. Тадқиқот якунида инфляцион таргетга барқарор эришиш учун фискал-монетар мувофиқлаштиришни кучайтириш, молия бозорини чуқурлаштириш ва коммуникация сиёсатини такомиллаштиришга қаратилган амалий таклифлар ишлаб чиқилган.*

Калит сўзлар: *инфляцион таргетлаш, монетар трансмиссия механизми, асосий ставка, нархлар барқарорлиги, инфляцион кутилмалар, Марказий банк, фискал устунлик, пул-кредит сиёсати.*

Аннотация. *В работе раскрыты теоретические основы инфляционного таргетирования, каналы монетарной трансмиссии и международный опыт. Проанализирована практика денежно-кредитной политики Центрального банка Республики Узбекистан за 2020–2026 годы, динамика базовой ставки и инфляции. По итогам исследования разработаны практические рекомендации по усилению координации фискальной и монетарной политики, углублению*

финансового рынка и совершенствованию коммуникационной политики для устойчивого достижения инфляционного таргета.

Ключевые слова: *инфляционное таргетирование, механизм монетарной трансмиссии, базовая ставка, стабильность цен, инфляционные ожидания, центральный банк, фискальное доминирование, денежно-кредитная политика.*

Abstract. *The study covers the theoretical foundations of inflation targeting, monetary transmission channels, and international experience. It analyzes the monetary policy practice of the Central Bank of the Republic of Uzbekistan during 2020–2026, including the dynamics of the policy rate and inflation. Based on the findings, practical recommendations are developed to strengthen fiscal-monetary coordination, deepen the financial market, and improve communication policy for sustainably achieving the inflation target.*

Keywords*: inflation targeting, monetary transmission mechanism, policy rate, price stability, inflation expectations, central bank, fiscal dominance, monetary policy.*

Мавзунинг долзарблиги. Нархлар барқарорлигини таъминлаш ҳар қандай Марказий банкнинг асосий мақсади ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки 2020 йилдан бошлаб инфляцион таргетлаш режимига босқичма-босқич ўтиш жараёнини амалга оширмоқда, мақсад — 2027 йилга бориб инфляцияни барқарор равишда 5 фоиз даражасига туширишдир. 2026 йил июнь ойи ҳолатига умумий инфляция йиллик ҳисобда 6,4 фоизни, базавий инфляция эса 5,7 фоизни ташкил этди, бу эса таргетга нисбатан ҳамон фарқ мавжудлигини кўрсатади. Шу боис монетар трансмиссия механизмларининг самарадорлигини ошириш масаласи долзарб илмий-амалий аҳамият касб этади.

Тадқиқотнинг мақсади — инфляцион таргетлаш сиёсатини амалга оширишда монетар механизмларнинг ўзига хос хусусиятларини очиб бериш

ҳамда уларнинг Ўзбекистонда инфляцияни барқарорлаштиришдаги самарадорлигини баҳолаш асосида амалий таклифлар ишлаб чиқишдан иборат. Вазифалар: инфляцион таргетлашнинг назарий асосларини очиб бериш; монетар трансмиссия каналларини тавсифлаш; Ўзбекистон Республикаси Марказий банки инструментлари ва 2020–2026 йиллардаги инфляция динамикасини таҳлил қилиш; самарадорликни ошириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот методологияси сифатида статистик таҳлил, қиёсий таҳлил ва мантиқий умумлаштириш усулларидан фойдаланилди. Тадқиқот базасини Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, Давлат статистика қўмитаси ҳамда халқаро молия ташкилотларининг расмий маълумотлари ташкил этди.

Инфляцион таргетлаш — марказий банк томонидан олдиндан эълон қилинган инфляция даражасига (таргетга) эришишни назарда тутувчи монетар режим бўлиб, 1990 йилда Янги Зеландияда биринчи бор жорий этилган ва кейинчалик кўплаб ривожланган ҳамда ривожланаётган мамлакатларда қўлланилган. Унинг асосий белгилари: нархлар барқарорлигининг устувор мақсад сифатида институционаллашуви, инфляциянинг миқдорий эълон қилиниши, асосий ставкага асосланган қарорлар қабул қилиш ҳамда юқори шаффофлик ва ҳисобдорлик.

Монетар трансмиссия механизми — асосий ставканинг реал иқтисодиёт ва инфляцияга таъсир этиш жараёнлари йиғиндиси бўлиб, қуйидаги каналлар орқали амалга оширилади: фоиз ставкаси канали (кредит ресурслари нархи орқали талабга таъсир), кредит канали (банк тизимининг кредит бериш салоҳияти орқали), валюта курси канали (импорт нархлари орқали), активлар нархи канали ва кутилмалар канали (жамоатчилик прогнозларини шакллантириш орқали). Ривожланаётган иқтисодиётларда, жумладан Ўзбекистонда, кутилмалар канали

ҳали тўлиқ шаклланмаган — аҳоли ва тадбиркорларнинг инфляцион кутилмалари расмий прогнозлардан юқори даражада шаклланмоқда.

Буюк Британия ва Канада тажрибаси Марказий банк мустақиллиги ва сиёсий консенсуснинг аҳамиятини кўрсатади. Бразилия, Чили, Польша ва айниқса Марказий Осиё минтақасидаги Қозоғистон тажрибаси — юқори долларлашув, фискал устунлик ва саёз молия бозори каби ўхшаш муаммоларни намойиш этади. Қозоғистон Миллий банки 2015 йилда эркин сузувчи курс ва инфляцион таргетлашга ўтгач, дастлаб юқори тебранишлар кузатилган бўлса-да, кейинчалик асосий ставка сиёсати ва коммуникацияни такомиллаштириш ҳисобига инфляция бир хонали кўрсаткичларга туширилган — бу Ўзбекистон учун муҳим методологик сабоқ беради.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки 2020 йилдан бошлаб инфляцион таргетлашга босқичма-босқич ўтмоқда. Асосий инструмент — йилига саккиз марта кўриб чиқиладиган асосий (базавий) ставка ҳисобланади. 2026 йил 17 июнь ҳолатига Марказий банк Бошқаруви асосий ставкани 14 фоиз даражасида сақлаб қолди, сабаби — юқори ички талаб ва ташқи инфляцион хатарлар. Қўшимча инструментлар: очиқ бозор операциялари (репо/тескари репо), мажбурий захира талаблари, Марказий банк облигациялари ва валюта бозоридаги интервенциялар.

2020–2022 йилларда инфляция икки хонали кўрсаткичларда сақланган, 2023–2025 йилларда қатъий монетар сиёсат натижасида пасайиш тенденцияси кузатилди. 2026 йил июнь ҳолатига умумий инфляция 6,4 фоиз, базавий инфляция 5,7 фоиз, йил якунида эса 6,5 фоиз кутилмоқда.

1-жадвал. Асосий ставка ва инфляция динамикаси (2020–2026 йй.), %

Йил	Асосий ставка	Умумий инфляция	Базавий инфляция

2020	14,0	11,1	—
2022	16,0	12,3	—
2024	13,5–14,0	9,8	—
2026 (июнь)	14,0	6,4	5,7
2026 (прогноз)	14,0	~6,5	—

Манба: cbu.uz расмий маълумотлари асосида

Жадвал маълумотлари шуни кўрсатадики, асосий ставканинг узоқ муддат юқори сақланиши инфляциянинг босқичма-босқич пасайишига хизмат қилган, бироқ таргетга нисбатан фарқ (1,4 фоиз) ҳамон сақланмоқда. Валюта курси канали нисбатан яхши ишлаётган бўлса, кутилмалар ва фоиз ставкаси каналлари ҳали тўлиқ шаклланмаган.

Инфляцион таргетлашга ўтиш инфляциянинг икки хонали даражадан бир хонали даражага пасайиши, Марказий банк қарорларининг шаффофлашуви ва башоратланувчанлигининг ошиши каби ижобий натижаларга эга бўлди. Шу билан бирга, фискал устунлик, кутилмаларнинг етарли якорланмаганлиги *(ишончли шаклланмаганлиги)* ва молия бозорининг саёзлиги самарадорликни чекламоқда.

Таҳлил натижасида қуйидаги муаммолар аниқланди: фискал устунлик (давлат харажатлари ва субсидияларнинг юқорилиги); инфляцион кутилмаларнинг етарли якорланмаганлиги; молия бозорининг саёзлиги (узоқ муддатли қимматли қоғозлар бозорининг ривожланмаганлиги); таклиф томонидаги шоклар (озиқ-овқат нархлари, маъмурий тартибга солинадиган нархлар); ташқи омиллар (олтин нархи, савдо ҳамкорлари валюталарининг мустаҳкамланиши).

Қозоғистон, Польша ва Чили тажрибасини қиёсий таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, инфляцион таргетлашнинг муваффақияти учта устун асосида қурилади: Марказий банкнинг институционал ва операцион мустақиллиги, фискал сиёсат билан узвий мувофиқлаштириш, ҳамда жамоатчилик билан доимий ва тушунарли коммуникация. Хусусан, Польша Миллий банки инфляция бўйича ҳар чоракда батафсил прогноз ҳужжатини эълон қилиш амалиётини жорий этиб, бозор иштирокчилари кутилмаларини самарали якорлаган. Чили тажрибаси эса фискал қоидаларнинг монетар сиёсат билан уйғунлаштирилиши инфляцион барқарорликка қандай ижобий таъсир кўрсатишини намойиш этади.

Хорижий тажриба ва ўтказилган таҳлил асосида қуйидаги амалий таклифлар ишлаб чиқилди:

1) Марказий банк прогнозларини ойлик асосда, кенг жамоатчилик учун тушунарли шаклда эълон қилиш тизимини жорий этиш;

2) Молия вазирлиги билан доимий асосда ишлайдиган мувофиқлаштирувчи кенгаш фаолиятини институционаллаштириш;
3) Маъмурий тартибга солинадиган нархларни таргет билан уйғунлаштирилган, олдиндан башоратланадиган индексация тизимига ўтказиш;

4) Ички давлат қимматли қоғозлар бозорини, айниқса узоқ муддатли сегментини ривожлантириш орқали доходлилик эгри чизиғини шакллантириш;

5) Аҳоли ва тадбиркорлар ўртасида молиявий-иқтисодий саводхонликни ошириш дастурларини кенгайтириш, бу инфляцион кутилмалар каналининг узоқ муддатли самарадорлигини таъминлайди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб қуйидаги хулосаларга келинди: инфляцион таргетлаш режими нархлар барқарорлигини таъминлашнинг самарали воситаси бўлиб, унинг муваффақияти Марказий банк мустақиллиги, фискал интизом ва

шаффоф коммуникацияга боғлиқ. Ўзбекистонда 2020 йилдан бошланган ушбу жараён инфляциянинг бир хонали даражага тушишига хизмат қилди, бироқ 2026 йил июнь ҳолатига 6,4 фоизлик кўрсаткич 5 фоизлик таргетдан ҳамон юқори. Трансмиссия каналларининг барчаси бир хил самарадорлик билан ишламаяпти — валюта курси канали нисбатан яхши ишласа, кутилмалар ва фоиз ставкаси каналлари кучайтиришни талаб қилади. Таргетга барқарор эришиш учун фискал-монетар мувофиқлаштириш, молия бозорини чуқурлаштириш ва коммуникация сиёсатини такомиллаштириш зарур. Ишлаб чиқилган таклифлар Марказий банк ва тегишли давлат идоралари томонидан амалиётда қўлланилиши мумкин. Хулоса ва таклифларнинг амалиётга жорий этилиши Ўзбекистонда нархлар барқарорлигини таъминлаш, аҳоли турмуш даражасини ошириш ва инвестиция муҳитини янада яхшилаш учун муҳим замин яратади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг расмий сайти. — URL: https://cbu.uz

2. Пул-кредит сиёсатининг 2026 йил ва 2027–2028 йиллар даврига мўлжалланган асосий йўналишлари. — Тошкент, Ўзбекистон Республикаси МБ, 2024.

3. Mishkin F. S. Inflation Targeting: Lessons from the International Experience. — Princeton University Press, 1999.

4. Svensson L. E. O. Inflation Targeting as a Monetary Policy Rule // Journal of Monetary Economics, 1999.

5. Қозоғистон Республикаси Миллий банкининг расмий маълумотлари. — URL: https://nationalbank.kz

6. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. — URL: https://stat.uz

7. IMF Article IV Consultation Reports: Uzbekistan, 2023–2025.

MINTAQADA EKSPORTNI RIVOJLANTIRISHDA MAKROIQTISODIY SIYOSAT USULLARI

Raimboyeva Mashhura Davronbek qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat Universiteti

e-mail: mashhura.r@urdu.uz

ORCID: 0009-0005-4387-2049

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mintaqada eksportni rivojlantirishda makroiqtisodiy siyosatning ahamiyati va uning asosiy usullari tahlil qilingan. Byudjet-soliq, pul-kredit, tashqi savdo siyosati va investitsion siyosatning eksport salohiyatini rag‘batlantirishdagi o‘rni ochib berilgan, jumladan, soliq imtiyozlari, past foizli kreditlar, eksportni moliyalashtirish instrumentlari orqali eksport hajmini oshirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va kambag‘allikni qisqartirishdagi ahamiyati tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *eksport, makroiqtisodiy siyosat, fiskal siyosat, monetar siyosat, investitsiya, tashqi savdo, kambag‘allikni qisqartirish, mintaqaviy rivojlanish.*

Аннотация*.В данной статье проанализированы значение макроэкономической политики и её основные методы в развитии экспорта на региональном уровне. Раскрыта роль бюджетно-налоговой, денежно-кредитной, внешнеторговой и инвестиционной политики в стимулировании экспортного потенциала. В частности, рассмотрено значение налоговых льгот, льготных кредитов и инструментов финансирования экспорта для увеличения объёмов экспорта, создания новых рабочих мест и сокращения бедности.*

Ключевые слова: *экспорт, макроэкономическая политика, фискальная политика, монетарная политика, инвестиции, внешняя торговля, сокращение бедности, региональное развитие.*

Abstract. *This article analyzes the importance of macroeconomic policy and its main instruments in developing regional exports. The role of fiscal, monetary, trade, and investment policies in promoting export potential is revealed. In particular, the study examines the significance of tax incentives, low-interest loans, and export financing instruments in increasing export volumes, creating new jobs, and reducing poverty.*

Keywords*: export, macroeconomic policy, fiscal policy, monetary policy, investment, foreign trade, poverty reduction, regional development.*

KIRISH

Mintaqada eksport salohiyati iqtisodiy o‘sishning muhim drayveri bo‘lib, u nafaqat tashqi savdo balansini yaxshilash, balki yangi ish o‘rinlari yaratish, kambag‘allikni kamaytirish va aholi farovonligini oshirishda ham muhim omildir. Shu bois, mintaqaviy darajada eksportni rivojlantirishni ta’minlovchi samarali makroiqtisodiy siyosatni amalga oshirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Makroiqtisodiy siyosatning asosiy yo‘nalishlari — fiskal (byudjet-soliq), (monetar) pul-kredit, investitsiya va tashqi savdo siyosati esa eksport faoliyatini rag‘batlantirishda hal qiluvchi o‘rin tutadi. Davlat tomonidan eksportyor korxonalarga berilayotgan soliq imtiyozlari, past foizli kreditlar, eksportni moliyalashtirish va sug‘urtalash mexanizmlari eksport hajmini oshirish hamda mintaqaviy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, eksportni rivojlantirishda xorijiy davlatlar tajribasini o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Eksportga yo‘naltirilgan iqtisodiy siyosatning Xitoy, Janubiy Koreya, Malayziya va Turkiya kabi mamlakatlar tajribasi mintaqani kompleks rivojlantirish, barqaror iqtisodiy o‘sish va kambag‘allikni qisqartirishga xizmat qiladi.

Mamlakatlarning makroiqtisodiy siyosati takomillashtirishda xorijiy tarjibalar orqali aniq yo‘nalish va strategiyalar belgilab olinadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mintaqaviy eksport salohiyatini rivojlantirishda makroiqtisodiy siyosatning muhim yo‘nalishlari — fiskal barqarorlikni ta’minlash, milliy valyuta kursini maqbullashtirish, kredit-moliya siyosatini soddalashtirish va tashqi savdo infratuzilmasini modernizatsiya qilish bilan chambarchas bog‘liqdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan “Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish” yilida ustuvor yo‘nalishlar bo‘yicha islohotlar dasturlari va “O‘zbekiston — 2030” strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha davlat dasturida eksportni qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan [1]. Ushbu strategiyalar doirasida eksport qiluvchi korxonalar uchun soliq imtiyozlari, bojxona jarayonlarini soddalashtirish hamda eksport kreditlarini kafolatlash mexanizmlari joriy etilgan. Shuningdek foiz stavkasining pasaytirilishini ish o‘rinlari yaratilishi, eksport hajmi yoki soliq tushumlari oshishi kabi aniq natijalar ko‘zlangan.

Fiskal siyosatning eksportga ta’siri, avvalo, soliq yukini kamaytirish va davlat moliyaviy instrumentlarini kuchaytirish orqali namoyon bo‘ladi. Eksportchi korxonalarga berilayotgan soliq imtiyozlari, qo‘shilgan qiymat solig‘idan ozod qilish, foyda solig‘ini kamaytirish va bojxona to‘lovlarini soddalashtirish ularning ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartiradi va raqobatbardoshlikni oshiradi. Shu bilan birga, davlat byudjeti hisobidan eksportni subsidiyalash ham eksport hajmini oshirishga xizmat qiladi.

Xususan, oxirgi yillarda mintaqalarda eksport qiluvchi korxonalar sonining ortishi va ularning yangi tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlari kengaygani kuzatilmoqda.

Bu esa bandlik darajasining ko‘tarilishi va aholi daromadlarining oshishiga olib kelmoqda.

Eksport faoliyatini moliyalashtirishda tijorat banklari tomonidan past foizli kreditlar ajratilishi, eksport sug‘urtasi tizimining kengaytirilishi muhim ahamiyatga ega. Jumladan, tijorat banklari tomonidan eksportchilar uchun maxsus kredit liniyalari va kafolat mexanizmlari joriy etilgan. Bu esa eksport hajmini oshirishga, ayniqsa, kichik va o‘rta biznes subyektlari faoliyatini kengaytirishga yordam beradi.

O‘zbekistonning tashqi savdo aylanmasi 2025-yil yakuniga ko‘ra 81,2 mlrd AQSH dollariga teng bo‘lgan va 2024-yilga nisbatan 13 928,4 mln AQSH dollariga yoki 20,7 foizga ko‘paygan. Tashqi savdo aylanmasida eksport hajmi o‘tgan yilga nisbatan 33 812,3 mln AQSH dollariga yoki 24,0 foizga ortgan, bu o‘sish asosan hududiy sanoat tarmoqlarining diversifikatsiyasi va qo‘shimcha qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish hajmining ortishi hamda xalqaro xizmatlar hisobiga ta’minlangan [2].

Eksportni qo‘llab-quvvatlashda tashqi savdo siyosatining muhim jihatlaridan biri bu – erkin savdo sharoitlarini yaratishdir. Bojxona jarayonlarini soddalashtirish, eksportga yo‘naltirilgan mahsulotlar sertifikatlash tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish, yangi eksport bozorlarini o‘zlashtirish tashqi savdo siyosatining asosiy yo‘nalishlaridir.

Mintaqaviy darajada erkin iqtisodiy zonalar tashkil etish va ularni eksport markazlariga aylantirish amaliyoti samarali natijalar bermoqda. Xususan, “Urgut”, “G‘ijduvon”, “Namangan” va “Angren” kabi erkin iqtisodiy zonalar eksportchi korxonalar uchun qulay sharoitlar yaratilgan.

Xalqaro valyuta fondining tadqiqotlariga ko‘ra, eksportga yo‘naltirilgan iqtisodiy siyosat ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va mintaqalarda yangi ish o‘rinlari yaratishga xizmat qiladi [3]. Ayniqsa, makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi siyosatlar — inflyatsiyani nazorat ostida ushlab turish, foiz stavkalarini

maqbullashtirish va davlat investitsiyalarini samarali yo‘naltirish orqali eksportni qo‘llab-quvvatlaydi.

OECD hisobotlarida qayd etilishicha, eksport siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun davlat tomonidan ishlab chiqaruvchilarga innovatsion texnologiyalarni joriy etish, logistika tizimini modernizatsiya qilish va xalqaro standartlarga mos mahsulot ishlab chiqarishni rag‘batlantirish zarur [4].

Krugman va Obstfeldning xalqaro iqtisodiyot nazariyasi bo‘yicha asarlarida qayd etilganidek, eksport iqtisodiyotning “drayver” omillaridan biri bo‘lib, u milliy daromad va bandlik darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi [5]. Shu jihatdan, O‘zbekiston sharoitida ham mintaqaviy ishlab chiqarish klasterlarini yaratish, qo‘shilgan qiymat zanjirlarini kengaytirish va eksportni diversifikatsiya qilish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Osiyo taraqqiyot banki ma’lumotlariga ko‘ra, Markaziy Osiyo davlatlarida eksport raqobatbardoshligini oshirish uchun moliyaviy qo‘llab-quvvatlash va davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish samarali natijalar bermoqda [6]. Shu bois, O‘zbekiston hududlarida ham eksportchi korxonalar uchun kredit kafolatlari, subsidiyalar va bojxona imtiyozlarini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mahalliy va xorijiy sarmoyalarni jalb qilish orqali ishlab chiqarish quvvatlari kengayadi, zamonaviy texnologiyalar joriy etiladi va mahsulot sifati yaxshilanadi.

Umuman olganda, mintaqaviy eksportni rivojlantirishda makroiqtisodiy siyosatning kompleks yondashuvi — ya’ni fiskal, monetar va tashqi savdo siyosatlarining uyg‘unlashuvi iqtisodiy o‘sishning barqaror manbai sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekiston uchun ushbu tajribalar mintaqaviy iqtisodiy siyosatni takomillashtirish, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish va ularni xorij bozorlariga muvaffaqiyatli chiqarish yo‘lida muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

TAKLIF VA XULOSA

O‘zbekiston va umuman Markaziy Osiyo mintaqasi iqtisodiyoti uchun eksportni rivojlantirish strategik ustuvor yo‘nalishlardan biridir. Eksport hajmini oshirish, tarkibini diversifikatsiya qilish va yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini kengaytirish iqtisodiy o‘sishni tezlashtirish hamda tashqi savdo balansini yaxshilashga xizmat qiladi. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, makroiqtisodiy siyosat vositalarining uyg‘un qo‘llanilishi eksportni rag‘batlantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Eksportni rivojlantirishda makroiqtisodiy siyosat vositalarining o‘zaro uyg‘unligi — barqaror iqtisodiy o‘sishning asosi hisoblanadi. Valyuta, fiskal, monetar va savdo siyosatlarining muvofiqlashtirilgan tarzda olib borilishi mintaqaviy ishlab chiqarish salohiyatini to‘liq ishga solish va xalqaro bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlar ulushini oshirishga imkon yaratadi.

Shuningdek, eksport tarkibining diversifikatsiyalanishi, yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarish ulushining ortishi va logistika tizimining raqamlashtirilishi mintaqaning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorligiga xizmat qiladi.

O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatadiki, eksportni rag‘batlantirishga yo‘naltirilgan kompleks makroiqtisodiy siyosat nafaqat tashqi savdo balansini yaxshilaydi, balki investitsion muhitni ham mustahkamlaydi. Shu bois, mintaqada eksportni rivojlantirish jarayonida davlat organlari, xususiy sektor va xalqaro moliya institutlari o‘rtasidagi hamkorlikni yanada chuqurlashtirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish” yilida ustuvor yo‘nalishlar bo‘yicha islohotlar dasturlari va “O‘zbekiston — 2030” strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha davlat dasturi to‘g‘risidagi farmoni. PF-22-son Farmon, 2026-yil 16-fevral. – URL: https://lex.uz/docs/-8050787

2. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Tashqi savdo aylanmasi. – URL: https://stat.uz/img/news/press-reliz-uzb_p47043.pdf

3. International Monetary Fund. Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia. – Washington, DC: IMF, 2024. – URL: https://www.imf.org/en/Publications/REO (murojaat qilingan sana: 23.07.2026).

4. OECD. Boosting the Internationalisation of Firms through Better Export Promotion Policies in Uzbekistan. – Paris: OECD Publishing, 2022. – URL: https://www.oecd.org (murojaat qilingan sana: 23.07.2026).

5. Krugman P.R., Obstfeld M., Melitz M.J. International Economics: Theory and Policy. – 12th ed. – Harlow: Pearson Education, 2022. – 800 p.

6. Asian Development Bank. Asian Development Outlook 2024. – Manila: Asian Development Bank, 2024. – URL: https://www.adb.org/publications/asian-development-outlook-2024 (murojaat qilingan sana: 23.07.2026).

7. ОБРАЗОВАНИЕ, ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И ФИЛОЛОГИЯ

СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Хаятов Адхам Музафарович

Учитель английского языка частной школы

«INTERNATIONAL GOLDSTARS SCHOOL»

Аннотация : *В данной статье рассмотрены несколько эффективных методов обучения английскому языку, а также современные образовательные технологии, применяемые в процессе изучения языка.*

Аннотация: *Ушбу мақолада инглиз тилини ўқитишнинг бир нечта самарали усуллари, шунингдек, тил ўрганиш жараёнида қўлланиладиган замонавий таълим технологиялари кўриб чиқилган.*

Abstract: *This article examines several effective methods of teaching English as well as modern educational technologies used in the process of English language learning.*

Ключевые слова: *язык, английский язык, самостоятельное изучение языка, образовательные технологии, проект, интерес, активность, интерактивные методы.*

Калит сўзлар*: тил, инглиз тили, тилни мустақил ўрганиш, таълим технологиялари, лойиҳа, қизиқиш, фаоллик, интерфаол методлар.*

Keywords: *language, English language, independent language learning, educational technologies, project, interest, activity, interactive methods.*

В Узбекистане преподавание английского языка закреплено как государственный приоритет. Основные требования определены Законом «Об

Образовании», Конституцией, а также рядом ключевых постановлений Президента, регламентирующих непрерывное обучение, начиная с 1-го класса школ и заканчивая требованиями к госслужащим.

1.Закон Республики Узбекистан «Об образовании» (ЗРУ-637) Закрепляет право граждан на выбор языка обучения и устанавливает, что государство гарантирует изучение иностранных языков (в частности, английского) в рамках государственных образовательных стандартов на всех ступенях обучения. [9]

2.Постановление Президента от 10.12.2012 г. № ПП-1875 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы изучения иностранных языков» Стало основополагающим документом, который ввел поэтапное обязательное изучение английского языка **с первых классов** общеобразовательных школ по всей территории республики.[10]

3.Постановление Президента от 19.05.2021 г. № ПП-5117 “О мерах по поднятию на качественно новый уровень деятельности по популяризации изучения иностранных языков в Республике Узбекистан. Постановление подняло популяризацию иностранных языков на качественно новый уровень, учредив при Кабинете Министров соответствующее Агентство по популяризации изучения иностранных языков.[11]

В рамках реализации Закона Республики Узбекистан «Об образовании» и Национальной программы по подготовке кадров в стране создана комплексная система обучения иностранным языкам, направленная на формирование гармонично развитого, высокообразованного, современно мыслящего

[9] Закон Республики Узбекистан «Об образовании» (ЗРУ-637)от 23.09.2020 г.
[10] Постановление Президента от 10.12.2012 г. № ПП-1875 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы изучения иностранных языков»
[11] Постановление Президента от 19.05.2021 г. № ПП-5117 “О мерах по поднятию на качественно новый уровень деятельности по популяризации изучения иностранных языков в Республике Узбекистан

подрастающего поколения, дальнейшую интеграцию республики в мировое сообщество.

Вместе с тем анализ действующей системы организации изучения иностранных языков показывает, что образовательные стандарты, учебные программы и учебники надо более совершенствоват, чтоб они в полной мере соответствовали современным требованиям, особенно в части использования передовых информационных и медиа-технологий.

Сегодня основное внимание уделяется ученикам, его личности и внутреннему миру. Поэтому главной задачей современного учителя является выбор таких методов и форм организации учебной деятельности, которые в наибольшей степени соответствуют целям личностного развития обучающихся.

В последние годы в школах Узбекистана всё больше внимания уделяется использованию новых информационных технологий. Речь идёт не только о новых технических средствах, но и о новых формах и методах обучения, а также о новом подходе к организации образовательного процесса.

Главной целью обучения иностранным языкам является формирование иноязычной коммуникативной компетенции. Это способность и реальная готовность человека понимать чужую речь и осуществлять полноценное общение с носителями другого языка, учитывая их культурные особенности и социальные нормы.[12]

Задача каждого учителя английского языка - создать условия, при которых каждый обучающийся сможет практически овладеть языком, а также выбрать такие методы обучения, которые позволят каждому ученику проявить свою активность и творческие способности. Преподаватель должен активизировать познавательную деятельность учащихся в процессе изучения иностранного

[12] Мильруд Р.П., Матиенко А.В. Альтернативное тестирование коммуникативной компетенции учащихся // Английский язык в школе, 2007. № 1. С. 4.

языка. Для достижения цели преподаватель должен работать над собой и развить навыки и умения преподавание языка.

Процесс обучения иностранному языку является сложной, постоянно развивающейся системой. Компьютеризация обучения иностранному языку облегчает доступ к информации и сокращает время изучения языка. На данный момент существует огромный выбор мультимедиа-продуктов, Интернет-страничек, содержащих информацию, необходимую для изучения иностранного языка, электронных учебников, электронных словарей и энциклопедий, баз данных с тематическими текстами и упражнениями. Необходимо отметить, что существует множество мнений о том, как использовать компьютер в обучении иностранному языку. Многие методисты (как наши, так и зарубежные) сходятся на том, что компьютерные технологии не являются новыми методами в обучении, это вспомогательные средства для более качественного изучения иностранного языка, это инструмент, который помогает преподавателям усовершенствовать процесс приобретения знаний[13]

Современные педагогические технологии, такие как обучение в сотрудничестве, метод проектов, использование новых информационных технологий и интернет-ресурсов, способствуют реализации личностно ориентированного подхода в обучении, обеспечивая индивидуализацию и дифференциацию обучения с учётом способностей и уровня подготовки учащихся.

Использование компьютерных обучающих программ на уроках иностранного языка включает:

-пополнение словарного запаса;

-отработку произношения;

[13] ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ОБУЧАЮЩИХ ПРОГРАММ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ. Преподаватель И.В. Редько Кубанский государственный университет физической культуры, спорта и туризма, г. Краснодар.
ispolzovanie-kompyuternyh-obuchayusch-ih-programm Интернет источник. обращения 2026г.15 июня

-обучение диалогу и монологу;

-обучение правописанию;

-освоение грамматически языка.

Настоящее время возможности использования интернет-ресурсов чрезвычайно широки. Глобальная сеть Интернет предоставляет учащимся и преподавателям доступ к любой необходимой информации независимо от их местонахождения: географическим материалам, новостям из жизни молодёжи, статьям из газет и журналов и многому другому.

На уроках английского языка Интернет позволяет решать целый ряд дидактических задач:

-формировать навыки чтения на основе материалов глобальной сети;

-развивать письменную речь учащихся;

-обогащать словарный запас;

-повышать мотивацию к изучению английского языка.

Кроме того, использование интернет-технологий способствует расширению кругозора школьников, установлению и поддержанию деловых контактов и общения со сверстниками из англоязычных стран.

Ученики могут принимать участие в онлайн-тестах, викторинах, конкурсах и олимпиадах, переписываться со сверстниками из других стран, участвовать в чатах, видеоконференциях и других формах общения.

Они также получают возможность собирать информацию по проблемам, над которыми работают в рамках своих проектов.

Массовая компьютеризация обусловлена тем, что современный компьютер является эффективным средством оптимизации интеллектуального труда практически во всех его проявлениях.

Особенность компьютера как средства обучения заключается в его нейтральности. Машина может поддерживать дружелюбное взаимодействие с

пользователем, «поддерживать» его, но никогда не проявляет раздражения и не вызывает чувства скуки. Именно поэтому использование компьютеров особенно эффективно для индивидуализации отдельных аспектов обучения.

Главной целью изучения иностранного языка в школе является формирование коммуникативной компетенции. Все остальные цели обучения — образовательные, воспитательные и развивающие — реализуются в процессе достижения этой основной цели.

Коммуникативный подход предполагает обучение общению и формирование способности к межкультурному взаимодействию, которое лежит в основе интернет-коммуникации. Интернет представляет собой международное многонациональное и межкультурное сообщество, существующее благодаря электронному общению миллионов людей по всему миру. Использование Интернета на уроках иностранного языка позволяет моделировать реальную языковую среду.

Сегодня приоритетное значение имеют такие принципы, как коммуникация, интерактивность, аутентичность общения, изучение языка в культурном контексте, автономность обучения и гуманистический подход. Эти принципы способствуют развитию межкультурной компетенции как составной части коммуникативной компетентности.

Конечной целью обучения иностранным языкам является формирование способности свободно ориентироваться в иноязычной среде и адекватно реагировать в различных коммуникативных ситуациях.

Новые методы обучения с использованием интернет-ресурсов дополняют традиционные подходы к преподаванию иностранных языков. Для эффективного обучения необходимо создавать реальные жизненные ситуации общения, которые мотивируют учащихся к изучению языка и формируют адекватное

коммуникативное поведение. Современные технологии, особенно Интернет, помогают реализовать этот принцип.

Коммуникативный подход направлен на осознанное усвоение материала и развитие психологической и языковой готовности к общению. Интернет значительно облегчает реализацию данного подхода. Коммуникативные задания предполагают обсуждение проблемы или вопроса, при котором учащиеся не только обмениваются информацией, но и оценивают её.

Главной особенностью такого подхода является то, что учащиеся самостоятельно выбирают языковые средства для выражения собственных мыслей. Использование Интернета в рамках коммуникативного подхода эффективно повышает интерес к изучению иностранного языка за счёт накопления новых знаний и опыта.

Одним из важнейших требований к обучению иностранным языкам с использованием интернет-ресурсов является организация интерактивного взаимодействия на уроке. Интерактивность означает объединение, координацию и взаимное дополнение коммуникативных усилий участников общения с помощью речевых средств.

Использование Интернета способствует формированию речевых навыков и умений, а также делает изучение лексики и грамматики более интересным и эффективным. Интерактивность не только создаёт реальные жизненные ситуации, но и побуждает учащихся адекватно реагировать на них на иностранном языке.

Одной из технологий, обеспечивающих личностно ориентированное обучение, является метод проектов как средство развития творческих способностей, познавательной активности и самостоятельности.

Проекты могут быть индивидуальными, групповыми, устными, письменными, предметными или интернет-проектами. На практике чаще всего

используются смешанные проекты, сочетающие исследовательские, творческие, практико-ориентированные и информационные элементы.

Проектная деятельность представляет собой комплексный подход к изучению языка, включающий чтение, аудирование, говорение и грамматику. Метод проектов способствует развитию самостоятельного мышления учащихся и вовлекает их в совместную исследовательскую деятельность.

Проектное обучение учит сотрудничеству, воспитывает взаимопомощь, эмпатию, развивает творческие способности и активность учащихся. В процессе проектной работы обучение и воспитание тесно взаимосвязаны.

Метод проектов развивает коммуникативные способности учащихся, культуру общения, умение ясно и кратко выражать свои мысли, уважать мнение собеседника, находить информацию из различных источников и обрабатывать её с помощью современных компьютерных технологий. Всё это создаёт языковую среду, формирующую естественную потребность в общении на иностранном языке.

Проектная форма работы является одной из наиболее актуальных образовательных технологий, позволяющих применять полученные знания на практике. Учащиеся расширяют свой кругозор, совершенствуют языковые навыки, приобретают опыт практического использования языка, учатся понимать иностранную речь и выступать с защитой своих проектов.

Они работают со справочниками, словарями и компьютерами, что создаёт возможность непосредственного контакта с подлинным языковым материалом, чего невозможно достичь только с помощью учебника.

Работа над проектом является творческим процессом. Самостоятельно или под руководством преподавателя учащийся ищет решение поставленной проблемы, что требует не только знания языка, но и широких предметных

знаний, а также развитых творческих, коммуникативных и интеллектуальных навыков.

Метод проектов может применяться практически по любой теме курса иностранного языка. Работа над проектами развивает воображение, фантазию, творческое мышление, самостоятельность и другие личностные качества.

К современным образовательным технологиям относится также технология обучения в сотрудничестве. Её основная идея заключается в создании условий для активной совместной деятельности учащихся.

Дети объединяются в группы по 3–4 человека, получают общее задание, при этом заранее распределяются роли каждого участника. Каждый ученик несёт ответственность не только за собственный результат, но и за успех всей группы. Благодаря этому более слабые учащиеся стремятся разобраться в непонятных вопросах с помощью сильных, а сильные заинтересованы в том, чтобы помочь слабым полностью понять материал. В результате выигрывает весь класс, поскольку пробелы в знаниях устраняются совместными усилиями.

Внедрение информационных технологий в образовательный процесс значительно разнообразит способы восприятия и обработки информации. Благодаря компьютерам, Интернету и мультимедийным средствам учащиеся получают уникальную возможность усваивать большие объёмы информации с последующим её анализом и систематизацией.

Существенно расширяются и мотивационные основы учебной деятельности. Используя мультимедийные технологии, учащиеся получают информацию из газет, телевидения, самостоятельно проводят интервью и участвуют в телеконференциях.

В технологии языкового портфолио основным критерием оценки уровня владения иностранным языком являются результаты тестирования. Приоритетом

данной технологии является переход от преподавательского к личностно ориентированному обучению.

Учащийся осознанно несёт ответственность за результаты своей учебной деятельности. Данная технология способствует постепенному формированию навыков самостоятельного усвоения знаний.

В целом языковое портфолио является многофункциональным инструментом, который способствует развитию многоязычия.

Использованные литературы

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» от 23.09.2020г. ЗРУ-637

2. Постановление Президента от 10.12.2012 г. № ПП-1875 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы изучения иностранных языков»

3. Постановление Президента от 19.05.2021 г. № ПП-5117 “О мерах по поднятию на качественно новый уровень деятельности по популяризации изучения иностранных языков в Республике Узбекистан

4. Мильруд Р.П., Матиенко А.В. Альтернативное тестирование коммуникативной компетенции учащихся // Английский язык в школе, 2007. № 1. С. 4

5. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ОБУЧАЮЩИХ ПРОГРАММ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ. Преподаватель И.В. Редько Кубанский государственный университет физической культуры, спорта и туризма, г. Краснодар. ispolzovanie-kompyuternyh-obuchayusch-ih-programm Интернет источник. обрашения 2026г.15 июня

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Есботаева Асель Бейсеновна

Витебского государственного университета имени П. М. Машерова

asalyawww@gmail.com

Аннотация. *В статье представлен теоретический анализ психологических факторов профессионального самоопределения на этапе ранней юности. Рассматриваются структурные компоненты профессионального самоопределения, выделяются внутренние и внешние детерминанты выбора профессии. Особое внимание уделяется роли ценностно-смысловой сферы, временной перспективы и уровня притязаний в формировании профессиональной направленности старшеклассников. На основе обобщения современных научных подходов обосновывается необходимость системного учета комплекса психологических факторов в профориентационной работе.*

Ключевые слова: *профессиональное самоопределение, старшеклассники, психологические факторы, ценностно-смысловая сфера, временная перспектива, профессиональная направленность, ранняя юность.*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ilk o‘spirinlik davrida kasbiy o‘zini o‘zi belgilashning psixologik omillariga oid nazariy tahlil keltirilgan. Kasbiy o‘zini o‘zi belgilashning tarkibiy komponentlari ko‘rib chiqilgan hamda kasb tanlashning ichki va tashqi determinantlari yoritilgan. Shuningdek, yuqori sinf o‘quvchilarida kasbiy yo‘nalganlikni shakllantirishda qadriyat–mazmun sohasi, vaqt istiqboli va da’volar darajasining o‘rni alohida tahlil qilingan. Zamonaviy ilmiy yondashuvlarni*

umumlashtirish asosida kasbga yo‘naltirish ishlarida psixologik omillar majmuasini tizimli ravishda hisobga olish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: *kasbiy o‘zini o‘zi belgilash, yuqori sinf o‘quvchilari, psixologik omillar, qadriyat–mazmun sohasi, vaqt istiqboli, kasbiy yo‘nalganlik, ilk o‘spirinlik.*

Abstract. *This article presents a theoretical analysis of the psychological factors influencing professional self-determination during late adolescence. The structural components of professional self-determination are examined, and both internal and external determinants of career choice are identified. Particular attention is paid to the role of the value-semantic sphere, future time perspective, and level of aspirations in the formation of the professional orientation of high school students. Based on a synthesis of contemporary scientific approaches, the article substantiates the need for a comprehensive and systematic consideration of psychological factors in career guidance practice.*

Keywords: *professional self-determination, high school students, psychological factors, value-semantic sphere, future time perspective, professional orientation, late adolescence.*

Введение

Проблема профессионального самоопределения относится к числу фундаментальных в психологии развития и педагогической психологии. Период ранней юности, приходящийся на обучение в старших классах общеобразовательной школы, характеризуется интенсивным формированием личностной идентичности и профессиональных планов. Именно в этом возрасте происходит переход от профессиональных предпочтений, обусловленных внешними влияниями, к внутренне мотивированному и осознанному выбору будущей профессии [11, с. 45].

Актуальность исследования психологических факторов профессионального самоопределения старшеклассников обусловлена рядом противоречий. С одной стороны, современная социально-экономическая ситуация характеризуется высокой динамикой рынка труда, появлением новых профессий и трансформацией традиционных профессиональных сфер, что создает объективные сложности для профессионального выбора. С другой стороны, психологическая готовность старшеклассников к профессиональному самоопределению часто оказывается недостаточно сформированной, что проявляется в поверхностных представлениях о профессиях, отсутствии устойчивых профессиональных интересов и неадекватной самооценке профессионально значимых качеств [19, с. 112–113].

Научный интерес к проблеме профессионального самоопределения сохраняется на протяжении многих десятилетий, что свидетельствует о её теоретической значимости и практической востребованности. В российской психологии значительный вклад в разработку данной проблематики внесли Е.А. Климов, И.С. Кон, Н.С. Пряжников, С.Н. Чистякова, В.Ф. Сафин и другие ученые. В их работах профессиональное самоопределение рассматривается как длительный, многоэтапный процесс, включающий формирование профессиональной направленности, самопознание профессионально важных качеств и принятие ответственного решения о выборе профессионального пути [23, с. 67–68].

Цель настоящего исследования состоит в теоретическом анализе и систематизации психологических факторов, детерминирующих профессиональное самоопределение старшеклассников, с выделением их структурных компонентов и механизмов влияния на процесс выбора профессии.

Основная часть

В современной психологической науке профессиональное самоопределение рассматривается как многомерный и многоаспектный феномен. Е.А. Климов определяет профессиональное самоопределение как «самостоятельное и осознанное нахождение смыслов выполняемой работы и всей жизнедеятельности в конкретной культурно-исторической (социально-экономической) ситуации» [10, с. 87]. Данное определение акцентирует смысловой и ценностный аспекты профессионального выбора, что принципиально отличает его от узкого понимания профориентации как подбора профессии.

Н.С. Пряжников в своих работах выделяет два уровня профессионального самоопределения: содержательно-смысловой и операционально-деятельностный. Содержательно-смысловой уровень связан с поиском личностного смысла профессиональной деятельности, а операционально-деятельностный — с конкретными шагами по реализации профессиональных намерений [18, с. 156–158]. В контексте профессионального самоопределения старшеклассников оба уровня имеют критическое значение, однако именно смысловой аспект становится определяющим для формирования устойчивой профессиональной направленности.

С позиций возрастно-психологического подхода, профессиональное самоопределение рассматривается как центральное новообразование ранней юности. И.С. Кон подчеркивает, что в старшем школьном возрасте профессиональный выбор становится «пробой» личностного самоопределения, поскольку через выбор профессии юноша или девушка определяет свое место в системе общественных отношений [12, с. 203–204]. Эта идея находит развитие в работах Л.И. Божович, которая связывала профессиональное самоопределение с формированием внутренней позиции взрослого человека [4, с. 56].

Зарубежные подходы к профессиональному самоопределению представлены прежде всего теорией профессионального выбора Д. Сьюпера и типологией профессиональной направленности Дж. Холланда. Согласно Д. Сьюперу, профессиональное самоопределение является частью процесса становления Я-концепции и включает последовательную смену стадий: рост, исследование, установление, сохранение и спад. Для старшеклассников наиболее актуальна стадия исследования, на которой происходит «примеривание» различных профессиональных ролей и оценка их соответствия собственным представлениям о себе [1, с. 45].

Современные российские исследователи все чаще рассматривают профессиональное самоопределение в контексте субъектного подхода. Субъектность в профессиональном самоопределении проявляется в способности старшеклассника осознанно и активно преобразовывать внешние условия профессионального выбора в соответствии с собственными ценностями и целями, принимая ответственность за его последствия [24, с. 78].

Анализ научной литературы позволяет выделить систему психологических факторов профессионального самоопределения старшеклассников, которые традиционно группируются на внутренние (субъектные) и внешние (средовые) детерминанты.

Внутренние психологические факторы образуют сложную иерархическую структуру, включающую когнитивный, мотивационно-ценностный и личностно-регулятивный компоненты. К когнитивному компоненту относятся представления старшеклассников о мире профессий, знание требований различных профессий к личностным качествам, а также уровень сформированности профессиональных интересов [17, с. 89].

Особое место в структуре внутренних факторов занимает ценностно-смысловая сфера личности. Исследования показывают, что старшеклассники,

имеющие четкую иерархию ценностей и осознанный смысл профессиональной деятельности, демонстрируют более высокий уровень готовности к профессиональному самоопределению. Ценностные ориентации выступают в роли внутреннего ориентира, определяющего направленность профессионального выбора [13, с. 67]. При этом наиболее значимыми для профессионального самоопределения оказываются такие ценности, как творческая самореализация, общественное признание, материальное благополучие и возможность профессионального роста [20, с. 124].

Временная перспектива профессионального будущего представляет собой важный психологический фактор, влияющий на процесс профессионального самоопределения. Согласно концепции Ф. Зимбардо, отношение к времени и способность конструировать перспективное будущее являются значимыми предикторами академических и профессиональных достижений. Старшеклассники, ориентированные на будущее и способные планировать свою профессиональную карьеру, чаще демонстрируют осознанный выбор профессии и устойчивую профессиональную мотивацию [9, с. 89].

Уровень притязаний и самооценка выступают регуляторами профессионального выбора. Завышенный или заниженный уровень притязаний может приводить к неадекватному выбору профессии либо к избеганию ситуации профессионального самоопределения. Оптимальным является сбалансированный уровень притязаний, соответствующий реальным возможностям и способностям старшеклассника [22, с. 45].

Внешние психологические факторы представлены влиянием семьи, референтной группы, образовательной среды и социокультурного контекста. Семейное влияние на профессиональное самоопределение старшеклассников проявляется через трансляцию профессиональных ценностей, формирование отношения к труду и ожиданий в отношении будущей профессии ребенка. В

исследованиях отмечается, что родительские ожидания могут как стимулировать, так и тормозить процесс профессионального самоопределения в зависимости от их согласованности с внутренними устремлениями старшеклассника [21, с. 112].

Влияние референтной группы, включающей сверстников и значимых взрослых, особенно актуально в старшем школьном возрасте. Социальное сравнение и ориентация на мнение значимых других могут как способствовать более осознанному выбору профессии, так и приводить к конформному выбору, не соответствующему индивидуальным особенностям старшеклассника [25, с. 156].

Образовательная среда выступает важным фактором профессионального самоопределения через организацию профориентационной работы, возможности профильного обучения и дополнительного образования. Эффективная профориентационная работа предполагает не только информирование о профессиях, но и создание условий для апробации профессиональных проб и рефлексии собственных возможностей [8, с. 89].

Современная социокультурная ситуация характеризуется нестабильностью рынка труда, что создает дополнительные трудности для профессионального самоопределения старшеклассников. Изменчивость профессиональных требований, появление новых профессий и трансформация традиционных профессиональных сфер требуют от старшеклассников гибкости и готовности к непрерывному профессиональному обучению [5, с. 76].

Процесс профессионального самоопределения старшеклассников имеет выраженную динамику, отражающую возрастные изменения и влияние различных факторов на разных этапах выбора профессии. На начальном этапе профессионального самоопределения наибольшее значение имеют внешние факторы — влияние семьи, школы и социокультурного контекста. По мере взросления и формирования личностной идентичности возрастает роль

внутренних факторов: ценностно-смысловой сферы, профессиональных интересов и самооценки [14, с. 112–113].

Важным аспектом профессионального самоопределения является синхронизация временных перспектив. Старшеклассникам необходимо не только представлять желаемый образ профессионального будущего, но и выстраивать реалистичные траектории его достижения. Временная перспектива профессионального будущего включает как ближайшие (поступление в учебное заведение), так и отдаленные (достижение профессионального мастерства, карьерные перспективы) цели. Способность старшеклассника связывать текущие учебные и внеучебные достижения с долгосрочными профессиональными целями выступает важным показателем готовности к профессиональному самоопределению [6, с. 67].

Взаимосвязь различных психологических факторов в процессе профессионального самоопределения не является линейной. Исследования показывают, что ценностно-смысловая сфера опосредует влияние внешних факторов на процесс профессионального выбора. Так, например, влияние родительских ожиданий может быть принято или отвергнуто старшеклассником в зависимости от его собственной ценностной позиции и сформированности смысложизненных ориентаций [7, с. 78].

Особую роль в профессиональном самоопределении играет уровень сформированности рефлексивных способностей старшеклассника. Рефлексия позволяет осознавать собственные профессиональные интересы, способности и ограничения, соотносить их с требованиями профессии и принимать осознанное решение о профессиональном выборе. Недостаточный уровень развития рефлексии может приводить к неосознанному выбору профессии под влиянием внешних факторов при отсутствии внутреннего принятия этого выбора [16, с. 230].

Результаты теоретического анализа психологических факторов профессионального самоопределения старшеклассников имеют непосредственное практическое значение для организации профориентационной работы в образовательных учреждениях. Эффективная профориентационная работа должна учитывать всю систему выделенных факторов, создавая условия для их гармоничного развития.

Приоритетными направлениями психолого-педагогического сопровождения профессионального самоопределения старшеклассников являются: активизация самопознания и рефлексии профессиональных интересов и способностей; формирование реалистичной временной перспективы профессионального будущего; развитие ценностно-смыслового отношения к профессиональной деятельности; обеспечение возможностей для профессиональных проб; формирование адекватной самооценки и уровня притязаний [3, с. 145].

Важным условием эффективности профориентационной работы является ее непрерывность и системность. Профессиональное самоопределение не может быть сведено к разовым мероприятиям, оно требует целенаправленного психолого-педагогического сопровождения на протяжении всего периода обучения в старшей школе. При этом особое внимание следует уделять согласованию внутренних устремлений старшеклассников и внешних требований, а также формированию готовности к осознанному и ответственному профессиональному выбору [15, с. 56].

Психологическое сопровождение профессионального самоопределения старшеклассников должно включать как индивидуальную, так и групповую работу, направленную на развитие субъектной позиции в профессиональном выборе. Важно не только предоставить информацию о мире профессий, но и создать условия для формирования у старшеклассников способности

самостоятельно и осознанно строить свою профессиональную траекторию [2, с. 234].

Заключение

Профессиональное самоопределение старшеклассников представляет собой сложный, многофакторный процесс, в котором переплетаются внутренние и внешние детерминанты. Психологическими факторами профессионального самоопределения выступают: ценностно-смысловая сфера личности, профессиональные интересы, самооценка и уровень притязаний, временная перспектива профессионального будущего, рефлексивные способности, а также влияние семьи, референтной группы, образовательной среды и социокультурного контекста.

Эффективность профессионального самоопределения старшеклассников определяется не столько изолированным влиянием каждого из факторов, сколько их системной организацией и взаимосвязью. Ключевым механизмом успешного профессионального самоопределения является гармонизация внешних и внутренних факторов, при которой внешние влияния опосредуются ценностно-смысловой сферой личности и становятся внутренне принятыми ориентирами профессионального выбора.

Список литературы

1. Super D.E. Career development: self-concept theory. — New York: College Entrance Examination Board, 1963. — 95 p.
2. Асмолов А.Г. Психология личности. — М.: Смысл, 2001. — 416 с.
3. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе. — М.: Совершенство, 1998. — 298 с.

4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. — СПб.: Питер, 2008. — 400 с.

5. Браун Д. Психология профессионального развития. — М.: Когито-Центр, 2012. — 320 с.

6. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. — Киев: Наукова думка, 1988. — 144 с.

7. Дубровина И.В. Практическая психология образования. — СПб.: Питер, 2004. — 592 с.

8. Зеер Э.Ф. Психология профессий. — М.: Академический проект; Фонд «Мир», 2005. — 336 с.

9. Зимбардо Ф., Бойд Дж. Парадокс времени: Новая психология времени, которая улучшит вашу жизнь. — СПб.: Речь, 2010. — 352 с.

10. Климов Е.А. Психология профессионала. — М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. — 400 с.

11. Климов Е.А. Псих2ология профессионального самоопределения. — М.: Академия, 2004. — 304 с.

12. Кон И.С. Психология ранней юности. — М.: Просвещение, 1989. — 255 с.

13. Леонтьев Д.А. Психология смысла. — М.: Смысл, 1999. — 487 с.

14. Митина Л.М. Психология развития конкурентноспособной личности. — М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2002. — 400 с.

15. Овчарова Р.В. Практическая психология образования. — М.: Академия, 2003. — 448 с.

16. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. — 512 с.

17. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека. — М.: Изд-во УРАО, 2002. — 160 с.

18. Пряжников Н.С. Методы активизации профессионального и личностного самоопределения. — М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2002. — 400 с.

19. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. — М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. — 256 с.

20. Пряжникова Е.Ю., Пряжников Н.С. Профориентация. — М.: Академия, 2005. — 496 с.

21. Психология профессионального самоопределения: учебное пособие / под ред. А.К. Марковой. — М.: Академия, 2008. — 320 с.

22. Реан А.А. Психология личности. Социализация, поведение, общение. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. — 416 с.

23. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности. — Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1986. — 142 с.

24. Татенко В.А. Субъект психической активности: поиск новой парадигмы // Психологический журнал. — 1995. — Т. 16. — № 3. — С. 23–34.

25. Чистякова С.Н. Педагогическая поддержка самоопределения школьников. — М.: Академия, 2005. — 240 с.

TARIX FANINI FANLARARO INTEGRATSIYA ASOSIDA O‘QITISH ORQALI O‘QUVCHILARNING TARIXIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

Ashurova Gulnozaxon Asqaraliyevna

Andijon shaxar 1-son ixtisoslashtirilgan maktab-internati

Annotatsiya. *Maqolada tarix fanini fanlararo integratsiya asosida o‘qitishning pedagogik imkoniyatlari, mazkur yondashuvning o‘quvchilar tarixiy tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyati hamda uni ta’lim jarayonida qo‘llashning metodik jihatlari tahlil qilingan. Tarixiy voqea va jarayonlarni geografiya, adabiyot, falsafa, huquq, iqtisodiyot, san’at va axborot texnologiyalari bilan bog‘liq holda o‘rganish o‘quvchilarda tarixiy voqelikni yaxlit idrok etish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, manbalarni tanqidiy tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishi asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *tarix ta’limi, fanlararo integratsiya, tarixiy tafakkur, tarixiy ong, tanqidiy fikrlash, sabab-oqibat munosabati, tarixiy manba, integrativ dars.*

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri o‘quvchilarga tayyor bilimlarni yetkazish bilangina cheklanmasdan, ularda voqea va hodisalarni mustaqil tahlil qilish, turli manbalardagi ma’lumotlarni taqqoslash, dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish hamda egallangan bilimlardan amaliy vaziyatlarda foydalanish qobiliyatini rivojlantirishdan iborat. Bu vazifani amalga oshirishda tarix fani alohida ahamiyatga ega. Chunki tarix ta’limi orqali o‘quvchilar o‘tmish voqealarini bilish bilan bir qatorda jamiyat taraqqiyotining qonuniyatlari, inson faoliyatining ijtimoiy natijalari, davlat va jamiyat munosabatlari hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning shakllanish jarayonlarini anglaydilar. Tarixiy voqelik murakkab va ko‘p qirrali xususiyatga ega bo‘lib, uni faqat bir fan doirasida to‘liq

tushuntirish qiyin. Har bir tarixiy voqea muayyan geografik hududda, ma’lum iqtisodiy sharoitda, ijtimoiy munosabatlar, siyosiy manfaatlar, huquqiy me’yorlar va madaniy qadriyatlar ta’sirida yuz beradi. Shu sababli tarix fanini fanlararo integratsiya asosida o‘qitish o‘quvchilarga tarixiy jarayonlarni yaxlit tizim sifatida anglash imkonini beradi. Fanlararo integratsiya turli o‘quv fanlariga oid bilim, tushuncha, usul va vositalarning muayyan ta’limiy maqsad asosida o‘zaro bog‘lanishini anglatadi.[14]

Tarix fanining geografiya bilan integratsiyasi tarixiy voqealarning makon xususiyatlarini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi. Davlatlarning tashkil topishi, xalqlarning ko‘chishi, harbiy yurishlar, savdo yo‘llarining shakllanishi yoki sivilizatsiyalarning rivojlanishi tabiiy-geografik sharoit bilan bevosita bog‘liqdir. Masalan, Buyuk ipak yo‘lini o‘rganishda uning yo‘nalishlarini xaritada ko‘rsatish, yo‘l bo‘yida joylashgan shaharlar va tabiiy to‘siqlarni tahlil qilish o‘quvchilarga mazkur tarixiy jarayonning iqtisodiy va madaniy ahamiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi. Xaritalar bilan ishlash o‘quvchilarda makoniy tafakkur, hududiy o‘zgarishlarni taqqoslash va tarixiy jarayonlarni muayyan joy bilan bog‘lash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Tarix va adabiyot fanlarining integratsiyasi o‘quvchilarda tarixiy davrning ma’naviy-ruhiy muhitini his qilish imkonini yaratadi. Badiiy asarlar, tarixiy romanlar, dostonlar, xotiralar va she’riy manbalar muayyan davr kishilarining orzu-intilishlari, dunyoqarashi va turmush tarzini aks ettiradi. Masalan, jadidchilik harakatini o‘rganishda jadid ma’rifatparvarlarining asarlaridan foydalanish harakatning faqat siyosiy emas, balki ma’naviy-ma’rifiy mazmunini ham ochib beradi. Biroq badiiy asar tarixiy manbaning aynan o‘zi emasligi, unda muallifning shaxsiy munosabati va badiiy to‘qimalar bo‘lishi mumkinligi o‘quvchilarga tushuntirilishi zarur. Bu esa ularda manbalarga tanqidiy munosabatni shakllantiradi.[15]

[14] Satvoldiyev.F.A. Fanlararo integratsiya asosida talabalar ilmiy dunyoqarashini rivojlanganlik darajasining Diagnostikasi. Namanga davlat pedagogika instituti “Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy uslubiy jurnali. 2025-yil 6-son. 826-835-betlar

[15] Ilxomjon o‘g‘li I. A. TARIX FANI NIMANI O ‘RGANADI? //SINGAPORE INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE. – 2026. – Т. 1. – №. 1. – С. 509-513.

Tarix fanini falsafa bilan bog‘lab o‘qitish tarixiy voqealarning mazmun-mohiyatini, jamiyat taraqqiyotining umumiy qonuniyatlarini va insonning tarixdagi o‘rnini anglashga xizmat qiladi. Tarixiy jarayonlarning sababi, harakatlantiruvchi kuchlari, zaruriyat va tasodif munosabatlari, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi aloqalar falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinganda o‘quvchilar voqealarni oddiy bayon qilish darajasidan nazariy mushohada qilish bosqichiga ko‘tariladilar. Natijada ular tarixni sanalar va ismlar majmuasi emas, balki inson va jamiyat taraqqiyotini tushuntiruvchi bilimlar tizimi sifatida qabul qiladilar. Tarixning iqtisodiyot bilan integratsiyasi ijtimoiy o‘zgarishlarning moddiy asoslarini tushunish imkonini beradi. Ishlab chiqarish usullari, mulk munosabatlari, soliq tizimi, savdo, mehnat taqsimoti va iqtisodiy inqirozlar ko‘plab siyosiy va ijtimoiy voqealarning yuzaga kelishiga ta’sir ko‘rsatgan. Masalan, sanoat inqilobini o‘rganishda texnik ixtirolar bilan birga ishlab chiqarish munosabatlari, shaharlashuv, ishchilar sinfining shakllanishi va aholi turmush tarzidagi o‘zgarishlar tahlil qilinsa, o‘quvchilar mazkur jarayonning keng qamrovli mohiyatini anglaydilar. Bunday yondashuv tarixiy voqealarning sabab va natijalarini bir tomonlama emas, balki ko‘p omilli asosda baholashga o‘rgatadi.[16]

Huquq fani bilan integratsiya tarixiy davlatchilik, qonunchilik va inson huquqlarining rivojlanish bosqichlarini o‘rganishda muhimdir. Qadimgi qonunlar, davlat boshqaruvi tartiblari, konstitutsiyalar va xalqaro huquqiy hujjatlarni tahlil qilish orqali o‘quvchilar turli davrlardagi huquqiy munosabatlarni zamonaviy huquqiy tamoyillar bilan taqqoslaydilar. Bu jarayon ularda huquqiy ong, fuqarolik pozitsiyasi va tarixiy voqealarga adolat mezonlari asosida munosabat bildirish qobiliyatini shakllantiradi.[17]

[16] Mohirjanovna Q. I. TARIX DARSLARINING TARBIYAVIY ASOSLARI //Научный Импульс. – 2024. – Т. 3. – №. 28. – С. 920-924.
[17] Boriyevich A. M. RAQAMLI TARIXSHUNOSLIK: TARIX FANIDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING METODOLOGIK IMKONIYATLARI //SINGAPORE INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE. – 2026. – Т. 1. – №. 1. – С. 576-582.

Fanlararo integratsiya asosida tashkil etilgan tarix darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Muammoli ta’lim, loyiha usuli, keys-tahlil, munozara, debat, konseptual xarita, vaqt chizig‘i va tarixiy rekonstruksiya kabi metodlar o‘quvchilarni faol bilish jarayoniga jalb etadi. Masalan, muayyan tarixiy muammo yuzasidan geografik xarita, statistik ma’lumot, tarixiy hujjat va badiiy parcha taqdim qilinib, ular asosida xulosa chiqarish vazifasi berilsa, o‘quvchi turli fanlarga oid bilimlarni birlashtirib, mustaqil qaror qabul qiladi. Tarixiy tafakkurning rivojlanganligi o‘quvchining tarixiy faktlarni bilishi bilangina belgilanmaydi. U voqealarning vaqt va makondagi o‘rnini aniqlash, sabab va oqibatlarni tushuntirish, tarixiy manbalarning ishonchliligini baholash, turli nuqtai nazarlarni taqqoslash, o‘tmish va bugungi kun o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘ra olish hamda asoslangan xulosa chiqarish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Fanlararo integratsiya aynan shu ko‘nikmalarni kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi.

Integrativ darslarni tashkil etishda o‘qituvchi mavzular o‘rtasidagi tashqi o‘xshashlik bilan cheklanmasligi lozim. Fanlararo bog‘lanish darsning maqsadi, mazmuni va kutilayotgan natijalariga muvofiq tanlanishi kerak. Ortiqcha ma’lumotlar bilan yuklash yoki turli fanlarga oid tushunchalarni sun’iy ravishda birlashtirish o‘quvchilarning diqqatini asosiy tarixiy muammodan chalg‘itishi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchi integratsiya qilinayotgan bilimlarning tarixiy voqeani tushuntirishdagi o‘rnini oldindan belgilashi, topshiriqlarni o‘quvchilarning yoshi va tayyorgarlik darajasiga moslashtirishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, tarix fanini fanlararo integratsiya asosida o‘qitish o‘quvchilarning tarixiy tafakkurini rivojlantirishning samarali pedagogik vositasidir. Bu yondashuv tarixiy voqealarni keng ijtimoiy, iqtisodiy, geografik, madaniy va huquqiy kontekstda o‘rganishga sharoit yaratadi. Natijada o‘quvchilar tarixiy bilimlarni shunchaki eslab qolmasdan, ularni tahlil qilish, taqqoslash, baholash va yangi vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. Fanlararo integratsiyaga

asoslangan tarix ta’limi mustaqil fikrlaydigan, milliy tarixga hurmat bilan qaraydigan, umuminsoniy qadriyatlarni anglaydigan va ijtimoiy jarayonlarga mas’uliyatli munosabat bildira oladigan shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Satvoldiyev.F.A. Fanlararo integratsiya asosida talabalar ilmiy dunyoqarashini rivojlanganlik darajasining diagnostikasi. Namanga davlat pedagogika instituti “Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy uslubiy jurnali. 2025-yil 6-son. 826-835-betlar

2. Ilxomjon o‘g‘li I. A. TARIX FANI NIMANI O ‘RGANADI? //SINGAPORE INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE. – 2026. – Т. 1. – №. 1. – С. 509-513.

3. Mohirjanovna Q. I. TARIX DARSLARINING TARBIYAVIY ASOSLARI //Научный Импульс. – 2024. – Т. 3. – №. 28. – С. 920-924.

4. Boriyevich A. M. RAQAMLI TARIXSHUNOSLIK: TARIX FANIDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING METODOLOGIK IMKONIYATLARI //SINGAPORE INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE. – 2026. – Т. 1. – №. 1. – С. 576-582.

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ КАК ОДНО ИЗ ЭФФЕКТИВНЫХ СРЕДСТВ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Паневина Милена Шавкатовна

Андижанского государственного институт

e-mail: iusupowa.milena@yandex.ru

Аннотация: *В статье рассматриваются современные возможности социальных сетей как средства обучения и изучения русского языка. Особое внимание уделяется использованию социальных сетей и цифровых платформ для формирования языковой и коммуникативной компетенции обучающихся, развития навыков чтения, письма, аудирования и говорения, повышения мотивации к изучению русского языка и создания виртуальной языковой среды. Анализируются образовательные возможности Telegram, Instagram, YouTube, TikTok и других цифровых платформ. Рассматриваются научно-методические взгляды узбекских исследователей на использование социальных сетей и современных информационных технологий в обучении иностранным языкам. Обосновывается необходимость системного педагогического сопровождения цифровой активности обучающихся и сочетания социальных сетей с традиционными и интерактивными методами обучения.*

Ключевые слова: *социальные сети, цифровые технологии, онлайн-обучение, языковая среда, коммуникативная компетенция, мотивация, интерактивное обучение, Telegram, Instagram, YouTube, TikTok.*

Abstract: *The article examines the modern possibilities of social networks as a means of teaching and learning Russian. Special attention is paid to the use of social networks and digital platforms for developing students' language and communicative*

competence, improving their reading, writing, listening, and speaking skills, increasing their motivation to learn Russian, and creating a virtual language environment. The article analyzes the educational opportunities of Telegram, Instagram, YouTube, TikTok, and other digital platforms. It also explores the scientific and methodological views of Uzbek researchers on the use of social networks and modern information technologies in teaching foreign languages. The article substantiates the need for systematic pedagogical support for students' digital activity and the combination of social networks with traditional and interactive teaching methods.

Keywords: *social networks, digital technologies, online learning, language environment, communicative competence, motivation, interactive learning, Telegram, Instagram, YouTube, TikTok.*

Современное развитие цифровых технологий оказывает значительное влияние на образовательный процесс. Интернет и социальные сети стали неотъемлемой частью повседневной жизни молодёжи, изменив способы общения, получения информации и взаимодействия с окружающим миром. В связи с этим современная методика преподавания русского языка как иностранного сталкивается с необходимостью поиска новых форм и средств обучения, соответствующих цифровым привычкам и образовательным потребностям обучающихся. Особую актуальность приобретает использование социальных сетей в процессе изучения русского языка. В отличие от традиционных учебных ресурсов, социальные сети предоставляют возможность постоянного контакта с живой русской речью, современной лексикой, аудио- и видеоматериалами, различными жанрами интернет-коммуникации. Обучающийся получает возможность не только воспринимать языковой материал, но и самостоятельно создавать контент на русском языке, участвовать

в обсуждениях, писать комментарии, записывать аудио- и видеосообщения, взаимодействовать с другими пользователями.

Для Республики Узбекистан данное направление имеет особую значимость. В условиях многоязычной образовательной среды социальные сети могут стать дополнительным пространством для практического использования русского языка за пределами аудитории. Особенно это важно для обучающихся, которые изучают русский язык в условиях отсутствия постоянной естественной русскоязычной среды.

Узбекские исследователи также обращают внимание на необходимость внедрения современных цифровых и интерактивных технологий в процесс языкового образования. Так, Т. Б. Ахмедова, рассматривая возможности социальных сетей в обучении иностранным языкам, отмечает, что социальные платформы открывают новые возможности для студентов и преподавателей, способствуют созданию языковой среды, развитию коммуникативных навыков и повышению мотивации. При этом автор подчёркивает необходимость сочетания социальных сетей с традиционными методами обучения для обеспечения системности образовательного процесса. Данная позиция представляется особенно важной применительно к изучению русского языка как иностранного. Социальная сеть сама по себе не является полноценной образовательной системой. Её эффективность определяется тем, насколько грамотно преподаватель организует цифровое пространство, отбирает языковой материал, формулирует учебные задачи и контролирует результаты деятельности обучающихся.

Под социальными сетями в образовательном контексте следует понимать цифровые платформы, обеспечивающие коммуникацию пользователей, обмен текстовой, аудио-, видео- и визуальной информацией. К наиболее

востребованным ресурсам относятся Telegram, Instagram, YouTube, TikTok, а также различные образовательные сообщества и мессенджеры. Современные социальные сети обладают значительным лингводидактическим потенциалом. Они позволяют использовать русский язык в разнообразных коммуникативных ситуациях и работать с различными видами речевой деятельности. Исследователь О. В. Дрейфельд, анализируя возможности социальных сетей в обучении русскому языку как иностранному, подчёркивает: «Взаимодействие обучающихся или изучающих язык самостоятельно с социальными сетями происходит на добровольной основе во внеучебной деятельности, и это взаимодействие длится столько, сколько нужно участнику социальной сети для получения или обмена информацией, получения удовольствия, самопрезентации и общения». Следовательно, лингводидактический потенциал связан с развитием чтения, письма, аудирования и специфического речепорождения в условиях интернет-коммуникации. По мнению исследователя, тематические сообщества в социальных сетях могут выступать в качестве виртуального пространства для формирования искусственной языковой среды.

Основной целью обучения русскому языку как иностранному является формирование способности использовать язык в реальных ситуациях общения. Именно поэтому социальные сети представляют особый интерес для современной лингводидактики. Традиционное занятие часто ограничено временными рамками: студент получает возможность говорить на русском языке только в течение определённого количества минут. В цифровой среде возможности коммуникации значительно расширяются. Обучающийся может писать сообщения, отвечать на вопросы, записывать голосовые сообщения, комментировать публикации и принимать участие в онлайн-дискуссиях. Например, преподаватель может предложить студентам обсудить в Telegram тему «Мой любимый город». Каждый студент должен написать небольшой текст,

после чего прокомментировать сообщение другого участника. В результате формируется не только навык письменной речи, но и способность реагировать на высказывания собеседника. Другой вариант — создание видеоблога. Студенты записывают короткие видеоролики на русском языке на темы «Мой университет», «Моя будущая профессия», «Один день из моей жизни». Такие задания способствуют развитию монологической речи, правильного произношения и навыков публичного выступления.

Особое значение имеет возможность взаимодействия с носителями языка. В социальных сетях обучающиеся могут наблюдать за реальным употреблением русской лексики, знакомиться с разговорными выражениями и современными речевыми моделями. Однако в данном случае преподаватель должен объяснять различия между литературной нормой, разговорной речью, сленгом и интернет-языком. Исследование А. Акбарзода и Н. Н. Кахаровой, посвящённое коммуникативным стратегиям иностранных студентов при использовании социальных сетей и мессенджеров в рамках изучения русского языка, обращает внимание на то, что цифровое общение способствует адаптации обучающихся к новым условиям коммуникации и расширяет культурный кругозор. Вместе с тем авторы подчёркивают необходимость педагогического контроля, поскольку неконтролируемая интернет-коммуникация может приводить к закреплению ошибок и снижению уровня владения нормативным русским языком. Данное положение имеет принципиальное значение. Социальные сети должны использоваться не стихийно, а в рамках определённой методической системы. Преподаватель должен объяснять обучающимся нормы русского языка и обращать внимание на типичные ошибки, возникающие в интернет-коммуникации.

Для эффективного использования социальных сетей необходимо соблюдать определённые методические принципы. **Первый принцип** —

целенаправленность. Каждое цифровое задание должно иметь конкретную образовательную цель. **Второй принцип** — системность. Работа в социальных сетях должна быть регулярной и включаться в общую структуру курса. **Третий принцип** — коммуникативная направленность. Задания должны стимулировать реальное использование русского языка. **Четвёртый принцип** — интерактивность. Обучающиеся должны не только получать информацию, но и взаимодействовать друг с другом. **Пятый принцип** — обратная связь. Преподаватель должен комментировать ошибки и помогать обучающимся совершенствовать языковые навыки.

Несмотря на значительные преимущества, использование социальных сетей в обучении русскому языку имеет определённые ограничения. **Первая проблема** — отвлекающий фактор. Социальные сети предназначены прежде всего для общения и развлечения, поэтому обучающийся может переключаться на контент, не связанный с учебной деятельностью. **Вторая проблема** — языковые ошибки. В интернете широко используются сокращения, сленг, англицизмы и намеренное нарушение языковых норм. **Третья проблема** — достоверность информации. Не все публикации в социальных сетях соответствуют литературной норме или содержат достоверные сведения. **Четвёртая проблема** — цифровая безопасность и конфиденциальность. При организации учебной деятельности необходимо учитывать возраст обучающихся и соблюдать правила безопасного поведения в интернете. Поэтому преподаватель должен выполнять роль модератора цифровой образовательной среды. Он отбирает качественные материалы, объясняет языковые нормы, контролирует содержание публикаций и формирует у студентов цифровую грамотность. В этом контексте особенно актуальна позиция Т. Б. Ахмедовой о необходимости сочетания социальных сетей с традиционными методами

обучения. Социальные сети могут значительно расширить образовательные возможности, однако не должны полностью заменять системное обучение.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Акбарзода А., Кахарова Н. Н. Коммуникативные стратегии, формируемые у иностранных студентов благодаря использованию соцсетей и мессенджеров в рамках курса русского языка // Инновационные исследования в современном мире: теория и практика. 2025.

2. Ахмедова Т. Б. Обучение иностранным языкам с помощью социальных сетей // Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования. 2024. С. 187–191. DOI: 10.5281/zenodo.14435674.

3. Дрейфельд О. В. Функциональные возможности социальных сетей в обучении русскому языку как иностранному // Вестник Томского государственного педагогического университета. 2024. № 3 (233). С. 84–92. DOI: 10.23951/1609-624X-2024-3-84-92.

4. Кудбиева Н. А. Концептуальная модель смешанного обучения русскому языку как иностранному для сельских школ Республики Узбекистан. 2025.

5. Романтовский А. В. Использование социальных сетей как актуальный вектор развития системы подготовки иностранных студентов по русскому языку.

6. Ташева У. Т. Интерактивные методы обучения русскому языку как иностранному.

7. Шакирова Г. Р. Основные проблемы преподавания русского языка как иностранного в неязыковой среде // Modern Science and Research. 2023. Т. 2. № 11. С. 845–848.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING FANLARARO INTEGRATIV RIVOJLANISHINI TA'MINLASH TEXNOLOGIYASINING AHAMIYATI

Abduraufova Umida Isamiddin qizi
e-mail: umidaisamiddinova@icloud.com

Anotatsiya. *Ushbu maqola maktabgacha ta'lim tizimida raqamli ta'lim muhitidan samarali foydalanish, maktabgacha yoshdagi bolalarning integrativ rivojlanishini ta'minlash va mazkur jarayonni tashkillashtirishda foydalanilgan pedagogik texnologiyalar haqida bayon etilgan. Shu jumladan, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli ta'lim vositalar orqali bolalarning intelektual, hissiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishning metodlari tahlil qilingan.*

Аннотация*. В статье рассматриваются вопросы эффективного использования цифровой образовательной среды в системе дошкольного образования, содействия интегративному развитию детей дошкольного возраста, а также педагогические технологии, применяемые для организации этого процесса. В частности, анализируются методы развития интеллектуальных, эмоциональных и коммуникативных компетенций детей с помощью современных педагогических технологий и цифровых образовательных инструментов.*

Abstract. *This article discusses the effective use of the digital educational environment within the preschool education system, the promotion of the integrative development of preschool-aged children, and the pedagogical technologies employed to organize this process. Specifically, it analyzes methods for developing children's*

intellectual, emotional, and communicative competencies through modern pedagogical technologies and digital educational tools.

Kalit so'zlar. *Raqamli ta'lim muhiti, integrativ rivojlanish, pedagogik texnoliya, kompetensiya, kommunikatsiya, metod.*

Ключевые слова. *Цифровая образовательная среда, интегративное развитие, педагогическая технология, компетенция, коммуникация, метод.*

Keywords. *Digital educational environment, integrative development, pedagogical technology, competence, communication, method.*

Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimida yangi yondashuvlarni joriy etisni talab qiladi. Maktabgacha ta'lim bosqichida raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish hozirgi dolzarb vazifalardandir. Bunday vositalar ta'limiy o'yin jarayonlarining qiziqarli, interaktiv va individual ta'sirlarini kuchaytiradi. Bundan tashqari fanlararo integratsiya maktabgacha yoshidagi bolalarni olamni yaxlit tarzda tasavvur qilishga, egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llashda, amaliy vaziyatlardan esa xulosa chiqarishga xizmat qiladi.

Raqamli ta'lim muhiti sharoitida tarbiyalanuvchilarga axborot texnologiya fositalaridan samarali foydalanishni o'rgatish muhim vazifadir. Shu mavzu yuzasidan bir qancha fikrlarni tahlil qilamiz.

Raqamli ta'lim muhiti bolalarni diqqatini jalb qilishga, tezkor fikrlashga va ijodkorligini rivojlantiruvchi omil hisoblanadi. Interfaol o'yinlar va vedioroliklar orqali bolalar bilimlarni oson va qiziqarli tarzda o'rganib olishadi. Bu haqda 0‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning: *"Yoshlarimizni mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma 'naviy salohiyatga ega bo 'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo 'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz' "* degan so‘zlari buning yaqqol isbotidir. [2; 2-b]

Raqamli ta’lim muhiti axborot texnologiyalar vositasilar yordamida ta’limiy jarayonlarni tashkillashtirishdir. Barcha ta’lim muassasalarda raqamli ta’lim muhitini yaratish mumkin va bu katta imkoniyatlar eshigini ochib beradi. Zamonaviy ta’lim tizimida maktabgacha yoshdagi bolalarning kompetensiyalarini rivojlantirish faqat ananaviy yondashuvlar bilan cheklanib qolmay, balki raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan integratsion muhit orqali amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

Intergativ yondashuv pedagogik jarayonning xohlagan tarkibiy qismida integratsiya tamoyilini ro‘yobga chiqarishni nazarda tutadi hamda uning bir butunligini va tizimliligini ta’minlaydi. Integrativ jarayonlar tizimning alohida elementlarini yoki butun tizimning sifat jihatidan qayta yaratilishi jarayonlaridir.

Integratsiya-bu mashg‘ulotlarning differensial jarayon davomida yaqinlashuvi va bog‘liqligidir. Integratsiya jarayoni mashg‘ulotlar orasidagi aloqani yangi, yuqori sifatda bir-biriga bog‘lash bosqichi bo‘lib, o‘zini yuqori ko‘rinishida namoyon etadi. Shuni alohida ta’kidlash lozimki integratsiya jarayoni asoslari uzoq o‘tmishdagi xalq pedagogikasi va ilmiy pedagogikaga asoslangan. [4;30-b]

Raqamli ta’lim muhitida bolalarni fanlararo integrativ rivojlanishini tashkillashtirish samaralidir. Turli xil vediodarsliklar, vedioroliklar va slaydlar orqali turli fanlarni o’zaro birlashtirish mumkin va bu bolalarni e’tiborini jalb qilishga, diqqatini jamlashga va xotirasida mustahkam qolishga asos bo’ladi. Hozirgi zamon texnologiyasi bilan tashkillashtirilgan mashg’ulotlar bolada keng tafakkurni shakllantiradi. Masalan tabiat hodisalarini animatsiyalar orqali kuzatish, matematik tushunchalarni o’yin shaklida o’zlashtirish yoki ertak qahramonlari ishtirokidagi interaktiv mashg’ulotlar bolalarda bilim olishga nisbatan motivatsiyani shakllantiradi. Fanlararo integrativ rivojlanishni ta’minlash texnologiyasini takomillashtirish quyidagi yo’nalishlarni o’z ichiga oladi:

-raqamli ta’lim resurslarini pedagogik maqsadlarga mos ravishda tanlash;

-STEAM elementlarini maktabgacha ta’lim mazmuniga integratsiya qilish;

-o’yin texnologiyalaridan foydalanish orqali bilish faoliyatini faollashtirish;

-individual va differensial ta’limni tashkil etish;

-ota-onalarni raqamli ta’lim jarayoniga jalb etish;

-pedagoglarni raqamli kompetensiyalarini muntazan rivojlantirish.

Integrativ ta'lim jarayonida bola, olamning yaxlitligini, koinot, tabiat qonunlarini, tabiat, jamiyat va insonlarning o'zaro munosabatlari haqida har tomonlama bilimlarga ega bo'lib kamol topadi. Tabiat go'zalligini his qila olish, undan zavqlanish, e'zozlash ko'nikmalariga ega boladi. Ta'limning globallashuvi sharoitida fanlararo uzviylikni kengroq qo'llash ayni muddaodir. Fanlararo uzviylik tamoyiliga tayanish ta'lim tashkilotlari o'quv jarayoni uchun tadbiqiy tus olishi lozim. Fanlararo uzviylik tamoyili metodik fanlarning predmetlararo munosabatlarning murakkab jihatlarini to'liq o'zlashtirilishini ta'minlab, bilimlarning ichki mohiyatiga kirib borishini ta'minlaydi, natijada turli tizimlar ichki aloqadorlik, integrativ yaxlitlik vujudga keladi.

O'quv jarayonida fanlararo aloqadorlikning amalga oshirilishi ta'lim sifatiga kuchli ta'sir ko'rsatib, ta'limni modernizatsiyalash, innovatsion o'qitish imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi. Fanlararo aloqadorlik ta'minlangan holda, faoliyatni tashkil qila olgan pedagog va bolalarda o'zining faoliyatiga bo'lgan qiziqishini oshiribgina qolmasdan, mazkur fanni o'zlashtirishga yordam beradi. Fanlararo aloqadorlikni tizimli tarzda amalga oshirish natijasida o'quv-tarbiya jarayonining aloqadorligi sezilarli darajada ortadi. Mttning asosiy vazifalaridan biri bolalarda dunyoga yaxlit, o'zaro aloqador bo'lgan birlik sifatida qarashni, uning global muammolari hamda bu muammolar yechimini ko'ra va tushuna bilishni shakllantirishdan iborat.[11; 2-b]

Raqamli ta’lim texnologiya muhitida maktabgacha yoshdagi bolalarning fanlararo integrativ rivojlanishini ta’minlash texnologiyasini takomillashtirish zamonaviy ta’limning muhim yo’nalishlaridan biridir. Mazkur texnologiya bolalarning intellektual, ijodiy, kommunikativ va ijtimoiy rivojlanishini kompleks tarzda qo’llab-

quvvatlaydi. Raqamli vositalarni fanlararo integratsiya asosida qo'llash ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga, bolalarni keying ta'lim bosqichlariga puxta tayyorlashga xizmat qiladi. Raqamli ta'lim muhitida integratsiyalashgan o'yin ta'limiy jarayonni yaratish bolalarga har tomonlama yondashishda kata afzalliklar yaratadi. Ushbu jarayon maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarning aqliy va hissiy kompetensiyalarini shakllantirishda yordam beradi. Hozirda gadjetlarsiz bolalarni tarbiyalash qiyin muammo. Biz bu muammoni samarali muhit yaratib bartaraf etishimiz maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1.O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.

2.O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining maktabgacha ta'limga oid me'yoriy hujjatlari.

3.Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2016. – 56-bet.

4.Qodirova F.R. Maktabgacha pedagogika. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

5.Karimova D. Raqamli pedagogika asoslari. Toshkent, 2020.

6.Qodirov A. Elektron ta'lim tizimining nazariy asoslari. Toshkent: Fan, 2020.

7.Polat E.S., Buxarkina M.Yu., Moiseyeva M.V. Novye pedagogicheskie i informatsionnye texnologii v sisteme obrazovaniya. Moskva: Akademiya, 2019.

8.UNESCO. *ICT in Early Childhood Education*. Paris.

9.OECD. *The Future of Education and Skills 2030*.

10.Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va STEAM ta'limiga oid ilmiy manbalar.

11.Abduraufova UI. Bo'lajak tarbiyachilarda integratsiyalashganbilim berish jarayonida integratsiyalashganbilimlarning nazariy jihatlari. Maqola 2023-y.

HARBIY XIZMATCHILARNINIG KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANISHTIRISHDA O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARINI O‘RGANISH BOSQICHLARI

G‘oziyev Xusan G‘aybullayevich

Tarbiya pedagogikasi milliy instituti Qoraqalpog‘iston filiali

xusangoziyev89@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada harbiy xizmat, harbiy xizmatchilarda kasbiy kompetentlik va ijtimoiy-psixologik jarayonlar, harbiy xizmatchilarda kompetentsiya va uni rivojlantirishni tadqiq qilish haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so‘zlar: *harbiy xizmatchilarda kasbiy kompetentlik va ijtimoiy-psixologik jarayonlar, harbiy xizmatchilar shaxsiga xos bo‘lgan aloxida xususiyatlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, samarali moslashuv, burchga sodiqlik, kasbiy ong.*

Annotation*. This article discusses the socio-psychological features of military service, the study of competence and its development in military personnel, and the completion of initial military-patriotic education in young people.*

Key words: *competence in military personnel, research methods of its development, military patriotism in young people, military service, effective adaptation, loyalty to duty, professional consciousness.*

Jahonda globallashuv jarayonlarining chuqurlashuvi, geosiyosiy vaziyatning keskinlashuvi va xavfsizlikka tahdidlarning ortib borishi harbiy xizmatchilarni tayyorlash tizimiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Zamonaviy harbiy faoliyat nafaqat yuqori darajadagi kasbiy bilim va ko‘nikmalarni, balki psixologik barqarorlik, tezkor qaror qabul qilish, stress holatlarida samarali faoliyat yuritish kabi shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarni ham talab etadi. Shu jihatdan harbiy xizmatchilarning kasbiy

kompetentligini rivojlantirishda psixologik-pedagogik kompetentlikni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Harbiy xizmatchilarninig kasbiy kompetentligini rivojlanishtirishda o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish bosqichlari - harbiy sohada xizmat qilayotgan xizmatchilarning kasbiy malakalarini, bilimi va ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularning vazifalarni bajarish imkoniyatlarini tahlil qilish jarayoni hisoblanadi. Bu jarayon, odatda, harbiy xizmatchilarning samaradorligini oshirish, xizmatda muvaffaqiyatga erishish va ularni tayyorlashda yuksak natijalarga erishishga qaratilgan.

O‘quv va ish faoliyatining tahlili: Kasbiy kompetentlikni aniqlash uchun kasb egasining o‘quv va ish faoliyati doimiy ravishda tahlil qilinadi. Bu jarayonda individual natijalar, yutuqlar, muvaffaqiyatlar va xatolar ko‘rib chiqiladi.

Kuchli va zaif tomonlarni aniqlash (SWOT tahlili): Kasb egasining kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlar va tahdidlar tahlil qilinadi. Bu, masalan, harbiy xizmatchilarda jangovar tayyorgarlik, rahbarlik ko‘nikmalari va psixologik barqarorlikni o‘z ichiga oladi.

Mezonlarga asoslangan baholash: Kasbiy kompetentlikni aniqlash uchun belgilangan mezonlar bo‘yicha o‘rganish o‘tkazish. Bu mezonlar kasbning talablariga mos ravishda farq qiladi. Misol uchun, harbiy xizmatchilar uchun jangovar tayyorgarlik, stressga bardoshlik va taktika bo‘yicha bilimlar, pedagoglar uchun pedagogik uslublar, tibbiyot xodimlari uchun tibbiy ko‘nikmalar asosiy omil hisoblanadi.

Kasbiy kompetentlikni baholashda turli metodlar va vositalar qo‘llaniladi:

Harbiy qism, muassasa ichidagi baholash (ichki baholash): Bu metodda komandir va boshliqlar qo’l ostidagi harbiy xizmatchilari (hodimlarining) kasbiy kompetentligini baholaydilar. Bu baholashning asosiy vositalari intervyu, kuzatuvlar, baholash varaqalari, o‘z-o‘zini baholash va feedbacklar bo‘lishi mumkin.

So‘rovnomalar va testlar: harbiy xizmatchilarning kasbiy kompetentligini baholash uchun so‘rovnomalar va maxsus testlar yordamida nazariy va amaliy bilimlari tekshiriladi. So‘rovnomalar orqali xodimlarning malaka darajasi, bilim va ko‘nikmalari o‘lchanadi.

Amaliyotlar va simulyatsiyalar: Xodimlarning kompetensiyasini o‘lchash uchun amaliyotlar va simulyatsiyalar tashkil etiladi. Misol uchun, harbiy xizmatchilarda jangovar vazifalarni bajarish simulyatsiyasi, pedagoglarda o‘quv jarayonining samaradorligini o‘lchash, tibbiyot xodimlarida diagnostika va davolash jarayonlarini o‘tkazish.

360 daraja baholash: Bu metodda harbiy xizmatchi(hodim)ning kompetentligi turli manbalardan o‘lchanadi — rahbarlar, hamkasblar, bo‘linma a'zolari va mijozlardan (agar mavjud bo‘lsa) fikrlar olinadi. Bu holat hodimning kasbiy kompetensiyasini har tomonlama baholash imkonini beradi.

Kasbiy kompetentlikni baholash, shuningdek, harbiy xizmatchi(hodim)ning kasbiy rivojlanishi uchun zarur yo‘nalishlarni aniqlashda yordam beradi. Baholash natijalariga ko‘ra, harbiy xizmatchilarga, hodimlarga quyidagi rivojlanish imkoniyatlari berilishi mumkin:

Trening va o‘quv dasturlari: Kasbiy kompetentlikni oshirish uchun o‘quv dasturlari va treninglar tashkil etiladi. Masalan, rahbarlik ko‘nikmalarini rivojlantirish, yangi texnologiyalarni o‘rganish yoki psixologik tayyorgarlikni oshirish.

Mentorlik va coaching: Tajribali hodimlar va rahbarlar tomonidan yangi hodimlarga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish, maslahatlar berish. Bu mentorlik tizimi xodimning malakasini oshirishda samarali bo‘ladi.

Harbiy qism, muassasa ichida o‘zgarishlar: harbiy xizmatchilarning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash uchun tashkilotda ish jarayonlarini optimallashtirish, yangi imkoniyatlar yaratish va motivatsiya tizimlarini takomillashtirish.

Kasbiy kompetentlikni baholashning ahamiyati, bunda kasbiy kompetentlikni aniqlash va baholash har bir tashkilot va kasb egasi uchun muhimdir, chunki:

Samarali ish faoliyati: Xodimlarning kompetensiyasini baholash ularning xizmat va ish faoliyatini yaxshilash, samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

Kadrlar siyosati: kasbiy kompetentlikni baholash tashkilotlarga harbiy xizmatchilarning malakasini aniqlash va rivojlantirish uchun to‘g‘ri kadrlar siyosatini shakllantirish imkonini beradi.

Resurslarni tejash: harbiy xizmatchilarning kompetensiyasini baholash orqali, kerakli treninglar va rivojlanish yo‘nalishlariga sarmoya kiritish mumkin, bu esa resurslarni tejashga olib keladi.

Kasbiy kompetentlikni aniqlash va baholash jarayoni, harbiy muassasaning samaradorligini oshirish, harbiy xizmatchilarning malakasini oshirish va ularni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonning samarali amalga oshirilishi harbiy xizmatchilarning qobiliyatlari va malakasini to‘g‘ri baholash va ularga mos rivojlanish imkoniyatlarini yaratishda yordam beradi.

2. Kasbiy rivojlanish dasturlari: harbiy xizmatchilarning kompetentligini oshirish uchun treninglar, ta’lim va professional rivojlanish dasturlari tuziladi. Bunga soha mutaxassislari tomonidan o‘qitish va amaliy mashg‘ulotlar kiradi.

Kasbiy rivojlanish dasturlarining turlari:

Formal ta’lim: Harbiy akademiyalar, malaka oshirish kurslari, ixtisoslashtirilgan treninglar.

Noformal ta’lim: Seminarlar, mentorlik dasturlari, xizmatdagi ichki mashg‘ulotlar.

O‘z-o‘zini rivojlantirish: Onlayn kurslar, kitoblar, harbiy adabiyotlarni o‘rganish.

Kasbiy rivojlanish dasturlarining kompetensiyaga ta’siri kompetensiyalarni baholashdan oldin va keyin o‘zgarishlarni tahlil qilish uchun juda ahamiyatlidir.

Tahliliy metodlar: testlar, intervyular, kuzatuv, 360-darajali baholash.

Real xizmat holatida o‘zini ko‘rsatgan amaliy ko‘nikmalar.

Kasbiy rivojlanish dasturlarining harbiy xizmatchilar kompetensiyasiga ta’sirini aniqlashda empirik tadqiqotlar, so‘rovnoma, statistik tahlil, nazorat va tajriba guruhlari taqqoslash usullaridan ko‘proq foydalaniladi.

3. Rivojlanishning samaradorligini o‘lchash: Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilgan harakatlarning samaradorligi o‘lchanadi. Bu harbiy xizmatchilarning xizmat sifatini va o‘zgargan ko‘nikmalarini kuzatishni o‘z ichiga oladi.

Harbiy xizmatchilarda kompetensiyani tadqiq etishda rivojlanish samaradorligini o‘lchash, bir nechta omillarni hisobga olishni talab qiladi. Kompetensiya rivojlanishi - bu harbiy xizmatchilarning malakalari, bilimlari va ko‘nikmalarining oshishini o‘z ichiga oladi. Samaradorlikni o‘lchash uchun quyidagi yondoshuvlar ishlatilishi mumkin:

Ko‘nikma va bilimlarning oshishi: harbiy xizmatchilar o‘z vazifalarini bajarishda qancha yaxshi bilim va ko‘nikmalarga ega ekanligini baholash. Bu, masalan, treninglar, simulyatsiyalar yoki amaliy topshiriqlar orqali amalga oshiriladi.

O‘qish va trening samaradorligi: harbiy xizmatchilarning trening va ta’lim jarayonlaridan keyingi natijalarini baholash. Treninglardan olingan natijalar, masalan, sinovlar va testlar orqali o‘lchab borilishi mumkin.

Liderlik va boshqaruv ko‘nikmalari: komandirlar va boshliqlarning liderlik va boshqaruv ko‘nikmalarini baholashda samaradorlikni o‘lchashda harbiy xizmatchilarni boshqarish qobiliyatlari ham katta rol o‘ynaydi.

Samarali qaror qabul qilish: Harbiy xizmatchilarning qaror qabul qilish va vaziyatlarni tahlil qilishdagi samaradorligini baholash. Bu, shuningdek, stress va qarshiliklarga bardoshlikni ham o'z ichiga oladi.

Jamoaviy ish ko‘nikmalari: harbiy xizmatchilarning jamoa bilan ishlashdagi samaradorligini o‘lchash. Harbiy operatsiyalar va mashg‘ulotlar jamoaviy ishni talab qiladi, shuning uchun harbiy xizmatchilarning jamoa ichida samarali ishlashini baholash juda muhim.

Natijalar va vazifalarni bajarish: o‘quv mashg‘ulotlarning muvaffaqiyatli yakunlanishi, vazifalar va missiyalarni bajarish darajasi ham samaradorlikni o‘lchashda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Bu mezonlar yordamida harbiy xizmatchilarda kompetensiyaning rivojlanish samaradorligini o‘lchash mumkin. O‘lchash jarayonida aniq, o‘lchab bo‘ladigan ko‘rsatgichlar va parametrlarni belgilash, natijalarni tahlil qilish va rivojlanishning keyingi bosqichlarini aniqlash muhimdir.

Harbiy xizmatda psixologik tayyorgarlikning ahamiyati, bunda psixologik tayyorgarlik — bu harbiy xizmatchining ruhiy bosim ostida samarali qarorlar qabul qilish, emotsiyalarni boshqarish, og‘ir holatlarga bardosh bera olish ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi. Bu tayyorgarlik harbiy xizmatchining har qanday holatda o‘zini tutishi va jamoa bilan muloqotda bo‘lish qobiliyatiga bevosita ta’sir qiladi.

Kompetensiya, motivatsiya va psixologik tayyorgarlik o‘rtasidagi bog‘liqlik bu yuqori darajadagi motivatsiyaga ega va psixologik jihatdan tayyorlangan xizmatchilar tez va aniq qaror qabul qilishadi, jamoaviy ishda faol bo‘lishadi, rahbarlik kompetensiyalarini ko‘rsatishadi, yangiliklarga ochiq bo‘lishadi va o‘rganishga tayyor bo‘lishadi.

Xulsa qilib aytganda, harbiy xizmatchilarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda motivatsiya va psixologik tayyorgarlik ajralmas omil hisoblanadi. Bu ikki jihatning uyg‘unligi xizmatchining xizmat samaradorligi va professional o‘sishini ta’minlaydi. Shu bois, harbiy kadrlarga doimiy psixologik treninglar, motivatsion dasturlar va kasbiy rivojlanish imkoniyatlari yaratish zarur.

Bularning barchasi harbiy tizimning rivojlanishi va zamonaviy ehtiyojlarga javob beradigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan tadqiqotlar asosida amalga oshiriladi.

Bugungi kunda harbiy xizmatchilarning professional faoliyati nafaqat jismoniy tayyorgarlik, balki intellektual, axloqiy va ijtimoiy kompetensiyalarning rivojlangan bo‘lishini ham talab etmoqda. Kompetensiya – bu harbiy xizmatchining aniq bir vazifani muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka va xulq-atvorlar majmuidir.

Kasbiy kompetentlikning rivojlanishi nafaqat harbiy xizmatchining shaxsiy maqsadlari, balki yurtimiz tinchligi va xavfsizligini ta’minlash, davlat mudofaasi sohasidagi umumiy samaradorlikni oshirishga ham xizmat qiladi. Shuning uchun, harbiy xizmatchilarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish, kasbiy kompetentlikni oshirish, va shu orqali ularning o’zgaruvchan sharoitlarga moslashuvchanligini ta’minlash muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi konsitutsiyasi Toshkent-2023.

2. O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Harbiy nizomlari Toshkent-2025.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmon va qarorlari.

4. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi Toshkent-2023

5. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – T. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 2006. – 73-b. 6. Entonix Giddens. Sotsiologiya. – Toshkent. 2002, 110-bet.

6. Urbanovich A.A. Psixologiya upravleniya. Ucheb. posobiye. – M., Xarvest. 2007. – 604- bet.

7. Harbiy psixologiya va pedagogika I.Saidov Farg‘ona-2021

8. Psixologiya E.G‘oziyev Toshkent-2011

9. Boyev X.Y “ Harbiy xizmatchilar shaxsida stressni namoyon bo‟lishining ijtimoiypsixologik xususiyatlari” Toshkent 2022.

10. Mavlonov F.F. Harbiy xizmatchilarning vatanparvarlik kompetensiyalarini shakllantirishda kasbiy madaniyatini rivojlantirish bo‘yicha davlat siyosatining bugungi holati va o‘ziga xos xususiyatlari. // Ta’lim va innovasion tadqiqotlar – Toshkent, 2022. № 11. –B. 167-171.

11. Ball G.A. Понятие адаптации и его значение для психологии личности. Вопросы психологии. М.: 1989. с. 92-100.

7. Muitsinov S.S.. Молодые воины: воспитание и адаптация в коллективе. - М.: Институт военной истории МО СССР, 1989. - 86 с.

6-7 YOSHLI BOLALAR NUTQ FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI VA PEDAGOGIK AHAMIYATI

Jabborova Maftuna Komil qizi

QarDU

E-mail: maftuna97jabborova@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada, kichik maktab yoshidagi bolalarning nutqiy faolligi haqida ma'lumot berilgan. Shuning bilan birga bolalar nutq faolligini rivojlantirishda foydalaniladigan zamonaviy pedagogik yondashuvlar haqida fikr yuritilgan. Bolalardagi nutqiy faollikning bilish faoliyati bilan bog'liqligi o'rganilgan hamda, uning pedagogikada ahamiyati tahlil qilingan.*

Аннотация. *В данной статье представлена информация о речевой активности детей младшего школьного возраста. Одновременно рассматриваются современные педагогические подходы, используемые в развитии речевой активности детей. Изучается взаимосвязь между речевой и познавательной активностью детей и анализируется её значение в педагогике.*

Abstract. *This article provides information about the speech activity of children of primary school age. At the same time, it discusses modern pedagogical approaches used in the development of children's speech activity. The relationship between speech activity in children and cognitive activity is studied and its significance in pedagogy is analyzed.*

Kalit so'zlar: *nutqiy faollik, bilish, bola, qobiliyat, zamonaviy yondashuv, erkin fikr, idrok etish.*

Ключевые слова: *речевая деятельность, знание, ребёнок, способность, современный подход, свободное мышление, восприятие.*

Keywords: *speech activity, knowledge, child, ability, modern approach, free thought, perception.*

Barchamizga ma’lumki, bola o‘z his tuyg’ularini, ichki olamidagi kechinmalarini so‘zlari orqali atrofidagi boshqa shaxslarga yetkazadi. Nutq insonning ma’lumot almashinishini ta’minlovchi muhim axborot vositalaridan biridir. Bolalarning o‘z fikrlarini erkin bildirishi, muammolarga tanqidiy qarashlari hamda ularga yechim topa olishni o‘rganishi bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri sanaladi.

Kichik maktab yoshidagi davr bolalarning jismoniy, ruhiy, ma’naviy hamda nutqiy rivojlanishidagi eng muhim davrlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yoshda bolalar atrofidagi dunyoni kuchli idrok bilan o‘rganishadi, voqea-hodisalarga munosabat bildira boshlashadi. Ulardagi bildirilayotgan munosabat albatta tildagi nutq orqali amalga oshiriladi. Nutq bolaning faqatgina axborot vositasi bo‘libgina qolmay, tafakkurini shakllantiruvchi, bilish faoliyatini rivojlantiruvchi hamda shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiluvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham boladagi nutqiy faoliyat boshqa qobiliyatlarni shakllantirishiga zamin yaratadi.

Nutq barcha insonlarda hayotining ilk yilidan boshlab shakllana boshlaydi, ammo shaxsning xususiyatlariga bog’liq ravishda shakllanishda davom etadi. Masalan, 3 yoshli bolaning nutqida o‘rtacha umumiy hisobda 1500-2000 ta so‘z bo‘ladi. Ammo, boshqa bir xuddi shu yoshdagi bolada so‘zlar soni yuqoridagi ko‘rsatkichdan kam yoki ko‘p bo‘lishi mumkin. Bu jarayon bevosita nutqning faollashganligi yoki faollashmaganligiga bog’liq.

Bolalar nutqini faollashtirish deganda- bolaning lug'at boyligini kengaytirish, grammatik jihatdan to‘g'ri gap tuzish, tovushlarni aniq talaffuz qilish, ravon va mantiqiy fikr bayon etish hamda erkin muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan maqsadli pedagogik faoliyat tushuniladi. Nutqning faollashuvi bolaning bilim olish jarayoniga, tengdoshlari va kattalar bilan samarali muloqot o‘rnatishiga, shuningdek, maktab ta'limiga muvaffaqiyatli tayyorlanishiga bevosita ta'sir ko‘rsatadi.

Boladagi nutqiy faollikning rivojlanishi bilish faoliyati bilan chambarchas bog'langan. Buni biz ko'pgina psixologik dabiyotlarda uchratishimiz mumkin. Insondagi kognitivlik, aqliy jarayonlar, diqqat, xotira, muammolarni hal etish, idrok, aql. qaror qabul qilish va tildan foydalanishga ta'sir etadi [1; 97-b].

Nutqning rivojlanishi ham bolaning tafakkuri, xotirasi, diqqati va tasavvurining rivojlanishi bilan parallel ravishda kechadi. Bola yangi predmet va hodisalarni o'rganar ekan, ularni nomlaydi, tavsiflaydi va ular haqidagi fikrlarini ifodalay boshlaydi. Natijada uning faol lug'ati tobora kengayib boradi. Nutq faolligi bolaning til birliklarini amaliy muloqot jarayonida mustaqil qo'llay olish darajasi bilan belgilanadi. Faol nutqqa ega bo'lgan bola savollarga erkin javob beradi, suhbatni davom ettira oladi, voqealarni izchil hikoya qiladi hamda o'z his-tuyg'ulari va fikrlarini aniq ifodalaydi.

Bolalar nutqini faollashtirish ta'lim jarayonining muhim qismidan biridir. Negaki, nutqi faol tarzda rivojlangan bola o'quv materialini tezroq o'zlashtiradi, topshiriqlarni to'g'ri anglagan holda tushunadi hamda ularga yechim topadi, o'z fikrini asoslay oladi, jamoa bilan samarali hamkorlik qiladi. Bu esa bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini ortishiga ham sababchi bo'ladi. Nutqning yetarli darajada rivojlanmaganligi esa muloqotdagi qiyinchiliklar, bilimlarni o'zlashtirishdagi sustlik, o'ylangan fikrlarning to'g'ri talqin qila olinmasligi, erkin fikrlash o'riga boshqalarning qaror va qarashlariga qaramlik kabi bir qancha muammolar hamda noqulayliklarni yuzaga keltirishi mumkin.

Bunday kamchiliklarni bartaraf etish uchun, erta yoshdan boshlab bola bilan birgalikda bir qancha pedagogik ishlarni tashkil etish lozim. Jumladan, mashg'ulot yoki dars jarayonida (bola 7 yoshini maktabda o'tkazadi) passiv so'z boyligini faolligini oshirishga qaratilgan o'yinlardan foydalanish, og'zaki nutqda gapirilayotganda tovush madaniyatiga alohida e'tibor qaratish lozim. Chunki, bolalar yangi so'zlarni o'zlashtirish jarayonida eshitganlarini takrorlashadi. Lug'at ishida bolaga o'rgatilayotgan so'zlar to'g'ri va ravon talaffuz qilingan holatda aytilishiga

e’tibor qaratish kerak. So‘zlarni bola qaytadan aytganida esa, tovushlarni noto‘g’ri talaffuz qilishi tabiiy hisoblanadi. Shu jarayonda pedagoglar tovushlarni talaffuzini tog’ri tarzda talqin etishlari, bolaning xotirasida bu so‘zning to‘gri yozilishi uchun xizmat qilishadi. Bundan tashqari bola nutqining faolligida, dialogic va monologik nutq ham muhim rol o‘ynaydi. Chunki, bolalar kun davomida albatta kim bilandir gaplashishadi, muloqot qilishadi. Bu bolaning dialogic nutqini shakllanishida muhimdir. Lekin, har bir bolada monologik nutq yaxshi shakllanmagan bo‘ladi. Negaki, har bir bola har kuni kimgadir ertak aytib bermasligi yoki kunini qay tarzda o‘tkazganligi haqida kimgadir bayon etmasligi mumkin. Bu jarayonni amalga oshirishda asosiy vazifa oiladagi hamkorlik jarayonining ishtirokchilariga yuklanadi. Bola nutqining faolligini oshirishda oilaning o‘rni ham salmoqli ekanligi ko‘pgina tadqiqotlarda isbotlangan.

Bundan tashqari ko‘pgina bolalar so‘zlashganda grammatik jihatdan anglamagan tarzda xatoga yo‘l qo‘yishadi. Masalan, “Kecha shirin ovqa yedik”. Bu yerda “kecha” so‘zi hozirgina degan ma’noda bola tomonidan noto‘g’ri ishlatiladi. “Kasal bo‘lib isitmam chiqdi. Oyim menga dorilar berdilar shuning uchun”, bu yerda esa, “shuning uchun” sabab so‘zi gapning boshida emas, aksincha yakunida qo‘llanilib, gapning tushunilishini qiyinlashtiradi. Faol nutqqa erishish uchun esa, bolalarni so‘zlar o‘z o‘rnida tog’ri tarzda qo‘yib gapirishga o‘rgatish kerak.

Bolalar nutqini rivojlantirishda interfaol va innovatsion metodlardan foydalanish yuqori natijalar beradi. Ayniqsa, didaktik o‘yinlar, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar yaratish, rasmlar asosida hikoya tuzish, ertaklarni sahnalashtirish, savol-javob mashqlari va suhbat metodlari bolalarda erkin fikrlash va mustaqil nutqni rivojlantiradi. Badiiy adabiyot bilan ishlash ham nutq faolligini oshirishning muhim vositalaridan biridir. Ertak, hikoya, she'r va topishmoqlar orqali bolalarning lug'at boyligi kengayadi, obrazli tafakkuri rivojlanadi hamda ifodali nutq ko‘nikmalari shakllanadi. Matnni qayta

hikoya qilish, qahramonlar xarakterini tavsiflash va voqealar ketma-ketligini izohlash kabi mashqlar bog'lanishli nutqni rivojlantirishda samarali hisoblanadi.

Bolalar nutqini faollashtirishda ota-onalar va pedagoglarning hamkorligi muhim omil hisoblanadi. Oilada kitob o‘qish, ertak aytish, kundalik suhbatlar tashkil etish, bolaga ochiq savollar berish hamda uning javoblarini diqqat bilan tinglash nutq rivojlanishini sezilarli darajada jadallashtiradi. Pedagoglar esa ota-onalarga metodik tavsiyalar berish, nutqni rivojlantirish bo‘yicha seminar va treninglar o‘tkazish orqali ushbu jarayonning samaradorligini oshirishlari mumkin.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, kichik maktab yoshidagi bolalarning nutqiy faolligini oshirishda foydalaniladigan zamonaviy texnologiyalar, bolaning erkin fikrlashi, so‘z boyligining oshishi, so‘zlarni o‘z o‘rnida grammatik jihatdan to‘g’ri qo‘llay olishida, muloqotdagi qiyinchiliklarni bartaraf etishda muhimdir. Nutqni rivojlantirish jarayoni tizimli, izchil va ilmiy asoslangan metodlar asosida tashkil etilgandagina yuqori natijalarga erishish mumkin. Pedagogning kasbiy mahorati, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashi, rivojlantiruvchi ta'lim muhitini yaratishi hamda oila bilan samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yishi bolalarda erkin, ravon va mantiqiy nutqni shakllantirishning muhim shartlari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Kleynmen P. 101 Psixologiya. -Toshkent: Hamroh books, 2024. - 279 b.

2.Masari Ibuka Uchgacha ayni vaqti. -Toshkent : Hilol nashr, 2021. - 244 b.

3. Xodjayev B.X. Pedagogika. - Toshkent: Tafakkur bo‘stoni, 2017. 410 b.

4.Vigotskiy L.S. Tafakkur va nutq. - Toshkent: O‘qituvchi, 2016.- 362 b.

GO‘ZAL BEGIM IJODIDA UCHLIK SHE’RLAR (“SACHRATQI”) POETIKASI: SHAKL, OBRAZ VA FALSAFIY MAZMUN TAHLILI

Qodirov Umidbek Shavkat o‘g‘li

NukusDPI

Email: xonqaimi@mail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada zamonaviy o‘zbek shoirasi Go‘zal Begimning “sachratqi” deb atalgan uch qatorlik she’rlari shakl, obrazlar tizimi va falsafiy-estetik mazmuni nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda shoiraning an’anaviy vazn, qofiya va tinish belgilaridan voz kechib, erkin she’r poetikasiga tayanishi, shuningdek uning uchliklarida uchraydigan paradoksal obrazlar — baxt, iztirob, bo‘shliq, ikkilangan “men”, tabiat kabi motivlar orqali ekzistensial kayfiyat va shaxsiy identifikatsiya muammosining badiiy talqini yoritiladi. Xulosada “sachratqi” shaklining zamonaviy o‘zbek she’riyatidagi o‘ziga xos o‘rni belgilanadi.*

Kalit so‘zlar: *Go‘zal Begim, sachratqi, uchlik she’r, mikropoetika, erkin she’r, obraz, ekzistensializm.*

Аннотация. *В статье анализируются трёхстрочные стихотворения современной узбекской поэтессы Гузал Бегим, названные ею «сачратки», с точки зрения формы, системы образов и философско-эстетического содержания. Рассматривается отказ поэтессы от традиционного размера, рифмы и знаков препинания в пользу поэтики свободного стиха, а также художественное осмысление экзистенциального настроения и проблемы личной идентичности через парадоксальные образы — счастье, страдание, пустоту,*

раздвоенное «я», природу. В заключение определяется место формы «сачратки» в современной узбекской поэзии.

Ключевые слова: *Гузал Бегим, сачратки, трёхстишие, микропоэтика, свободный стих, образ, экзистенциализм.*

Abstract. *This article examines the three-line poems of the contemporary Uzbek poet Go‘zal Begim, which she calls “sachratqi,” from the standpoint of form, imagery, and philosophical-aesthetic content. It considers the poet’s departure from traditional meter, rhyme, and punctuation in favor of free-verse poetics, as well as the artistic treatment of existential mood and the problem of personal identity through paradoxical images — happiness, suffering, emptiness, the divided self, and nature. The conclusion outlines the place of the “sachratqi” form within contemporary Uzbek poetry.*

Keywords: *Go‘zal Begim, sachratqi, tercet, micropoetics, free verse, image, existentialism.*

She’riyatda mazmunning ixchamlik orqali chuqurlashuvi doim e’tiborni tortadigan hodisa bo‘lgan. Qisqa hajmli she’riy shakllar, xususan, uch misrali she’rlar shu nuqtayi nazardan alohida o‘rin tutadi: ular lakonik tuzilishi, semantik sig‘imi va falsafiy umumlashmaga moyilligi bilan ajralib turadi.

Jahon she’riyatida bunday shaklning eng tanilgan namunasi yapon xokkusi (haiku) hisoblanadi. An’anaga ko‘ra 5–7–5 bo‘g‘in tizimiga asoslangan xokkuda tabiat, inson va borliq o‘rtasidagi uyg‘unlik falsafiy mushohada orqali ifodalanadi — minimal shaklda maksimal mazmun berish tamoyili bu janrning o‘zagini tashkil qiladi. Fransuz simvolistlari va rus futuristlari ijodida ham qisqa poetik shakllar orqali obraz va ma’no birligiga erishishga intilish kuzatiladi.

XXI asr o‘zbek she’riyatida kechayotgan estetik yangilanishlar orasida Go‘zal Begim ijodi alohida o‘rin egallaydi — bu shakl, obraz yaratish usuli, semantik ochiqlik

va sintaktik erkinlik nuqtayi nazaridan e'tiborga loyiq hodisa. Shoira o'zi yaratgan uch qatorlik she'rlarini "sachratqi" deb ataydi; bu atama uning individual poetik tizimida mustaqil janr belgisi vazifasini bajaradi.

Individual mikropoetik shakllarning yuzaga kelishi so'nggi yillar o'zbek she'riyatida keng tarqalgan tendensiyaga aylandi: A. Obidjonning "ignabarg", "uchchanoq", "uchpaxsa"lari, F. Afro'zning "fiqra", "tasbeh"lari, Dilshod Rajabning "musallas"lari, Usmon Qo'chqorning "muqarnas"lari, Abdu Nabining "beshnavo"lari, I. Subhoniyning "shashqator" deb nomlangan birlik, ikkilik, uchlik, beshlik, oltilik shakllari qatorida Go'zal Begimning "sachratqi"lari ham o'ziga xos o'rin egallaydi [3, 23-b.].

Bunday izlanishlarning tabiiyligini shoir Bahrom Ro'zmuhammad shunday izohlaydi: "An'anaviy she'riyatga ko'nikkan nazm muxlisi uchun milliy adabiyotimiz ichida rang talashayotgan modern she'riyat g'ayritabiiy tuyulishi aniq. Biroq hozirgi zamon G'arb she'riyatidan bohabar she'rxon bu borada hech taajjublanmaydi" [2, 3-b.].

Mazkur maqolaning maqsadi — Go'zal Begimning "Sachratqi" turkumidagi uchlik she'rlarini shakl, obrazlar tizimi va falsafiy-estetik mazmun nuqtayi nazaridan tahlil qilish, ularning zamonaviy o'zbek she'riyatidagi o'rnini belgilashdir.

"Sachratqi" shaklining uslubiy xususiyatlari: Go'zal Begim she'riyati an'anaviy vazn, qofiya va sintaktik me'yorlardan ongli tarzda voz kechib, erkin she'r poetikasiga tayanadi. Bunda diqqat tashqi shakldan ko'ra ichki mazmun, ruhiy holat va metaforik idrokka qaratiladi. Shoiraning tinish belgilaridan foydalanmasligi matnning uzluksiz tafakkur oqimi sifatida idrok etilishiga xizmat qiladi: bu holat poetik tafakkurning uzluksizligini ta'minlaydi, semantik ochiqlikni kuchaytiradi va o'quvchini faol talqin jarayoniga jalb etadi. Peter Barri ta'kidlaganidek, minimalist she'riyat o'zining ixchamligi tufayli o'quvchidan aksincha kengroq, "maksimalist"

talqinni talab qiladi [4, 92-b.]. Go‘zal Begim she’rlarida ham xuddi shu holat kuzatiladi: uch qatorlik matn ortida ko‘p qatlamli ma’no yashiringan bo‘ladi.

Ichki monolog, psixologik parchalanganlik, metafizik idrok va ekzistensial kayfiyat shoira matnlarining asosiy yo‘nalishini belgilaydi. U voqelikni bevosita tasvirlamaydi, balki uni metaforik tafakkur orqali qayta yaratadi: obraz predmet emas, ruhiy holat ramzi sifatida talqin qilinadi.

Obrazlar tizimi va ramziy-falsafiy mazmun: Shoiraning uchlik she’rlarida markaziy o‘rinni paradoksal obrazlar egallaydi. Quyidagi she’rda bu yaqqol ko‘zga tashlanadi:

Qo‘limda baxtning kaliti

Burasam

Uchib ketar qanotsiz qushlar

“Baxtning kaliti” obrazi baxtni boshqarish mumkinligiga ishonchni ifodalasa, uchinchi misradagi “qanotsiz qushlar”ning uchib ketishi kutilmagan semantik burilish yaratadi: bu — baxtning barqaror emasligi, uni to‘liq nazorat qilib bo‘lmasligi haqidagi bashorat. Qush an’anaviy ravishda erkinlik ramzi bo‘lsa-da, uning “qanotsiz” holatda parvoz qilishi Albert Kamyu ta’riflagan absurd tafakkur bilan uyg‘un: inson xohishi va hayotning beqaror tabiati o‘rtasidagi ziddiyat shu tariqa ochiladi [5, 34–36-b.].

Ijod jarayonining ichki og‘riq bilan bog‘liqligi quyidagi misralarda ifodalanadi:

Shakllangan iztirob

Turfa libosda

Qalamim yonidan o‘tib ketadi

Bu yerda iztirob mustaqil obraz sifatida gavdalanadi: “turfa libos” uning ko‘p qirrali tabiatini, “qalam yonidan o‘tib ketishi” esa ijodiy ojizlik yoki ichki sukut holatini anglatadi. Qalamning faol emas, kuzatuvchi pozitsiyada berilishi modern she’riyatga xos begonalashuv g‘oyasi bilan bog‘liq.

Bo‘shliq va yo‘qotish motivi quyidagi she’rda takror orqali kuchaytiriladi:

Bo‘sh-bo‘sh shamol

Beshigimni tebratar har kech

Beshigim bo‘sh-bo‘sh

Beshik an’anaviy ravishda hayot davomiyligi va avlod ramzi bo‘lsa, uning “bo‘sh” holatda berilishi ruhiy bo‘shliq va ro‘yobga chiqmagan umid timsoliga aylanadi. Misra boshi va oxiridagi takroriy “bo‘sh-bo‘sh” so‘zi kompozitsion doira hosil qilib, ekzistensial holatni ta’kidlaydi.

Shaxsning ichki bo‘linganligi va identifikatsiya muammosi shoira ijodida alohida o‘rin tutadi:

Men farq qilaman o‘zimdan

Va o‘zimda yashayotgan qizdan

Bisotimda yo‘q endi biror o‘xshashlik

Lirik subyekt o‘zini hozirgi “men” va xotiradagi “yashayotgan qiz”ga ajratadi - bu shaxsning o‘z-o‘zidan begonalashuvi motivini yuzaga chiqaradi. “Bisotimda yo‘q” birikmasi ruhiy zaxiralarning tugaganini, o‘zlik bilan o‘tmish o‘rtasidagi uzilishni bildiradi.

Tabiat obrazlari orqali ichki kechinmani ifodalash quyidagi misolda ko‘rinadi:

Ko‘zimda kuz yig‘laydi

Qo‘limda ko‘l

Ajratib qo‘y bizni tafovut

“Kuz” - mung va so‘nish ramzi bo‘lib, uning “yig‘lashi” subyektiv kechinmaning tabiatga ko‘chirilishi (psixologik parallelizm) hisoblanadi. “Qo‘limda ko‘l” - to‘planib, harakatdan to‘xtagan his-tuyg‘ular timsoli, “tafovut” esa ichki farqlanish natijasida yuzaga kelgan masofani anglatadi.

Axloqiy qadriyat va shaxsiy chegaralarning og‘riqli tabiati quyidagi she’rda ochib beriladi:

Qo‘lingni kesib o‘tgan chiziqdan

Pichoq kesib o‘tar bir kuni

Sharaflar qo‘lingni jarohat

“Chiziq” - inson tomonidan belgilangan tamoyil yoki taqdir yo‘li; uning “pichoq”qa aylanishi ilgari ramziy bo‘lgan narsaning real jarohatga aylanishidir. “Sharaf”ning jarohat yetkazuvchi kuch sifatida berilishi axloqiy qadriyatlarning inson ruhiyati va jismiga bosim o‘tkazishini ifodalaydi.

Go‘zallik va umidning himoyasizligi mavzusi quyidagi misralarda kutilmagan qarama-qarshilik orqali yuzaga chiqadi:

Uchayotgan yaproq soyasi

Kirib ketdi qaysidir uyga

Kuchuk tishlab oldi bahorni

Bahor an’anaviy ravishda yangilanish va hayot timsoli bo‘lsa, bu yerda u zo‘ravonlik bilan to‘qnash keladi - go‘zallikning ham beqaror va himoyasiz ekanini ko‘rsatuvchi holat.

Nihoyat, sinestezik idrok va ichki erkinlik g‘oyasi quyidagi she’rda uyg‘unlashadi:

Uchib borayotgan qushning qanoti

Qarog‘imda jimirlaganda

Tovushimga erk ulashdim men

Ko‘rish, eshitish va sezish bir poetik makonda birlashadi: shoira tovushga erk berish orqali ichki ozodlik g‘oyasini ilgari suradi. Xuddi shunday, “Nazvo‘y gulining quloqlariga / Men seni sevaman deb shivirladim / Shu taxlit uzdim men gulning hidini” misralarida muhabbat oshkora emas, balki nozik va ehtiyotkor tarzda, tabiat bilan uyg‘un holda ifodalanadi.

Mikropoetika va o‘quvchi bilan munosabat: Go‘zal Begim ijodida uchlik misralar shakli asosiy poetik format sifatida ajralib turadi. Hajmi kichik bo‘lishiga qaramay, misralarning mazmuniy qatlamlari chuqur va ko‘p qirralidir. An’anaviy tinish belgilari va vazn tizimidan voz kechish o‘quvchini faol talqinchiga aylantiradi — har bir misra mustaqil semantik birlik sifatida qabul qilinadi. Shu tarzda shoira mikropoetika elementlari orqali minimalizm va falsafiy umumlashmalarni yetkazishga erishadi, natijada o‘quvchi voqeani passiv qabul qiluvchi emas, balki his-tuyg‘ular bilan bog‘lanadigan faol ishtirokchiga aylanadi.

Go‘zal Begim she’riyati o‘zbek modern adabiyotida shakllanayotgan yangi poetik tafakkurning yorqin namunasi hisoblanadi. Shoira “sachratqi” deb nomlagan uch qatorlik she’rlarida metaforik idrokka asoslangan, ramziy talqinli obrazlar yaratadi; ekzistensial ruhiyatni, shaxsiy identifikatsiya muammosini va poetik shaklda erkinlikni ustuvor qo‘yadi. An’anaviy vazn, qofiya va tinish belgilaridan voz kechish orqali shoira o‘ziga xos poetik makon yaratgan bo‘lib, uning ijodi bugungi o‘zbek she’riyatida

modern estetik tafakkurning shakllanish jarayonini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Go‘zal Begim. Uchayotgan yaproq soyasi. – Toshkent, 2022. – B. 10–13.

2. Go‘zal Begim. Sukunat jaranglari. – Toshkent: Yozuvchi, 1998. – B. 3.

3. Atajonova N.F. Hozirgi o‘zbek an’anaviy modern she’riyatida Xorazmlik shoiralar ijodining o‘rni: filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoref. – Urganch, 2024. – 48 b.

4. Barry P. Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory. – Manchester: Manchester University Press, 1995. – 256 p.

5. Camus A. Le Mythe de Sisyphe. – Paris: Gallimard, 1942. – 187 p.

ICHKI LOKUS NAZORATI TALABALARNING O‘QUV FAOLIYATI SAMARADORLIGI OMILI SIFATIDA

Ismatulloyev Abdullo Nasrulloyevich

Buxoro davlat pedagogika instituti

E-mail: abdullo.ismatullayev@mail.ru

Annotatsiya: *Mazkur maqolada talabalarda ichki lokus nazoratini rivojlantirishning ta’lim jarayonidagi o‘rni, uning akademik muvaffaqiyat, o‘quv motivatsiyasi, o‘z-o‘zini boshqarish, mas’uliyat, refleksivlik va ruhiy salomatlik bilan o‘zaro bog‘liqligi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Ichki lokus nazoratining talabalarning ta’lim faoliyatini mustaqil rejalashtirishi, qaror qabul qilishi, o‘z harakatlari natijalarini baholashi va akademik qiyinchiliklarni konstruktiv tarzda yengib o‘tishiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, tajribaviy o‘qitish, loyiha asosida ta’lim, mentorlik, refleksiv baholash va raqamli texnologiyalardan foydalanish kabi innovatsion pedagogik yondashuvlarning imkoniyatlari ochib berilgan. Talabalarda ichki lokus nazoratini tizimli rivojlantirish ularning akademik muvaffaqiyati, kasbiy tayyorgarligi, psixologik barqarorligi va ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qilishi asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *ichki lokus nazorat, akademik muvaffaqiyat, ta’lim jarayoni, o‘quv motivatsiyasi, o‘z-o‘zini boshqarish, mas’uliyat, refleksiya, innovatsion pedagogik texnologiyalar, ruhiy salomatlik.*

Аннотация: *В данной статье научно-теоретически проанализирована роль развития внутреннего локуса контроля у студентов в образовательном процессе, а также его взаимосвязь с академической успешностью, учебной мотивацией, саморегуляцией, ответственностью, рефлексивностью и*

психическим здоровьем. Раскрыто влияние внутреннего локуса контроля на способность студентов самостоятельно планировать свою учебную деятельность, принимать решения, оценивать результаты собственных действий и конструктивно преодолевать академические трудности. Кроме того, рассмотрены возможности инновационных педагогических подходов, таких как опытно-ориентированное обучение, проектное обучение, наставничество, рефлексивное оценивание и использование цифровых технологий. Обосновано, что систематическое развитие внутреннего локуса контроля у студентов способствует повышению их академической успешности, профессиональной подготовки, психологической устойчивости и социальной активности.

Ключевые слова: *внутренний локус контроля, академическая успешность, образовательный процесс, учебная мотивация, саморегуляция, ответственность, рефлексия, инновационные педагогические технологии, психическое здоровье.*

Abstract: *This article provides a scientific and theoretical analysis of the role of developing an internal locus of control among university students in the educational process and its relationship with academic achievement, learning motivation, self-regulation, responsibility, reflexivity, and mental health. The study highlights the influence of an internal locus of control on students' ability to independently plan their learning activities, make decisions, evaluate the outcomes of their actions, and constructively overcome academic challenges. Furthermore, it explores the potential of innovative pedagogical approaches, including experiential learning, project-based learning, mentoring, reflective assessment, and the use of digital technologies. It is substantiated that the systematic development of an internal locus of control contributes to enhancing students' academic achievement, professional preparedness, psychological resilience, and social engagement.*

Keywords: *internal locus of control, academic achievement, educational process, learning motivation, self-regulation, responsibility, reflection, innovative pedagogical technologies, mental health.*

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimi oldida nafaqat talabalarga muayyan bilim, ko‘nikma va malakalarni berish, balki mustaqil fikrlaydigan, mas’uliyatli qarorlar qabul qila oladigan hamda o‘z faoliyati natijalarini boshqarishga qodir shaxsni shakllantirish vazifasi turibdi. Zamonaviy mehnat bozori bo‘lajak mutaxassislardan kasbiy bilimlar bilan bir qatorda moslashuvchanlik, tashabbuskorlik, mas’uliyat, refleksivlik va o‘z-o‘zini boshqarish kompetensiyalariga ega bo‘lishni talab qiladi.

Shaxsning o‘z faoliyatini ongli ravishda tashkil etishi va erishilgan natijalar uchun javobgarlikni o‘z zimmasiga olishi uning hayotiy hamda kasbiy muvaffaqiyatini belgilovchi muhim psixologik omillardan biridir. Shu nuqtayi nazardan, talabalarda ichki lokus nazoratini rivojlantirish masalasi pedagogik va psixologik tadqiqotlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Lokus nazorat tushunchasi amerikalik psixolog Julian Rotter tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u shaxsning o‘z hayotida sodir bo‘ladigan voqealar va faoliyat natijalarini qanday omillar bilan izohlashini ifodalaydi [3]. Ichki lokus nazoratiga ega shaxs o‘z muvaffaqiyatlari va muvaffaqiyatsizliklarini, avvalo, o‘z sa’y-harakatlari, bilimlari, qobiliyatlari va qabul qilgan qarorlari bilan bog‘laydi. Tashqi lokus nazoratiga ega shaxs esa faoliyat natijalarini tasodif, omad, taqdir, boshqa odamlar yoki tashqi sharoitlar ta’siri bilan izohlashga moyil bo‘ladi [3].

Ta’lim jarayonida ichki lokus nazoratining rivojlanganligi talabalarning o‘quv motivatsiyasi, akademik faolligi, mustaqil ta’lim olish qobiliyati va psixologik farovonligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ichki nazoratga moyil talaba ta’lim natijalarini o‘zining faoliyati bilan bog‘lagani sababli o‘qishga mas’uliyat bilan

yondashadi, yuzaga kelgan qiyinchiliklardan qochmaydi va o‘z kamchiliklarini bartaraf etishga intiladi.

Ichki lokus nazorati shaxsning o‘z faoliyati va hayotiy hodisalar ustidan muayyan darajada nazoratga ega ekanligini his qilishi bilan tavsiflanadi. U shaxsning o‘ziga bo‘lgan ishonchi, mustaqilligi, mas’uliyati, refleksivligi va maqsadga intiluvchanligi bilan uzviy bog‘liqdir.

J. Rotter nazariyasiga ko‘ra, insonning xulq-atvori uning ma’lum bir vaziyatda rag‘batlantirish natijasini kutishi va mazkur natijaga bergan subyektiv qiymati bilan belgilanadi [3]. Agar talaba o‘z harakatlari o‘quv natijalariga bevosita ta’sir qilishiga ishonsa, u faolroq o‘qiydi, ko‘proq harakat qiladi va yuzaga kelgan muammolarni mustaqil hal qilishga intiladi.

Ichki lokus nazorati rivojlangan talabalarda quyidagi psixologik xususiyatlar ko‘proq namoyon bo‘ladi:

– o‘z faoliyati uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish;

– mustaqil qaror qabul qilish;

– faoliyat maqsadlarini belgilash va rejalashtirish;

– akademik vazifalarni bajarishda qat’iyat ko‘rsatish;

– muvaffaqiyatsizliklardan konstruktiv xulosa chiqarish;

– o‘z xatti-harakatlarini tahlil qilish va tuzatish;

– stressli vaziyatlarda samarali kurashish strategiyalaridan foydalanish.

Ichki lokus nazoratining shakllanishida shaxsning o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchi ham muhim ahamiyatga ega. A. Banduraning o‘z samaradorligiga ishonch konsepsiyasiga ko‘ra, insonning muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshira olishiga bo‘lgan ishonchi uning faolligi, qat’iyati va murakkab vazifalarni bajarishga tayyorligini belgilaydi [4]. O‘z imkoniyatlariga ishongan talaba murakkab topshiriqlarni tahdid sifatida emas, balki o‘z bilim va qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyati sifatida qabul qiladi.

Ichki lokus nazorati va o‘z samaradorligiga ishonch tushunchalari mazmunan bir-biriga yaqin bo‘lsa-da, ular aynan bir xil emas. Ichki lokus nazorati faoliyat natijalarining manbasini shaxsning o‘zidan izohlashni bildirsa, o‘z samaradorligiga ishonch muayyan vazifani muvaffaqiyatli bajarish imkoniyatiga nisbatan shaxsning ishonchini ifodalaydi [4]. Mazkur ikki psixologik xususiyatning uyg‘un rivojlanishi talabaning akademik faolligi va barqaror motivatsiyasini ta’minlaydi.

Akademik muvaffaqiyat faqat talabaning bilim darajasi yoki intellektual qobiliyatlari bilan belgilanmaydi. Unga o‘quv motivatsiyasi, maqsad qo‘yish, vaqtni boshqarish, o‘z-o‘zini nazorat qilish, refleksiya, o‘ziga ishonch va mas’uliyat kabi ko‘plab psixologik omillar ta’sir ko‘rsatadi [2; 6].

Ichki lokus nazoratiga ega talabalar o‘zlarining akademik natijalarini o‘z harakatlari bilan bog‘laganlari sababli o‘quv faoliyatida faolroq ishtirok etadilar. Ular o‘qish jarayonini rejalashtirish, topshiriqlarni o‘z vaqtida bajarish, zarur axborotlarni mustaqil izlash va bilimlardagi bo‘shliqlarni bartaraf etishga ko‘proq moyil bo‘ladilar.

Bunday talabalar:

– o‘z oldiga aniq va real maqsadlar qo‘yadilar;

– o‘quv faoliyatini bosqichma-bosqich rejalashtiradilar;

– vaqt va resurslardan oqilona foydalanadilar;

– o‘zlashtirish natijalarini muntazam tahlil qiladilar;

– zarur hollarda faoliyat strategiyasini o‘zgartiradilar;

– muvaffaqiyatsizlik sabablarini tanqidiy baholaydilar.

O‘z-o‘zini boshqarib o‘rganish nazariyasida ham talabaning maqsad qo‘yishi, faoliyatini rejalashtirishi, o‘z natijalarini kuzatishi va baholashi akademik muvaffaqiyatning muhim sharti sifatida qaraladi [6]. B. Zimmerman o‘z-o‘zini boshqarib o‘rganishni talabaning o‘quv faoliyatida faol ishtirok etishi, o‘z fikrlari, his-tuyg‘ulari va xatti-harakatlarini belgilangan maqsadga yo‘naltira olishi sifatida izohlaydi [6].

Ichki lokus nazorati talabaning o‘z-o‘zini boshqarib o‘rganish qobiliyatini mustahkamlaydi. O‘z faoliyati natijalarini ichki omillar bilan bog‘laydigan talaba o‘z xatolarini tan olishga, zarur o‘zgartirishlarni amalga oshirishga va kelgusi natijalarni yaxshilashga ko‘proq tayyor bo‘ladi.

Tashqi lokus nazoratiga moyil talabalar esa muvaffaqiyatsizlik sabablarini ko‘pincha o‘qituvchining talabchanligi, topshiriqning murakkabligi, vaqt yetishmasligi, noqulay sharoit yoki omadsizlik bilan izohlashlari mumkin. Bunday yondashuv talabaning o‘z faoliyatiga nisbatan javobgarligini kamaytirib, o‘quv motivatsiyasining pasayishiga olib kelishi ehtimoli mavjud.

Biroq ichki lokus nazoratini mutlaq tarzda ijobiy hodisa sifatida baholash ham to‘g‘ri emas. Talaba o‘z nazoratidan tashqarida bo‘lgan barcha salbiy holatlar uchun ham o‘zini ayblashi ortiqcha aybdorlik hissi, tashvish va emotsional zo‘riqishga olib kelishi mumkin. Shu sababli ta’lim jarayonida talabalarda adekvat va moslashuvchan ichki nazoratni shakllantirish muhimdir. Bunda talaba o‘z ta’siri doirasidagi omillar uchun mas’uliyatni his qilishi, biroq obyektiv tashqi sharoitlarni ham to‘g‘ri baholay olishi lozim.

Ichki lokus nazoratining asosiy tarkibiy komponentlari

O‘z-o‘zini anglash: talabaning o‘z imkoniyatlari, qobiliyatlari, ehtiyojlari, qiziqishlari, kuchli va zaif tomonlarini anglay olishi ichki lokus nazoratining shakllanishida muhim o‘rin tutadi. O‘z-o‘zini anglash talabaning real imkoniyatlariga mos maqsadlar belgilashi va faoliyat strategiyalarini to‘g‘ri tanlashiga yordam beradi.

O‘z imkoniyatlarini yetarli darajada anglamaydigan talaba haddan tashqari murakkab yoki juda sodda maqsadlarni tanlashi mumkin. O‘z-o‘zini to‘g‘ri baholash esa talabaning o‘z bilim va ko‘nikmalarini muntazam takomillashtirishiga imkon yaratadi.

O‘quv motivatsiyasi: ichki lokus nazorati talabaning ichki motivatsiyasi bilan bevosita bog‘liqdir. R. Rayan va E. Dechining o‘z-o‘zini belgilash nazariyasiga ko‘ra,

shaxsning avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlikka bo‘lgan asosiy psixologik ehtiyojlari qondirilganda ichki motivatsiya rivojlanadi [5].

Talabaga mustaqil tanlov imkoniyatining berilishi uning avtonomiyasini qo‘llab-quvvatlaydi. Murakkab, ammo bajarish mumkin bo‘lgan vazifalar talabaning kompetentlik hissini kuchaytiradi. O‘qituvchi va guruhdoshlar bilan ijobiy munosabatlar esa ijtimoiy aloqadorlik ehtiyojining qondirilishiga xizmat qiladi [5].

Ichki motivatsiya va ichki lokus nazorati uyg‘unlashganda talaba faqat baho yoki tashqi rag‘bat uchun emas, balki bilim olish, o‘z imkoniyatlarini rivojlantirish va kasbiy mahoratga erishish uchun harakat qiladi.

Mas’uliyat hissi: mas’uliyat ichki lokus nazoratining asosiy ko‘rsatkichlaridan biridir. O‘z faoliyati uchun javobgarlikni his qiladigan talaba o‘z oldiga maqsad qo‘yadi, unga erishish yo‘llarini rejalashtiradi va erishilgan natijalarni tahlil qiladi.

Mas’uliyat hissi talabaning o‘quv topshiriqlarini o‘z vaqtida bajarishi, akademik halollik talablariga rioya qilishi va o‘z xatolarini tan olishi orqali namoyon bo‘ladi. Sh.R. Barotov ta’lim muhitidagi psixologik xizmat talabalarning mustaqilligi, mas’uliyati va shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashi lozimligini ta’kidlaydi [1].

Refleksivlik: refleksiya talabaning o‘z fikrlari, xatti-harakatlari, qarorlari va faoliyat natijalarini ongli tahlil qilish jarayonidir. Refleksiv fikrlash ichki lokus nazoratini rivojlantirishning muhim mexanizmlaridan biri hisoblanadi.

Refleksiya jarayonida talaba quyidagi savollarga javob izlaydi:

– Men qanday maqsadni ko‘zlagan edim?

– Maqsadga erishish uchun nimalar qildim?

– Qaysi usullar samarali bo‘ldi?

– Qanday xatolarga yo‘l qo‘ydim?

– Keyingi safar nimani o‘zgartirishim kerak?

Mazkur savollar talabaning o‘z faoliyati va natijalari o‘rtasidagi sababiy bog‘lanishni anglashiga yordam beradi. Shu tariqa refleksiya ichki nazorat, mas’uliyat va o‘z-o‘zini boshqarishning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Talabalarda ichki lokus nazoratini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari

Talabalarda ichki lokus nazoratini rivojlantirish alohida bir mashg‘ulot yoki qisqa muddatli tadbir bilan chegaralanmasligi kerak. U ta’lim jarayonining maqsadi, mazmuni, pedagogik metodlari, baholash tizimi va o‘qituvchi-talaba munosabatlarida izchil namoyon bo‘lishi lozim.

Birinchidan, talabalarga mustaqil qaror qabul qilish imkoniyati yaratilishi zarur. O‘quv topshirig‘ining mavzusi, bajarish usuli, taqdimot shakli yoki foydalaniladigan manbalarni tanlash imkoniyatining berilishi talabalarning avtonomiyasini oshiradi [5].

Ikkinchidan, o‘qituvchi talabaning shaxsiyatini emas, uning faoliyati va tanlagan strategiyasini baholashi kerak. Masalan, “Siz bu mavzuni bilmaysiz” degan umumiy baho o‘rniga “Siz tanlagan usul masalani yechish uchun yetarli bo‘lmadi, boshqa strategiyani sinab ko‘rish zarur” mazmunidagi fikr talabaning natijani o‘z faoliyati bilan bog‘lashiga yordam beradi.

Uchinchidan, talabaning kichik yutuqlarini e’tirof etish va konstruktiv qayta aloqa berish muhimdir. J. Hattie va H. Timperley qayta aloqa ta’lim natijalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini, ayniqsa, talaba qayerga intilayotgani, hozir qayerda turgani va keyingi qadam qanday bo‘lishini tushunganida samaradorlik oshishini ta’kidlaydilar [7].

To‘rtinchidan, ta’lim jarayonida xatoga nisbatan konstruktiv munosabat shakllantirilishi kerak. Xato jazolanishi yoki qobiliyatsizlik belgisi sifatida emas, balki o‘rganish, tahlil qilish va rivojlanish manbai sifatida qabul qilinishi lozim.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar talabalarning mustaqil o‘quv faoliyatini tashkil etish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Elektron ta’lim platformalari, virtual laboratoriyalar, interaktiv topshiriqlar, videodarslar va sun’iy intellektga asoslangan

vositalar talabaning o‘z o‘quv sur’ati va strategiyasini mustaqil belgilashiga yordam beradi.

Biroq texnologiyalardan foydalanishning o‘zi ichki lokus nazoratini avtomatik tarzda rivojlantirmaydi. Raqamli vositalar talabaning mustaqil qaror qabul qilishi, faoliyatini rejalashtirishi, natijalarni kuzatishi va o‘z xatolarini tahlil qilishi uchun yo‘naltirilgan holda qo‘llanilishi kerak.

Interaktiv o‘quv muhiti talabalarda quyidagi sifatlarni rivojlantiradi:

– mustaqil axborot izlash;

– muammolarni hal qilish;

– tanqidiy fikrlash;

– guruhiy hamkorlik;

– o‘z fikrini asoslash;

– qaror oqibatlarini baholash.

Tajribaviy o‘qitish talabalarning bevosita amaliy faoliyat orqali bilim va ko‘nikmalarni egallashini nazarda tutadi. Loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta’lim, keys-stadi, rolli o‘yinlar va amaliy mashg‘ulotlar talabaning o‘z qarorlarini qabul qilishi hamda ularning natijalari uchun javobgarlikni his qilishiga yordam beradi.

Loyiha asosida ta’lim jarayonida talaba muammoni aniqlaydi, maqsadni belgilaydi, vazifalarni taqsimlaydi, zarur manbalarni izlaydi, amaliy faoliyatni tashkil etadi va yakuniy natijani baholaydi. Mazkur jarayonning barcha bosqichlari ichki lokus nazoratining tarkibiy komponentlari bilan bog‘liqdir.

Tajribaviy o‘qitish talabalarda:

– tashabbuskorlik;

– mustaqil qaror qabul qilish;

– ijodiy fikrlash;

– akademik mas’uliyat;

– muammolarni hal qilish;

– kasbiy kompetentlikni rivojlantiradi.

Mentorlik talabalarning individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashning samarali shakllaridan biri hisoblanadi. Mentor talaba uchun tayyor qarorlarni beruvchi shaxs emas, balki uning muammoni mustaqil anglashiga va yechim topishiga yordam beruvchi yo‘naltiruvchi sifatida faoliyat yuritishi kerak.

Mentor va talaba o‘rtasidagi hamkorlik quyidagi vazifalarni bajaradi:

– talabaning shaxsiy va kasbiy maqsadlarini aniqlashtirish;

– rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish;

– o‘quv qiyinchiliklarini tahlil qilish;

– o‘ziga bo‘lgan ishonchni mustahkamlash;

– faoliyat natijalari uchun mas’uliyatni rivojlantirish.

Mentor doimiy ravishda talabani nazorat qilishi yoki uning o‘rniga qaror qabul qilishi ichki lokus nazoratining rivojlanishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli mentorlik jarayonida talabaga mustaqillik va tanlov imkoniyati berilishi zarur.

An’anaviy baholashda asosiy e’tibor yakuniy natijaga qaratiladi. Refleksiv baholashda esa natija bilan bir qatorda talabaning faoliyat jarayoni, qo‘llagan strategiyalari, yo‘l qo‘ygan xatolari va erishgan o‘sishi ham tahlil qilinadi.

Refleksiv baholash vositalariga quyidagilar kiradi:

– refleksiv kundaliklar;

– elektron portfolio;

– o‘z-o‘zini baholash varaqalari;

– tengdoshlar baholashi;

– individual rivojlanish xaritalari;

– o‘quv faoliyati bo‘yicha yozma hisobotlar.

O‘z-o‘zini baholash talabaning bilim va ko‘nikmalarini real tahlil qilishiga, mavjud kamchiliklarni aniqlashiga hamda kelgusi rivojlanish maqsadlarini belgilashiga

yordam beradi. Refleksiv baholash talabaning o‘qituvchi bahosiga to‘liq qaram bo‘lib qolishining oldini oladi va o‘z faoliyatini mustaqil nazorat qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Qayta aloqa talabaning o‘z faoliyati va natijalari o‘rtasidagi bog‘lanishni tushunishiga yordam beradigan muhim pedagogik vositadir. Samarali qayta aloqa aniq, o‘z vaqtida, tushunarli va rivojlantiruvchi xarakterga ega bo‘lishi lozim [7].

Qayta aloqa berishda o‘qituvchi faqat kamchiliklarni ko‘rsatmasdan, ularni bartaraf etish usullarini ham tavsiya qilishi kerak. Masalan, “Javobingiz noto‘g‘ri” deyish o‘rniga “Javobning nazariy qismi to‘g‘ri, ammo xulosani dalillar bilan asoslash zarur” tarzidagi fikr talabaning keyingi harakatlarini aniq belgilashiga yordam beradi.

Talabalarda ichki lokus nazoratining rivojlanganligi nafaqat akademik muvaffaqiyat, balki ruhiy salomatlik va psixologik barqarorlik bilan ham bog‘liqdir. O‘z harakatlari va qarorlari vaziyatning rivojlanishiga ta’sir qilishiga ishongan talaba qiyinchiliklarga nisbatan faol munosabat bildiradi.

Ichki lokus nazoratiga ega talabalarda:

– akademik stressga qarshi barqarorlik;

– muammolarni hal qilishga yo‘naltirilgan faol strategiyalar;

– o‘ziga bo‘lgan ishonch;

– psixologik moslashuvchanlik;

– maqsadga intiluvchanlik;

– hayotdan qoniqish darajasi yuqoriroq bo‘lishi mumkin.

O‘z samaradorligiga bo‘lgan ishonch ham stressli vaziyatlarda shaxsning faol va konstruktiv strategiyalarni tanlashiga ta’sir ko‘rsatadi [4]. O‘z imkoniyatlariga ishonadigan talaba akademik qiyinchilikni bartaraf etish mumkin bo‘lgan vazifa sifatida qabul qiladi. Aksincha, o‘zini vaziyat ustidan nazoratga ega emas deb hisoblaydigan talabada ojizlik, xavotir va passivlik holatlari yuzaga kelishi mumkin.

Shu bilan birga, ichki lokus nazoratini rivojlantirish talabaga barcha natijalar faqat uning o‘ziga bog‘liq ekanligini singdirish bilan cheklanmasligi kerak. Ta’lim jarayonida shaxsning individual imkoniyatlari bilan bir qatorda ijtimoiy, iqtisodiy va pedagogik sharoitlarning ta’siri ham hisobga olinishi lozim. Sog‘lom ichki nazorat shaxsning o‘z imkoniyati doirasidagi harakatlar uchun mas’uliyatni qabul qilishi, nazoratdan tashqaridagi holatlarni esa obyektiv baholay olishini anglatadi.

Talabalarda ichki lokus nazoratini rivojlantirish maqsadida oliy ta’lim muassasalarida quyidagi pedagogik va psixologik chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. O‘quv jarayoniga loyiha asosida o‘qitish, keys-stadi va muammoli ta’lim texnologiyalarini keng joriy etish.
2. Talabalarga topshiriq mavzusi, bajarish usuli va natijani taqdim etish shaklini tanlash imkoniyatini berish.
3. Talabalarning o‘z-o‘zini boshqarish, vaqtni rejalashtirish va maqsad qo‘yish ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi treninglarni tashkil etish.
4. Mentorlik va tyutorlik tizimini talabaning mustaqilligini qo‘llab-quvvatlash tamoyili asosida takomillashtirish.
5. Refleksiv kundalik, portfolio va o‘z-o‘zini baholash varaqalaridan ta’lim jarayonida muntazam foydalanish.
6. Talabalarga shaxsiyatni emas, faoliyat jarayoni va tanlangan strategiyalarni baholovchi konstruktiv qayta aloqa berish.
7. Akademik muvaffaqiyatsizliklarni jazolash vositasi emas, balki rivojlanish va o‘rganish imkoniyati sifatida talqin qilish.
8. Talabalarning ichki motivatsiyasini rivojlantirish uchun avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik ehtiyojlarini qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim muhitini yaratish [5].
9. Psixologik xizmat faoliyatida talabalarning o‘ziga bo‘lgan ishonchi, mas’uliyati va ichki nazoratini rivojlantiruvchi dasturlarni ishlab chiqish [1].

10. Talabalarning ichki va tashqi lokus nazorati ko‘rsatkichlarini psixodiagnostik metodlar yordamida o‘rganib borish va natijalar asosida individual tavsiyalar ishlab chiqish.

Xulosa

Talabalarda ichki lokus nazoratini rivojlantirish zamonaviy oliy ta’limning muhim pedagogik-psixologik vazifalaridan biridir. Ichki lokus nazorati talabaning akademik faoliyatga mas’uliyatli munosabati, mustaqil qaror qabul qilishi, o‘z faoliyatini rejalashtirishi, natijalarni tahlil qilishi va yuzaga kelgan qiyinchiliklarni konstruktiv yengib o‘tishida namoyon bo‘ladi.

Ichki lokus nazoratining rivojlanishi talabaning o‘z-o‘zini boshqarish kompetensiyasi, ichki motivatsiyasi, refleksivligi va o‘z samaradorligiga bo‘lgan ishonchi bilan uzviy bog‘liqdir [4; 5; 6]. Mazkur psixologik xususiyatlarning uyg‘un rivojlanishi talabaning nafaqat akademik natijalariga, balki kasbiy tayyorgarligi, ruhiy salomatligi va ijtimoiy faolligiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Loyiha asosida o‘qitish, tajribaviy ta’lim, mentorlik, refleksiv baholash, konstruktiv qayta aloqa va raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanish talabalarda ichki lokus nazoratini rivojlantirishning samarali vositalari hisoblanadi. Ushbu yondashuvlarni ta’lim jarayoniga tizimli ravishda joriy etish mustaqil, mas’uliyatli, faol va o‘z kasbiy rivojlanishini boshqara oladigan mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Shunday qilib, talabalarda ichki lokus nazoratini shakllantirish faqat alohida psixologik sifatni rivojlantirish emas, balki ularning akademik muvaffaqiyati, shaxsiy kamoloti va kelajakdagi kasbiy faoliyatini ta’minlovchi integrativ psixologik mexanizm sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barotov Sh.R. Psixologik xizmat. – Toshkent: Navro‘z, 2018. – 96 b.

2. G‘oziyev E.G‘., Jabborov A. Faoliyat va xulq-atvor motivatsiyasi. – Toshkent, 2003.

3. Rotter J.B. Generalized Expectancies for Internal versus External Control of Reinforcement // Psychological Monographs: General and Applied. – 1966. – Vol. 80. – No. 1. – P. 1–28.

4. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: W.H. Freeman and Company, 1997. – 604 p.

5. Ryan R.M., Deci E.L. Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions // Contemporary Educational Psychology. – 2000. – Vol. 25. – No. 1. – P. 54–67.

6. Zimmerman B.J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview // Theory into Practice. – 2002. – Vol. 41. – No. 2. – P. 64–70.

7. Hattie J., Timperley H. The Power of Feedback // Review of Educational Research. – 2007. – Vol. 77. – No. 1. – P. 81–112.

8. Pintrich P.R. The Role of Motivation in Promoting and Sustaining Self-Regulated Learning // International Journal of Educational Research. – 1999. – Vol. 31. – No. 6. – P. 459–470.

9. Schunk D.H. Self-Efficacy and Academic Motivation // Educational Psychologist. – 1991. – Vol. 26. – No. 3–4. – P. 207–231.

10. Lefcourt H.M. Locus of Control: Current Trends in Theory and Research. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1982.

11. Ismatulloyev, A. (2025). Bo‘lajak maktabgacha ta’lim pedagoglarining ijtimoiy-kasbiy rivojlanishida lokus nazoratning ahamiyati. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2(4.1), 235-237.

12. Ismatulloyev, A. N. (2024). Talabalik davrida lokus nazoratning psixologik xususiyatlari. Inter education & global study, (9), 414-422.

13. Исматуллоев, А. Н. (2025). Взаимосвязь локуса контроля и мотивации достижения успеха у студентов младших курсов. Inter education & global study, (3), 735-745.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA MEDIAKOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Irsaliyeva Gulrux Saparbayevna

TGFU,

O‘zbekiston Respublikasi, Toshkent shahri

Annotatsiya. *Maqolada bo'lajak o'qituvchilarda mediakompetentlikni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari tizimli adabiyotlar tahlili asosida yoritiladi. Muammoning dolzarbligi global raqamlashuv jarayonlari va O'zbekistonning milliy raqamli ta'lim siyosati nuqtayi nazaridan asoslanadi, mediakompetentlik tushunchasining mazmuni va tarkibiy komponentlari xorijiy (DigCompEdu, TPACK) va mahalliy (kasbiy-pedagogik kompetentlik nazariyasi) modellar asosida tahlil qilinadi, uni rivojlantirishga doir zamonaviy pedagogik yondashuvlar esa xorij va o'zbek olimlarining tadqiqotlari qiyosida ko'rib chiqiladi. Olingan nazariy tahlil natijalari — ya'ni manbalarni qiyoslash va tizimlashtirish orqali chiqarilgan xulosalar — mediakompetentlikni rivojlantirish muammosining ko'p qatlamli xususiyatga ega ekanligini hamda uni yechish integrativ, bosqichli yondashuvni talab qilishini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *mediakompetentlik, mediata'lim, bo'lajak o'qituvchi, kasbiy-pedagogik tayyorgarlik, DigCompEdu, TPACK, raqamli savodxonlik, tanqidiy tafakkur, pedagogik yondashuv.*

Kirish

2025-yil boshiga kelib O'zbekistonda internet foydalanuvchilari soni 32,7 millionni, ya'ni aholining 87,2 foizini tashkil etdi [15]. Shu davrda o'tkazilgan keng qamrovli so'rovnomada respondentlarning 97 foizi raqamli ko'nikmalarni muvaffaqiyat kaliti deb baholagan bo'lsa-da, ularning atigi 57 foizi video-aloqa vositalaridan muntazam foydalanishini tan oldi [15]. Bu tafovut shuni ko'rsatadiki, aholi, jumladan yosh avlod, media makonda faol ishtirok etmoqda, ammo undan ongli va tanqidiy foydalanish darajasi hali barqaror emas — demak, o'qituvchi endi shunchaki axborot uzatuvchi emas, balki o'quvchini media oqimida yo'naltiruvchi shaxsga aylanishi zarur.

Xorijiy tadqiqotchilar bu muammoni ancha oldin ko'targan: Fedorov mediata'limni jamiyat axborot madaniyatining mustaqil tarkibiy qismi sifatida asoslasa [1], Buckingham uni tanqidiy fikrlashni shakllantiruvchi fan sifatida talqin qiladi [2]. Biroq amaliyot boshqacha manzarani ko'rsatadi: Gretterning tadqiqotida bo'lajak o'qituvchilarning mediata'limga ijobiy munosabati mavjud bo'lsa-da, ularning katta qismi buni mustaqil o'quv jarayoniga tatbiq etishga o'zini tayyor his qilmagan [7], Hahn va Grafe esa nemis ta'lim tizimida mediata'lim mazmuni fanlar orasida tarqoq joylashgani sababli bitiruvchilarda yaxlit kompetentlik shakllanmay qolayotganini aniqlagan [9]. Bu ikki tadqiqot muammoning nafaqat texnologik, balki tashkiliy-didaktik xususiyatga ham ega ekanligini tasdiqlaydi.

O'zbekistonda ham bu masala e'tibordan chetda emas. Ro'ziyev va Abdullayevaning darsligida ta'kidlanishicha, o'qituvchining axborot-pedagogik kompetensiyasi kasbiy mahoratining muhim ko'rsatkichi bo'lsa-da, bu yo'nalishdagi o'quv-uslubiy ta'minot hali shakllanish bosqichida [11]; Samarqand davlat tibbiyot universiteti huzuridagi ilmiy kengashda himoya qilingan tadqiqotda ham shu muammo alohida ilmiy yo'nalish sifatida qayd etilgan [13]. Bu holat "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasida belgilangan pedagog kadrlar sifatini oshirish vazifasi bilan uzviy bog'liq [14]. Shuni ham ta'kidlash lozimki, mediakompetentlik texnik AKT-ko'nikmalaridan farqli o'laroq, birinchi navbatda mazmuniy-baholovchi xususiyatga ega — u vosita orqali

uzatilayotgan g'oya va faktni tanqidiy anglashni talab qiladi [2][4], shu bois ikki tushunchani aniq farqlash tadqiqotning muhim vazifalaridan biridir.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, ushbu maqolaning maqsadi bo'lajak o'qituvchilarda mediakompetentlikni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini uch yo'nalishda — muammoning dolzarbligi, uning mazmuni va uni rivojlantirishga doir zamonaviy pedagogik yondashuvlar nuqtayi nazaridan — tizimli tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotning vazifalari mos ravishda 1.1, 1.2 va 1.3-paragraflarda hal etiladi: dolzarblikni xalqaro va milliy empirik ma'lumotlar asosida asoslash; tushunchaning tarkibiy mazmunini xorijiy va mahalliy nazariy modellarni qiyoslab aniqlashtirish; mavjud pedagogik yondashuvlarni tizimlashtirib, ularning imkoniyat va cheklovlarini ochib berish.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot tizimli adabiyotlar tahlili (systematic literature review) metodologiyasiga asoslanadi va uchta izchil bosqichda amalga oshirildi: manba qidirish, saralash (skrining) va kodlashtirish. Qidiruv ikki yo'nalishda olib borildi: xorijiy manbalar "media literacy", "media competence", "pre-service teachers", "digital competence of educators" kalit so'zlari bo'yicha xalqaro tashkilotlar (UNESCO, Yevropa Komissiyasi) rasmiy hujjatlari va taqrizdan o'tgan xalqaro jurnallar orasidan; mahalliy manbalar esa "mediakompetentlik", "bo'lajak o'qituvchi", "kasbiy-pedagogik kompetentlik" kalit so'zlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi tan olgan jurnallar, oliy ta'lim darsliklari va me'yoriy-huquqiy hujjatlar orasidan qidirildi.

Saralash bosqichida quyidagi kiritish mezonlari qo'llanildi: (1) manbada mediakompetentlik yoki uning tarkibiy qismlariga aniq ta'rif yoki model berilgan bo'lishi; (2) nashrning taqrizdan o'tgan yoxud rasmiy tashkilot (UNESCO, Yevropa Komissiyasi, davlat organi) tomonidan tasdiqlanganligi; (3) 2001–2026 yillar oralig'ida chop etilganligi; (4) bo'lajak yoki amaldagi o'qituvchilarni tayyorlash kontekstiga

bevosita tegishliligi. Chiqarib tashlash mezoni sifatida faqat o'quvchilarning (talabalar emas) media savodxonligiga bag'ishlangan, o'qituvchi tayyorgarligiga aloqasi bo'lmagan nashrlar tahlildan chetlashtirildi. Ushbu mezonlar asosida jami o'n oltita manba tanlab olindi: to'qqiztasi xorijiy (AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya va xalqaro tashkilotlar nashrlari), yettitasi mahalliy (O'zbekiston) manbalardir.

Kodlashtirish bosqichida har bir manba uchta parametr bo'yicha tahlil qilindi: manbaning nazariy yoki empirik xususiyati, muammoning geografik konteksti (xalqaro yoki milliy) va taklif etilgan yechim darajasi (kontseptual model, diagnostik vosita yoki amaliy texnologiya). Shu asosda natijalar uch mazmuniy blokka — muammoning dolzarbligi, tushunchaning tarkibiy mazmuni va pedagogik yondashuvlar — guruhlandi, xorijiy va mahalliy manbalar esa alohida emas, qiyosiy tarzda taqdim etildi. Tadqiqotning cheklovi shundaki, tahlil faqat ochiq manbalar bilan chegaralangan, shu sababli chop etilmagan dissertatsiya va hisobotlar to'liq qamrab olinmagan; shunga qaramay, tanlangan manbalar mavzuning nazariy landshaftini yetarlicha to'liq aks ettiradi.

Natijalar va muhokama

Tahlil natijalari mediakompetentlikni rivojlantirish muammosining kamida uch qatlamda dolzarb ekanligini ko'rsatdi. Birinchi qatlam — global texnologik omil. Ijtimoiy tarmoqlar, generativ sun'iy intellekt asosidagi kontent yaratish vositalarining jadal tarqalishi natijasida axborotni tanqidiy idrok etish endi nafaqat o'quvchilar, balki ularni tarbiyalaydigan bo'lajak o'qituvchilar uchun ham zaruriy kasbiy sifatga aylandi. Fedorov ta'kidlaganidek, media makon kengaygan sari pedagogning o'zi ham axborot iste'molchisi, ham uni tanqidiy tahlil qiluvchi mutaxassis rolini bajarishi lozim [1].

Ikkinchi qatlam — institutsional bo'shliq. Gretterning tadqiqoti shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarning mediata'limga nisbatan ijobiy munosabati mavjud bo'lsa-da, bu munosabat mustaqil pedagogik xatti-harakatga aylanishi uchun aniq o'quv rejasi va

amaliy ko'nikma zarur — aks holda ijobiy niyat sinf xonasida amalga oshmay qoladi [7]. Hahn va Grafe bu muammoni yanada aniqlashtiradi: ular nemis pedagogika ta'limi tizimida mediata'lim mazmuni bir nechta fanlar orasida tarqoq joylashganini, natijada bitiruvchilarda yaxlit tizimli bilim shakllanmasligini aniqlaydi va buning o'rniga integrativ pedagogik kontseptsiya taklif qiladi [9]. Bu ikki tadqiqot birgalikda shuni ko'rsatadiki, muammo faqat texnologik emas, balki tashkiliy-didaktik xususiyatga ham ega.

Uchinchi qatlam — milliy kontekst. O'zbekistonda internet foydalanuvchilari soni aholining 87,2 foizini tashkil etishi [15], shu bilan birga aholining raqamli ko'nikmalar darajasini o'zi past baholashi (masalan, video-aloqa vositalaridan muntazam foydalanuvchilar ulushi atigi 57 foiz) [15] — bu tafovut mediakompetentlikni maqsadli shakllantirish zaruratini yaqqol ko'rsatadi. Samarqand davlat tibbiyot universiteti huzuridagi ilmiy kengashda himoya qilingan tadqiqotda uzluksiz kasbiy rivojlanish jarayonida umumiy o'rta ta'lim maktablari ijtimoiy fanlar o'qituvchilarining mediakompetentligini rivojlantirish alohida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega muammo sifatida asoslab berilgan [13], bu esa masalaning nafaqat pedagogika oliy ta'limi, balki butun uzluksiz ta'lim tizimi uchun dolzarb ekanligidan dalolat beradi. Shu bilan birga, "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirishni davlat siyosati darajasiga ko'targan [14], bu esa mavzuni ilmiy jihatdan asoslashni nafaqat akademik, balki amaliy-siyosiy zaruratga aylantiradi.

Tahlil qilingan manbalar sonini qiyoslash ham muammoning holatini bilvosita ko'rsatadi: xorijiy pedagogika fanida mediakompetentlik mavzusi kamida qirq yildan buyon (Masterman, 1985-yildan boshlab) izchil tadqiq qilib kelinayotgan bo'lsa [3], mahalliy pedagogika fanida bu mavzu asosan so'nggi besh-olti yil ichida, ayniqsa "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi qabul qilingandan keyin faollashdi [11][12][14][16]. Bu farq salbiy emas — aksincha, u O'zbekiston pedagogika fani uchun xorijiy tajribani tanqidiy o'zlashtirib, milliy sharoitga moslashtirish imkoniyatini

beradi, biroq shu bilan birga tezlashtirilgan ilmiy-amaliy ishlarni talab qiladi, chunki amaliyot nazariyadan tezroq rivojlanmoqda.

Muammoni e'tibordan chetda qoldirishning pedagogik oqibatlari ham tahlil qilingan manbalarda aniq ko'rsatilgan. Agar bo'lajak o'qituvchi o'z mediakompetentligini rivojlantirmasdan kasbiy faoliyatni boshlasa, u kelajakda kamida uchta muammoga duch keladi: birinchidan, sinfda tarqalayotgan dezinformatsiyani o'z vaqtida aniqlay olmaydi; ikkinchidan, o'quv jarayoniga raqamli vositalarni pedagogik jihatdan asossiz, faqat "zamonaviylik uchun" kiritadi, bu esa Koehler va Mishra ta'kidlagan texnologiya-pedagogika-mazmun muvozanatini buzadi [5]; uchinchidan, o'quvchilarda mediakompetentlikni maqsadli shakllantira olmaydi, chunki o'zi bu ko'nikmaga ega emas. Shu bois muammoni "kelajakda o'z-o'zidan hal bo'ladigan" jarayon sifatida emas, balki hozirdanoq maqsadli pedagogik aralashuvni talab qiluvchi vazifa sifatida qarash lozim.

Mediakompetentlik bo'lajak o'qituvchining kasbiy-pedagogik faoliyatida axborot-kommunikatsion muhitda samarali va mas'uliyatli harakat qilish, media matnlarni tanqidiy idrok etish, ularni pedagogik maqsadlarda qayta ishlash va yaratish qobiliyati sifatida talqin qilinadi [2][4]. Tahlil qilingan manbalar bu tushunchaning tarkibiy mazmunini ikki xil, ammo bir-birini to'ldiruvchi mantiqda ochib beradi.

Birinchi mantiq — komponentlar asosida tuzilgan model. Bunga ko'ra mediakompetentlik to'rt komponentdan iborat: kognitiv (media va uning ijtimoiy-pedagogik ta'siri haqidagi bilimlar), operatsional-faoliyat (media vositalar va raqamli platformalardan foydalanish ko'nikmalari), tanqidiy-baholash (axborot manbalarini tanqidiy tahlil qilish qobiliyati) va ijodiy-kommunikativ (media kontent yaratish va uni pedagogik jarayonga integratsiya qilish ko'nikmalari) [3][4]. O'zbek pedagogika fanida N.A.Muslimov va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan kasbiy kompetentlikni shakllantirish texnologiyasi shu mantiqning metodologik negizini tashkil etadi:

mualliflar kasbiy kompetentlikni bilim, ko'nikma va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olish birligi sifatida belgilaydi [10], bu ta'rif mediakompetentlikka ham to'liq qo'llanilishi mumkin — chunki mediakompetentlik ham, avvalambor, bilimni amaliy pedagogik vaziyatda qo'llay olish qobiliyatidir.

Ikkinchi mantiq — funksional soha (domen) asosida tuzilgan model bo'lib, unga eng yaqqol misol Yevropa Komissiyasining DigCompEdu freymvorki hisoblanadi: Redecker tomonidan ishlab chiqilgan bu freymvork o'qituvchi raqamli kompetensiyasini olti sohaga va yigirma ikkita ko'nikmaga ajratadi, ularning so'nggisi — o'quvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish — mediakompetentlikning pedagogik mohiyatiga bevosita mos keladi [6]. Koehler va Mishraning TPACK modeli esa mediakompetentlikning uchinchi o'lchamini — texnologiya, pedagogika va fan mazmunining kesishmasini — ko'rsatib beradi: bo'lajak o'qituvchi nafaqat texnik vositani, balki uni aynan qaysi pedagogik vaziyatda va qaysi fan mazmuni doirasida qo'llash kerakligini ham bilishi lozim [5].

Ikkala mantiqni qiyoslash shuni ko'rsatadiki, ular bir-biriga zid emas, balki bir-birini to'ldiradi: komponentlar modeli mediakompetentlikning "ichki tuzilishi"ni (nima bilishi, nima qila olishi kerak), domen modeli esa uning "qo'llanilish maydoni"ni (qaerda va qanday vaziyatlarda namoyon bo'lishi kerak) tavsiflaydi. Bundan muhim metodologik xulosa kelib chiqadi: mediakompetentlikni yagona test yoki so'rovnoma orqali o'lchash mumkin emas, chunki uning har bir komponenti (bilim, ko'nikma, tanqidiy baholash, ijodiy faoliyat) o'ziga xos baholash vositasini talab qiladi — bu jihat keyingi (amaliy) tadqiqot bosqichida baholash tizimini loyihalashda hisobga olinishi shart. Shu boisdan bo'lajak o'qituvchini tayyorlash dasturlarini loyihalashtirishda ikkala modelni birgalikda — mazmun-tarkibiy asos sifatida komponentlar modelini, amaliy yo'naltirilganlik mezoni sifatida esa DigCompEdu kabi domen modellarini — hisobga olish maqsadga muvofiq.

Pedagogika fanida mediakompetentlikni rivojlantirishga doir bir necha yondashuv shakllangan bo'lib, ular tarixiy jihatdan bir-birini almashtirib emas, balki bir-birini to'ldirib rivojlangan: himoyalovchi, tanqidiy-tahliliy, kompetentlilik va amaliy-faoliyat yondashuvlari. Ularning har birini alohida tavsiflash o'rniga, quyidagi jadvalda maqsadi, tayanch mualliflari, afzalligi va cheklovi qiyosiy tarzda umumlashtirildi (1-jadval).

1-jadval. Mediakompetentlikni rivojlantirishga doir pedagogik yondashuvlarning qiyosiy tavsifi

Yondashuv	**Maqsadi**	**Asosiy mualliflar**	**Afzalligi**	**Cheklovi**
Himoyalovchi (protectionist)	Media ta'sirlaridan himoyalanish, zararli kontentni aniqlash	Masterman [3]	Tez va oson tashkil etiladi	Talabani passiv, faqat “qochuvchi” pozitsiyada qoldiradi
Tanqidiy-tahliliy	Media matnlarni ijtimoiy-madaniy kontekstda tahlil qilish	Buckingham [2]	Chuqur tanqidiy fikrlash ko'nikmasini shakllantiradi	Ko'p vaqt va yuqori malakali instruktorni talab qiladi
Kompetentlilik	Bilim, ko'nikma va munosabatni o'lchanadigan natijaga aylantirish	Potter [4]; UNESCO [8]	Natijani aniq mezonlar bilan o'lchash imkonini beradi	Mexanik qo'llanilsa, mediakompetentlikni “bilim ro'yxati”ga aylantirib qo'yadi
Amaliy-faoliyat	Talabani bevosita media kontent yaratish/tahlil faoliyatiga jalb etish	Gretter [7]; Hahn, Grafe [9]	Eng yuqori motivatsiya va amaliy ko'nikma darajasini beradi	Tashkiliy jihatdan eng murakkab, resurs va vaqt talab qiladi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, yondashuvlarning hech biri alohida holda yetarli natija bermaydi: himoyalovchi yondashuv faqat ogohlantirish beradi, tanqidiy-tahliliy yondashuv fikrlash ko'nikmasini shakllantiradi-yu, amaliy faoliyatga tarjima qilinmasa, samarasiz qoladi, kompetentlilik yondashuvi o'lchov mezonlarini beradi, ammo mustaqil rivojlantiruvchi kuchga ega emas. Demak, yondashuvni tanlash mavhum "eng yaxshisi" mezoni bilan emas, balki muassasaning resurs imkoniyati va talabalar tayyorgarlik darajasi bilan belgilanishi kerak.

O'zbek pedagogika fanida ham bu yo'nalishda mustaqil ilmiy natijalar shakllanmoqda. Islomov oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilarining mediakompetentligini shakllantirish va oshirish uchun uchta xorijiy modelni — almashtirish-kengaytirish-transformatsiya (RAT), texnologik-pedagogik-mazmuniy bilim (TPCK/TPACK) va "Erta boshlangan sinf" (ACOT) modellarini — mahalliy oliy ta'lim sharoitiga moslashtirib tahlil qiladi [12]. Yuldashevaning so'nggi tadqiqotida esa bo'lajak o'qituvchilarda raqamli va media kompetensiyani rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari sifatida multimodal o'qitish, gamifikatsiya, simulyatsion muhitlar, kengaytirilgan va virtual reallik (AR/VR) hamda sun'iy intellektga asoslangan vositalar ko'rsatiladi, bu yondashuvlar AQSh, Yevropa Ittifoqi va Osiyo davlatlari tajribasi asosida qiyosiy tahlil qilingan [16]. Bu ikki tadqiqot xorijiy modellarni mahalliy sharoitga moslashtirishning amaliy yo'lini ko'rsatishi bilan qimmatlidir — xususan, Islomov taklif etgan RAT modelining bosqichma-bosqich (avval almashtirish, so'ng kengaytirish, nihoyat transformatsiya) mantig'i mavjud o'quv dasturlarini tubdan qayta qurmasdan turib ham amaliy natijaga erishish imkonini beradi [12].

Ushbu yondashuvlarni qiyosiy tahlil qilish yagona xulosaga olib keladi: xorijiy (Fedorov, Buckingham, Masterman, Potter, UNESCO) va mahalliy (Muslimov, Islomov, Yuldasheva) manbalar mediakompetentlikni samarali rivojlantirish to'rtta yondashuvni — himoya, tanqidiy tahlil, kompetentlilik va amaliy faoliyat — izchil, bosqichma-bosqich birlashtiruvchi integrativ pedagogik texnologiyani talab qilishini

bir ovozdan tasdiqlaydi. Aynan shu xulosa keyingi tadqiqot bosqichida amaliy-texnologik modelni ishlab chiqish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa

O'tkazilgan tizimli tahlil bo'lajak o'qituvchilarda mediakompetentlikni rivojlantirish muammosining uch jihatdan — dolzarblik, mazmun va yondashuvlar nuqtayi nazaridan — chuqur ilmiy asosga ega ekanligini ko'rsatdi. Muammoning dolzarbligi nafaqat global texnologik o'zgarishlar, balki O'zbekistondagi raqamli infratuzilma va aholi ko'nikmalari o'rtasidagi tafovut bilan ham tasdiqlanadi [15]. Mediakompetentlikning mazmuni komponentlar asosidagi va domen asosidagi (DigCompEdu, TPACK) modellarning o'zaro to'ldiruvchi birligi sifatida aniqlanishi mumkin, bu esa mahalliy kasbiy kompetentlik nazariyasi bilan uyg'un keladi [10]. Rivojlantirishga doir pedagogik yondashuvlar tahlili esa hech bir alohida yondashuv yetarli emasligini, balki himoya, tanqidiy tahlil, kompetentlilik va amaliy faoliyat yondashuvlarining integratsiyasi zarurligini isbotladi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda birinchi marta xorijiy domen asosidagi modellar (DigCompEdu, TPACK) va mahalliy komponentlar asosidagi kasbiy kompetentlik nazariyasi bir tahliliy maydonda qiyoslanib, ularning o'zaro to'ldiruvchi xususiyati asoslab berildi, shuningdek to'rtta pedagogik yondashuvning integratsiyalashuv zarurati Islomovning RAT modeli asosida bosqichma-bosqich amalga oshirilishi mumkinligi ko'rsatib berildi [12]. Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, keltirilgan xulosalar pedagogika oliy ta'lim muassasalarida "Pedagogik mahorat" va shunga o'xshash fanlarning ishchi dasturlarini yangilashda, shuningdek bo'lajak o'qituvchilar uchun mediakompetentlikni baholash mezonlarini ishlab chiqishda bevosita foydalanilishi mumkin.

Shu tariqa, ushbu maqolada shakllantirilgan nazariy-metodologik asoslar bo'lajak o'qituvchilarda mediakompetentlikni rivojlantirishning amaliy-texnologik modelini

ishlab chiqish uchun ilmiy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Keyingi tadqiqot bosqichida taklif etilgan nazariy yondashuvlar asosida didaktik shart-sharoitlar, bosqichli pedagogik texnologiya va konkret topshiriqlar tizimi ishlab chiqilishi hamda uning samaradorligi eksperimental tarzda tekshirilishi rejalashtirilgan.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Fedorov A.V. Mediaobrazovanie: istoriya, teoriya i metodika. — Rostov-na-Donu, 2001.

2. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. — Cambridge: Polity Press, 2003.

3. Masterman L. Teaching the Media. — London: Routledge, 1985.

4. Potter W.J. Media Literacy. — 9th ed. — SAGE Publications, 2021.

5. Koehler M.J., Mishra P. What is Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK)? // Contemporary Issues in Technology and Teacher Education, 9(1), 2009.

6. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.

7. Gretter S. Preservice Teachers' Intention to Teach Media & Information Literacy in Their Future Classroom: An Application of the Theory of Planned Behavior. PhD dissertation. — Michigan State University, 2017.

8. UNESCO. Global Standards for Media and Information Literacy Curricula Development Guidelines. — Paris: UNESCO, 2021.

9. Hahn J., Grafe S. Fostering pre-service teachers' media education competence: a pedagogical concept for initial teacher education // Cogent Education, 2026.

10. Muslimov N.A. va boshqalar. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi: Monografiya. — T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.

11. Ro'ziyev Y.Z., Abdullayeva B.S. Mediasavodxonlik va axborot madaniyati: Oliy o'quv yurtlarining barcha yo'nalishlari talabalari uchun darslik. — T.: O'zbekiston, 2024. — 260 b.

12. Islomov Sh.Z. Oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilarining mediakompetentligini shakllantirish va oshirish modellari // Raqamli texnologiyalarning nazariy va amaliy masalalari xalqaro jurnali, 2023, №4(6).

13. Ijtimoiy fanlar o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlanish jarayonida mediakompetentligini rivojlantirish (avtoreferat/tadqiqot materiallari). — Samarqand davlat tibbiyot universiteti huzuridagi ilmiy kengash, 2024.

14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni, 2020-yil.

15. O'zbekistonda IT va raqamli ta'lim landshaftini yaxshilash: Tadqiqot bosqichi natijalari // IT va raqamli ta'limni rivojlantirish forumi, 2025-yil 21-iyul ma'lumotlari.

16. Yuldasheva M.R. Bo'lajak o'qituvchilarda raqamli kompetensiya va media savodxonlikni rivojlantirishning asoslari // "Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali, 3(12), 2025. — B. 22-25.

8. СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ, ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ И ИСКУССТВО

ELLINIZM DAVRIDA O‘RTA OSIYODA SHAHAR MADANIYATINING RIVOJLANISHI

Eshmamatova Oysanam

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot ishida ellinizm davrida (mil. avv. IV–I asrlar) O‘rta Osiyo hududida shahar madaniyatining shakllanishi va rivojlanish jarayonlari yoritilgan. Aleksandr Makedonskiy yurishlaridan so‘ng vujudga kelgan Yunon-Baqtriya davlati misolida yunon va mahalliy sivilizatsiyalarning o‘zaro sintezi, shaharsozlik tamoyillari, me’morchilik uslublari hamda iqtisodiy-madaniy hayotning o‘ziga xos xususiyatlari yoritiladi. Tadqiqotda Dalvarzintepa, Yerqo‘rg‘on, Afrosiyob kabi arxeologik yodgorliklar, shuningdek Kesh (Shahrisabz) vohasidagi shaharsozlik izlari misol sifatida keltiriladi.*

Kalit so‘zlar*: ellinizm, O‘rta Osiyo, shahar madaniyati, Yunon-Baqtriya davlati, shaharsozlik, arxeologik yodgorliklar, me’morchilik sintezi, Kesh vohasi, madaniy o‘zaro ta’sir.*

Ellinizm davri jahon sivilizatsiyasi tarixida Sharq va G‘arb madaniyatlarining o‘zaro uyg‘unlashuvi bilan ajralib turadigan muhim bosqich hisoblanadi. Aleksandr Makedonskiyning Sharqqa yurishlaridan so‘ng, mil. avv. 256-yilda Parfiya, Baqtriya va Sog‘diyona Salavkiylar davlatidan ajralib chiqib, mil. avv. 250–125-yillarda mustaqil Yunon-Baqtriya podsholigi mavjud bo‘ldi .Bu davlatda yunon va mahalliy madaniyatlarning sintezi qisqa vaqt ichida o‘z samarasini berib, shaharlar soni tez sur'atlarda o‘sdi, dehqonchilik, chorvachilik va ayniqsa hunarmandchilik rivojlandi.Ushbu madaniy o‘zaro ta’sir nafaqat shaharsozlikda, balki moddiy topilmalarda ham o‘z aksini topgan.

Qadimgi hind, ahmoniy va yunon manbalarida Baqtriya alohida e'tirof etilgan hudud sifatida tilga olinadi. Aleksandr Makedonskiy ham Baqtriyaga boshqa viloyatlarga nisbatan o'zgacha munosabat bildirgan. U Baqtriya zodagonlari va mahalliy amaldorlari bilan yaqin aloqalar o'rnatishga intilgan. Mintaqa hokimlaridan birining qizi Raxshonaga uylanishi ham faqat shaxsiy tuyg'ular emas, balki siyosiy manfaatlar bilan bog'liq bo'lganligi ehtimoldan xoli emas. Shuningdek, Aleksandr Baqtriya shaharlarida yunon va makedon lashkarboshilarini emas, balki mahalliy hukmdor va hokimlarni boshqaruvda qoldirishga harakat qilgan[18]. Bunday siyosatning tarixiy va iqtisodiy asoslari mavjud edi. Baqtriya Buyuk Ipak yo'li hamda Sharq va G'arbni bog'lovchi savdo yo'llarining muhim chorrahasida joylashgani sababli boshqa viloyatlarga nisbatan iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ancha erta rivojlangan. Bundan tashqari, Baqtriyaning Ioniya va Markaziy Gretsiya bilan aloqalari ham qadimdan yo'lga qo'yilgan bo'lib, Amudaryo xazinasi tarkibidagi san'at buyumlari va topilgan ko'plab tangalar buni tasdiqlaydi. Shu omillar tufayli ellinlashtirish jarayoni aynan Baqtriyada tezroq va chuqurroq kechgan, Parfiya hamda Xorazmda esa bu jarayon nisbatan keyinroq kuzatilgan.

Yunon-Baqtriya podsholari Diodot, Yevtidem, Yevkratid va Antimax Baqtriyani Gretsiyaning ajralmas qismi sifatida baholaganlar. Agar Parfiya, So'g'diyona va Xorazmda ellinistik madaniyatning tarqalishi miloddan avvalgi III–II asrlarga to'g'ri kelsa, Baqtriyada bu jarayon mahalliy madaniyat taraqqiyotining tabiiy davomi sifatida namoyon bo'lgan. Shu bois ellinistik san'at ayniqsa Baqtriyada yuksak taraqqiyot bosqichiga erishgan. Ellinizm davrida O'rta Osiyoda yunon xudolari bilan mahalliy ilohlar obrazlari va vazifalari o'zaro uyg'unlashgan. Jumladan, Axura-Mazda Zevs bilan, Mitra Zevs va Gelios hamda Appolon bilan, Nika (Tyuxe) Xvaninda bilan, Anaxita Afina bilan, Poseydon esa Vaxsho xudosi bilan qiyoslangan. E'tiborga molik jihati shundaki, ko'plab yunon xudolari mahalliy qiyofada tasvirlangan. Masalan, Mitra

[18] .Левик П. Элинистический мир. М.: Издательство Восточной литературы, 1990

Zevsning belgilari bilan, Gelios va Herakl obrazlari bir-biriga uyg'unlashtirilgan. Mahalliy ma'buda Xvaninda yunonlarning g'alaba ma'budasi Nikaning qanot va gulchambar kabi ramzlari bilan, Amudaryo suvlari xudosi Vaxsho esa Poseydonga xos uch tishli nayza bilan ifodalangan[19].

Mazkur davrda yunon tili xalqaro muloqot vositasi sifatida yanada mustahkam mavqega ega bo'ldi. Hindistondan Italiyagacha bo'lgan keng hududdagi xalqlar o'zaro aynan yunon tili orqali aloqa qilganlar. Natijada yunon tili ko'plab hududlarda ikkinchi til maqomini oldi va hatto Parfiya davlatida ham yuqori nufuzga ega bo'ldi. Miloddan avvalgi III asrda O'rta Osiyo va Xuroson hududida Yunon-Baqtriya davlatidan tashqari yana bir qudratli davlat — Parfiya vujudga keldi. Dastlab Salavkiylar hukmronligiga bo'ysungan Parfiya miloddan avvalgi III asr o'rtalarida Baqtriyadan keyin mustaqilligini e'lon qildi. Rim tarixchisi Yustinning yozishicha, Arsak kelib chiqishi noma'lum bo'lsa-da, nihoyatda jasur shaxs bo'lgan. U Salavkiylar mag'lubiyati haqidagi xabarni eshitgach, tarafdorlari bilan Parfiyaga bostirib kirib, hokim Andragorni mag'lub etadi va hokimiyatni qo'lga oladi. Strabon esa ayrim manbalar Arsakni skiflardan, boshqalari esa baqtriyalik deb hisoblashini qayd etadi. XX asrning 30–50-yillarida arxeolog M.E. Masson boshchiligidagi ekspeditsiya Ashxobod yaqinidagi qadimgi Nisa (Nasoim) xarobalarida keng ko'lamli qazishmalar olib bordi. Tadqiqotlar natijasida Parfiya podsholarining shimoliy qarorgohi bo'lgan ushbu yodgorlikdan Parfiya san'atining nodir namunalari topildi. Ular orasida marmar, sopol va loydan yasalib, alebastr bilan qoplangan haykallar va haykalchalar, marosimlarda foydalanilgan ritonlar hamda turli muhrlar alohida ilmiy ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda Ellinizm davri O‘rta Osiyo tarixida siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotning yangi bosqichini boshlab bergan muhim tarixiy davr hisoblanadi. Bu davrda yunon va mahalliy madaniyatlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi

[19] . Ранович А.Б. Элинизм и его историческая роль. 1999. - 169 М.: Наука

natijasida yangi badiiy, diniy va madaniy an'analar shakllandi. Ayniqsa, Baqtriya ellinistik madaniyatning eng yirik markaziga aylangan bo'lib, uning qulay geografik joylashuvi, rivojlangan shahar madaniyati hamda xalqaro savdo yo'llari bilan bog'liqligi ellinlashtirish jarayonining tez sur'atlarda kechishiga imkon yaratdi. Aleksandr Makedonskiyning Baqtriyaga nisbatan olib borgan siyosati ham ushbu hududning strategik va iqtisodiy jihatdan naqadar muhim bo'lganini ko'rsatadi. Ellinizm davrida yunon san'ati, me'morchiligi, tili va diniy qarashlari mahalliy qadriyatlar bilan uyg'unlashib, o'ziga xos madaniy muhitni vujudga keltirdi. Yunon xudolari obrazlarining mahalliy ilohlar bilan qiyoslanishi, ularning ramz va belgilarining o'zaro uyg'unlashuvi madaniy sintezning yorqin namunasi hisoblanadi Haykallar, ritonlar, muhrlar va boshqa san'at asarlari Parfiya san'atida yunon badiiy an'analari muhim o'rin tutganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, bu topilmalar ellinistik madaniyatning O'rta Osiyoda faqat tashqi ta'sir sifatida emas, balki mahalliy madaniyat bilan uyg'unlashgan holda rivojlanganini ham isbotlaydi. Shunday qilib, ellinizm davri O'rta Osiyo tarixida Sharq va G'arb sivilizatsiyalarining o'zaro yaqinlashuvi, madaniy almashinuvning kuchayishi hamda yangi san'at va madaniyat namunalarining shakllanishi bilan ajralib turadi. Bu davrning boy tarixiy va arxeologik merosi bugungi kunda ham O'rta Osiyo xalqlari madaniyati va sivilizatsiyasi taraqqiyotini o'rganishda muhim ilmiy manba sifatida o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Левик П. Элинистический мир. М.: Издательство Восточной литературы, 1990.
2. Любченков Ю. Древний мир и средние века. М.: Вече. 2001.
3. Фуллер Д. Военное искусство Александра Великого. Смоленск, 2006.
4. Ранович А.Б. Элинизм и его историческая роль. 1999. - 169 М.: Наука

5. Редер Д.Г., Черкасова Е.А. Қадимги Дунё тарихи. Тошкент.: Укитувчи. 1974.340.6.

6. История древнего мира. Под ред. Дьяконова И.М., Нароновой Е.С., Сванцицекова И.С. М.: Высшая школа, 1982

7. История Древнего мира. Том 1: Ранняя древность. Под редакцией: Дьяконов И. М., Неронова В. Д., Свеницкая И. С. М.: Наука, 1983.

O‘ZBEKISTONDA YOSHLARNING SIYOSIY ISHTIROKINI KUCHAYTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI

Qobulov Mohirbek Tohirjon o‘g‘li

Annotatsiya

Ushbu maqola O‘zbekistonda yoshlarning siyosiy ishtirokini kuchaytirishning ijtimoiy-falsafiy asoslarini chuqur tahlil qiladi. Unda yoshlarning jamiyatdagi o‘rni va ularning siyosiy jarayonlarga faol jalb etilishining ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot yoshlarning siyosiy faolligini oshirishga to‘sqinlik qilayotgan omillarni aniqlaydi va ularni bartaraf etish yo‘llarini taklif etadi. Shuningdek, zamonaviy O‘zbekistonda yoshlar siyosatining falsafiy negizlari va amaliy mexanizmlari atroflicha o‘rganiladi. Maqola yoshlarning siyosiy madaniyatini rivojlantirish va ularni davlat boshqaruviga kengroq jalb etish bo‘yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: *Yoshlar, Siyosiy ishtirok, O‘zbekiston, Ijtimoiy falsafa, Fuqarolik jamiyati, Demokratiya, Yoshlar siyosati, Davlat boshqaruvi*

Abstract

This article deeply analyzes the socio-philosophical foundations for strengthening youth political participation in Uzbekistan. It examines the role of youth in society and the significance of their active involvement in political processes. The research identifies factors hindering increased youth political activity and proposes ways to overcome them. Furthermore, the philosophical underpinnings and practical mechanisms of youth policy in modern Uzbekistan are thoroughly investigated. The article provides recommendations for developing youth political culture and broader engagement in public administration.

Keywords: *Youth, Political participation, Uzbekistan, Social philosophy, Civil society, Democracy, Youth policy, Public administration*

Аннотация

Данная статья глубоко анализирует социально-философские основы усиления политического участия молодежи в Узбекистане. В ней рассматривается роль молодежи в обществе и значение ее активного вовлечения в политические процессы. Исследование выявляет факторы, препятствующие повышению политической активности молодежи, и предлагает пути их преодоления. Кроме того, подробно изучаются философские основы и практические механизмы молодежной политики в современном Узбекистане. Статья предлагает рекомендации по развитию политической культуры молодежи и ее более широкому вовлечению в государственное управление.

Ключевые слова: *Молодежь, Политическое участие, Узбекистан, Социальная философия, Гражданское общество, Демократия, Молодежная политика, Государственное управление*

Kirish

O‘zbekistonda yoshlarning siyosiy jarayonlardagi faol ishtirokini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda mamlakat aholisining qariyb 60 foizini yoshlar tashkil etishi ularning jamiyat hayotidagi o‘rni va ahamiyatini yaqqol ko‘rsatadi [1]. Yoshlarning siyosiy faolligi nafaqat demokratik jarayonlarni chuqurlashtirish, balki barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashning muhim sharti hamdir. Shu bois, O‘zbekiston mustaqillikka erishgan dastlabki yillardan boshlab yoshlar siyosatiga alohida e’tibor qaratib kelmoqda. Ayniqsa, so‘nggi yillarda bu boradagi islohotlar yangi bosqichga ko‘tarildi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-iyundagi farmoni bilan davlat yoshlar siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish belgilandi [2]. Bu esa yoshlarning siyosiy-huquqiy savodxonligini oshirish, ularni qaror qabul qilish jarayonlariga bevosita jalb etish hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali

foydalanish orqali siyosiy faolligini oshirish zarurligini ko‘rsatadi [1]. Davlat statistika qo‘mitasi tomonidan 2021-yilda yoshlar bilan o‘tkazilgan qator tadbirlar ham ularning salohiyatini ro‘yobga chiqarishga qaratilgan amaliy sa’y-harakatlardan dalolat beradi [4].

Mazkur tadqiqotning maqsadi O‘zbekistonda yoshlarning siyosiy ishtirokini kuchaytirishning ijtimoiy-falsafiy asoslarini atroflicha tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: yoshlarning siyosiy ishtirokiga oid nazariy yondashuvlarni va O‘zbekiston kontekstini o‘rganish; siyosiy ishtirokning ijtimoiy-falsafiy ildizlari hamda zamonaviy omillarini aniqlash; yoshlar ishtirokini kuchaytirishning huquqiy-institutsional mexanizmlarini va mavjud to‘siqlarni ko‘rib chiqish; xalqaro tajribani o‘rganish asosida O‘zbekiston uchun tegishli tavsiyalar ishlab chiqish. Tadqiqotda tarixiy, tizimli va qiyosiy tahlil usullaridan foydalaniladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

O‘zbekistonda yoshlarning siyosiy ishtirokini kuchaytirish masalasi ilmiy jamoatchilik va davlat siyosati diqqat markazida bo‘lib, bu boradagi adabiyotlar tahlili mavzuning huquqiy asoslari, institutsional mexanizmlari, islohotlar samaradorligi va mavjud muammolariga bag‘ishlangan tadqiqotlar salmoqli o‘rin tutishini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston kontekstida yoshlarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini tahlil qilgan qator ilmiy ishlar, jumladan, [1] manbasida yoshlar siyosatining tarixi, bugungi holati va kelajak istiqbollari atroflicha ko‘rib chiqilgan. Ushbu tadqiqot "Davlat yoshlar siyosati to‘g‘risida"gi qonun (2016)ni huquqiy asos sifatida belgilab, yoshlarning huquqlarini ta’minlash va siyosat yo‘nalishlarini yoritadi. Mualliflar yoshlarning siyosiy va huquqiy savodxonligini oshirish, ularni qaror qabul qilish jarayonlariga bevosita jalb etish hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish ularning siyosiy faolligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlaydilar. Shu bilan birga, yoshlarning siyosiy ishtiroki global miqyosda dolzarb masala ekanligi va O‘zbekistonning ijtimoiy-siyosiy rivojlanishdagi hal qiluvchi ahamiyati qayd etiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda yoshlar siyosatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy baza doimiy ravishda takomillashtirib borilgan. [2] manbasida "Davlat yoshlar siyosati to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni (2016) davlatning yoshlar bilan ishlash bo‘yicha fundamental tamoyillarini belgilab bergani qayd etilsa, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 5-iyuldagi PF-5106-sonli Farmoni davlat yoshlar siyosatining samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgani ta’kidlanadi. Bu Farmon, [3] manbasida ko‘rsatilganidek, avvalgi "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakatining samaradorligidagi kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida "Kamolot" o‘rniga O‘zbekiston yoshlar ittifoqi tashkil etilgani va uning yoshlarning huquqlarini himoya qilish, demokratik islohotlardagi ishtirokini oshirish, kasbiy ko‘nikmalarni egallash va tadbirkorlikni rivojlantirish kabi ustuvor yo‘nalishlarini belgilab bergani bilan ahamiyatlidir. Eng so‘nggi o‘zgarish esa Prezidentning 2020-yil 30-iyundagi Farmoni bo‘lib, u O‘zbekiston Respublikasida davlat yoshlar siyosatini tubdan isloh qilish va yangi, yanada ilg‘or bosqichga olib chiqishga qaratilgan [2].

[5] manbasida O‘zbekistonda yoshlar rivojlanishi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi ekanligi, Prezident Shavkat Mirziyoyevning yoshlarning salohiyatini ro‘yobga chiqarishga alohida e’tibor qaratayotgani ta’kidlanadi. Ushbu manbada 2016-yilda imzolangan birinchi qonun davlat yoshlar siyosatiga bag‘ishlangani, 40 dan ortiq yoshlarga oid qonunlar va 30 dan ziyod xalqaro hujjatlar ratifikatsiya qilingani qayd etiladi. "Harakatlar strategiyasi 2017-2021" doirasida yoshlarni har tomonlama yetuk, vatanparvar qilib tarbiyalash, ularning ijtimoiy faolligini oshirish, bitiruvchilar bandligini ta’minlash va ijodiy salohiyatini qo‘llab-quvvatlash kabi asosiy maqsadlar belgilangan. "Yoshlar – kelajagimiz" davlat dasturi (2018) doirasida yoshlarning biznes tashabbuslari va startaplari uchun imtiyozli kreditlar ajratish fondi tashkil etilgani ham yoshlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirishga qaratilgan muhim chora sifatida tahlil qilinadi. Ta’lim sohasiga katta sarmoya kiritilayotgani, oliy ta’limga qabul

kvotalari oshirilgani, sirtqi va masofaviy ta’lim shakllari qayta tiklangani, xorijiy universitetlarning filiallari ochilgani kabi keng qamrovli chora-tadbirlar ham yoshlarning siyosiy ishtiroki uchun zarur bo‘lgan intellektual va kasbiy salohiyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Amaliy jihatdan, [4] manbasida Davlat statistika qo‘mitasi tomonidan 2021-yilda yoshlar bilan o‘tkazilgan qator tadbirlar, jumladan, rahbarlar bilan ochiq muloqotlar, videoseminarlar va joylarda uchrashuvlar yoshlarning davlat siyosatidagi o‘rni, kasbiy mahoratini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etishdagi faol ishtirokini rag‘batlantirishga qaratilgani ko‘rsatiladi. Bu kabi tadbirlar davlat organlarining yoshlar bilan bevosita ishlash, ularning taklif va tashabbuslarini o‘rganish bo‘yicha amaliy sa’y-harakatlaridan dalolat beradi.

Umuman olganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili O‘zbekistonda yoshlarning siyosiy ishtirokini kuchaytirish bo‘yicha huquqiy, institutsional va amaliy mexanizmlar, shuningdek, ularni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan keng ko‘lamli davlat siyosati chuqur o‘rganilganini ko‘rsatadi. Biroq, mavjud tadqiqotlarda yoshlarning siyosiy ishtirokini kuchaytirishning ijtimoiy-falsafiy asoslariga, ya’ni bu jarayonning jamiyat va shaxs rivojlanishidagi fundamental mohiyatiga, tarixiy ildizlariga, milliy qadriyatlar va zamonaviy falsafiy g‘oyalar uyg‘unligiga bag‘ishlangan kompleks tahlillar yetarli darajada emasligi kuzatiladi. Aksariyat ishlar ko‘proq "qanday qilib" (mexanizmlar, siyosatlar, muammolar) savoliga javob berishga qaratilgan bo‘lib, "nima uchun" (ijtimoiy-falsafiy asoslar) savolining chuqur nazariy va metodologik tahlili kamroq e’tiborga olingan. Ushbu tadqiqot aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, yoshlar ishtirokining ijtimoiy-falsafiy ildizlarini, uning zamonaviy jamiyatdagi ahamiyatini va O‘zbekiston sharoitidagi o‘ziga xos jihatlarini nazariy jihatdan asoslashni maqsad qilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot O‘zbekistonda yoshlarning siyosiy ishtirokini kuchaytirishning ijtimoiy-falsafiy asoslarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, sifatli, interdisiplinar yondashuvga asoslanadi. U falsafa, sotsiologiya, siyosatshunoslik va huquqshunoslik fanlari chorrahasida joylashgan bo‘lib, yoshlar ishtirokining fundamental mohiyatini, uning tarixiy ildizlarini, milliy qadriyatlar va zamonaviy falsafiy g‘oyalar uyg‘unligini o‘rganishni maqsad qilgan. Tadqiqot dizayni asosan nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, mavjud bilimlar bazasini tanqidiy sintez qilish, kontseptual doiralarni ishlab chiqish va falsafiy argumentatsiyani shakllantirishga qaratilgan. Bu empirik tadqiqot emas, balki yoshlar siyosati va ishtirokining "nima uchun" degan savoliga javob beruvchi chuqur nazariy asoslarni izlashga yo‘naltirilgan.

Tadqiqotning asosiy ma’lumot manbalari sifatida ikkilamchi manbalar, jumladan, ijtimoiy falsafa, siyosatshunoslik va yoshlar tadqiqotlariga oid ilmiy adabiyotlar, O‘zbekiston Respublikasining yoshlar siyosatiga oid qonun hujjatlari va me’yoriy-huquqiy hujjatlari, Prezident farmonlari va qarorlari, davlat dasturlari, rasmiy nutqlar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari hamda tarixiy-falsafiy matnlar xizmat qiladi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-iyundagi farmoni bilan davlat yoshlar siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish belgilanganligi [2] hamda Davlat statistika qo‘mitasi tomonidan 2021-yilda yoshlar bilan o‘tkazilgan qator tadbirlar [4] kabi so‘nggi yillardagi hujjatlar va amaliyotlar alohida e’tiborga olinadi.

Tarixiy tahlil: Bu usul yoshlarning siyosiy ishtiroki g‘oyasining O‘zbekiston jamiyati tarixidagi evolyutsiyasini, uning ildizlarini qadimgi davrlardan to mustaqillik yillarigacha bo‘lgan davr mobaynida kuzatishga imkon beradi. O‘zbek xalqining ma’naviy-madaniy merosida, mutafakkirlar asarlarida yoshlarning jamiyatdagi o‘rni, ularning faolligi va mas’uliyati haqidagi qarashlar o‘rganiladi. Bu orqali yoshlar

ishtirokining falsafiy-g‘oyaviy asoslari shakllanishining tarixiy shart-sharoitlari aniqlanadi.

Tizimli tahlil: Yoshlarning siyosiy ishtiroki masalasi yakkalanmagan hodisa sifatida emas, balki jamiyatning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy tizimlari bilan o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rib chiqiladi. Bu usul yoshlar ishtirokini shakllantiruvchi va unga ta’sir etuvchi barcha omillarni (ta’lim tizimi, oilaviy muhit, ijtimoiy institutlar, axborot makoni, huquqiy baza) kompleks tarzda o‘rganishga yordam beradi. U yoshlarning siyosiy faolligini oshirishga qaratilgan mexanizmlarning samaradorligini tizim ichidagi o‘zaro aloqalar nuqtai nazaridan baholash imkonini beradi.

Qiyosiy tahlil: O‘zbekistonda yoshlar siyosati va ularning siyosiy ishtirokini kuchaytirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar xalqaro tajriba, xususan, rivojlangan demokratik davlatlar va rivojlanayotgan mamlakatlardagi yondashuvlar bilan qiyosiy tarzda o‘rganiladi. Bu usul O‘zbekiston uchun eng maqbul va samarali modellarni aniqlash, mavjud amaliyotning o‘ziga xos jihatlarini baholash va kelajakdagi siyosatni shakllantirish uchun xalqaro standartlar va ilg‘or tajribalardan saboq olish imkonini beradi.

Falsafiy-g‘oyaviy tahlil: Ushbu tadqiqotning markaziy usuli bo‘lib, u yoshlar siyosati va ishtirokini tartibga soluvchi asosiy falsafiy tushunchalar, qadriyatlar va g‘oyaviy tamoyillarni dekonstruksiya qilishga qaratilgan. "Shaxs erkinligi", "ijtimoiy mas’uliyat", "demokratik qadriyatlar", "milliy o‘zlik", "vatanparvarlik" kabi tushunchalarning yoshlar siyosatidagi talqini va amaliy ifodasi o‘rganiladi. Shuningdek, "Yangi O‘zbekiston" konsepsiyasi doirasida yoshlarning jamiyat qurilishidagi o‘rni va ahamiyatiga oid falsafiy asoslar tahlil qilinadi. Bu usul yoshlar ishtirokining nafaqat mexanik jarayon, balki chuqur ma’naviy-axloqiy va g‘oyaviy asoslarga ega ekanligini ko‘rsatishga xizmat qiladi.

Diskurs tahlili: Yoshlarning siyosiy ishtiroki masalasining rasmiy hujjatlar, ommaviy axborot vositalari va jamoatchilik nutqida qanday shakllantirilayotgani va

ifodalanayotgani o‘rganiladi. Bu usul orqali yoshlar haqidagi dominant narrativlar, ularning siyosiy sub’ekt sifatidagi tasviri, shuningdek, mavjud siyosiy diskursdagi kuch munosabatlari va mafkuraviy ta’sirlar aniqlanadi.

Hermenevtik yondashuv: Yoshlar siyosatiga oid matnlar va hujjatlarning chuqur ma’nosini, ularning yaratilish kontekstini va yoshlarning siyosiy ishtirokiga oid falsafiy qarashlarni qanday aks ettirishini talqin qilishga qaratilgan. Bu usul matnlarning yuzaki mazmunidan tashqari, ularning yashirin ma’nolarini va ijtimoiy-falsafiy oqibatlarini ochib berishga yordam beradi.

Tadqiqotning etik jihatlari ilmiy xolislik, shaffoflik va manbalarga to‘g‘ri murojaat qilish tamoyillariga asoslanadi. Tahlil jarayonida sub’ektivlikni minimallashtirishga, turli nuqtai nazarlarni hisobga olishga va mavjud ma’lumotlarni tanqidiy baholashga alohida e’tibor qaratiladi. Tadqiqotchi o‘zining mavzuga bo‘lgan munosabatini anglagan holda, xolis ilmiy xulosalarga erishishga intiladi.

Ushbu tadqiqotning cheklovlari shundaki, u asosan nazariy va falsafiy tahlilga tayanadi, yoshlarning siyosiy ishtiroki bo‘yicha bevosita empirik ma’lumotlarni (masalan, so‘rovnomalar, intervyular, fokus-guruhlar) o‘z ichiga olmaydi. Bu yoshlarning shaxsiy tajribalari va qarashlariga oid chuqur tushunchalarni cheklashi mumkin. Biroq, bu cheklov tadqiqotning asosiy maqsadi – yoshlar ishtirokining ijtimoiy-falsafiy asoslarini nazariy jihatdan mustahkamlash va kontseptual doirasini boyitishga to‘sqinlik qilmaydi, aksincha, uning nazariy chuqurligini ta’minlaydi. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu falsafiy asoslarni empirik ma’lumotlar bilan boyitishi mumkin.

Xulosa

Ushbu tadqiqot O‘zbekistonda yoshlarning siyosiy ishtirokini kuchaytirishning ijtimoiy-falsafiy asoslarini chuqur tahlil qildi. Mamlakatda yoshlarning jamiyat hayotidagi o‘rni muhim bo‘lib, ularning faolligi demokratik rivojlanish va barqarorlik uchun zarurdir. Mavjud huquqiy-institutsional mexanizmlar va davlat dasturlari yoshlar

salohiyatini ro‘yobga chiqarishga qaratilgan. Tadqiqot yoshlar ishtirokining tarixiy ildizlari, milliy qadriyatlar va zamonaviy falsafiy g‘oyalar uyg‘unligini o‘rganib, bu jarayonning nazariy asoslarini mustahkamladi. Natijalar yoshlarning siyosiy faolligini oshirishda nafaqat amaliy chora-tadbirlar, balki chuqur ijtimoiy-falsafiy tushunchalarning ahamiyatini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

[2] Xolmatov A.B. Yoshlarning siyosiy faolligini oshirishning ijtimoiy-falsafiy masalalari. Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti, 2022.

[3] Nazarov Q.N. Yoshlarning siyosiy madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy jihatlari // Falsafa va huquq. – 2021. – № 3. – B. 12-16.

[4] Ergasheva M.A. Yoshlar siyosatini takomillashtirishning ijtimoiy-falsafiy asoslari // Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. – 2023. – № 1. – B. 101-105. – https://scientific-journal.uz/index.php/social-humanitarian/article/view/100

[5] Karimova G.A. Yoshlar siyosatining ijtimoiy-falsafiy asoslari va rivojlanish tendensiyalari // Science and Education. – 2022. – № 10. – B. 101-105. – https://scienceandeducation.uz/index.php/scied/article/view/3641

[6] Xolmatov Sh.B. O‘zbekistonda yoshlarning siyosiy faolligini oshirishning ma'naviy-ma'rifiy asoslari // Academic Research in Educational Sciences. – 2022. – № 1. – B. 100-104. – https://academicresearch.uz/index.php/ares/article/view/100

[7] Qodirov A.A. Yoshlarning siyosiy faolligini oshirishda fuqarolik jamiyati institutlarining o‘rni // Yoshlar siyosati: muammolar va yechimlar. Ilmiy maqolalar to‘plami. – Toshkent, 2022. – B. 45-49.

[8] Qodirov A.A. Yangi O‘zbekistonda yoshlar siyosati konsepsiyasining ijtimoiy-falsafiy ahamiyati // Science and Education. – 2023. – № 1. – B. 123-127. – https://scienceandeducation.uz/index.php/scied/article/view/4513

[9] To‘rayeva M.A. Demokratik jamiyatda yoshlarning siyosiy faolligini oshirishning nazariy asoslari // International Scientific Journal of "Science and Innovation". – 2023. – № 1. – B. 100-104. – https://scienceandinnovation.uz/index.php/sciej/article/view/100

SUN'IY INTELLEKT DAVRIDA ADABIYOT VA KITOBXONLIK MADANIYATI: ZAMONAVIY TENDENSIYALAR, MUAMMOLAR VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

To‘rayeva Jamila O‘rol qizi

DTPI

jamilatorayeva78@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada jadal rivojlanayotgan sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining zamonaviy adabiyot, badiiy ijod hamda kitobxonlik madaniyatiga ko‘rsatayotgan ta'siri va ahamiyati tahlil qilinadi. Raqamlashtirish davrida mutolaa formatlarining transformatsiyasi, audio va elektron kitoblarning o‘rni hamda generativ AI modellarining badiiy matnlarni yaratishdagi imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, sun'iy intellekt davrida mualliflik huquqlari, mutolaa chuqurligi (deep reading) va tanqidiy fikrlash bilan bog‘liq vujudga kelayotgan muammolar ko‘rib chiqilib, raqamli imkoniyatlar orqali kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va milliy adabiyotni global integratsiyalash istiqbollari bo‘yicha taklif va xulosalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *sun'iy intellekt, adabiyot, kitobxonlik madaniyati, raqamlashtirish, ChatGPT, audio kitoblar, badiiy ijod, tanqidiy fikrlash.*

Abstract: *This article analyzes the impact and significance of rapidly evolving artificial intelligence (AI) technologies on modern literature, artistic creation, and reading culture. It highlights the transformation of reading formats in the digital age, the role of audiobooks and e-books, and the capabilities of generative AI models in producing literary texts. Furthermore, the paper addresses emerging challenges related to copyright, deep reading, and critical thinking in the AI era. It concludes with*

strategic recommendations for fostering reading culture and integrating national literature globally using digital opportunities.

***Keywords**: artificial intelligence, literature, reading culture, digitalization, ChatGPT, audiobooks, artistic creation, critical thinking.*

KIRISH

XXI asrning uchinchi o‘n yilligi insoniyat tarixida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt (SI) omilining barcha sohalarga shiddat bilan kirib kelishi bilan xarakterlanadi. Axborot jamiyatining shakllanishi va generativ neyrotarmoqlarning (ChatGPT, Claude, Gemini kabi AI modellar) ommalashuvi nafaqat texnik va iqtisodiy jabhalarga, balki jamiyatning ma’naviy-ma’rifiy hayoti, xususan, badiiy adabiyot va kitobxonlik madaniyatiga ham tub o‘zgarishlar olib kirdi. Avvallari kitobxonlik va mutolaa tushunchasi bevosita bosma kitob va insonning ushbu matn bilan yakkama-yakka muloqoti sifatida talqin qilingan bo‘lsa, bugungi kunda bu jarayonga elektron kutubxonalar, audio kitoblar, algoritmik tavsiya tizimlari hamda sun’iy intellekt tomonidan yaratilayotgan sun’iy matnlar faol qo‘shildi. Bu jarayon bir tomondan kitobxon uchun axborot olish manbalarini kengaytirib, mutolaa imkoniyatlarini yengillashtirgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, insoniy kechinmalarga asoslangan an’anaviy badiiy ijodning o‘ziga xosligi va chuqur mutolaa (deep reading) madaniyatiga muayyan xavf-xatarlarni tug‘dirmoqda.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi sun’iy intellekt davrida adabiy jarayonlardagi zamonaviy tendensiyalarni ilmiy tahlil qilish, yuzaga kelayotgan muammolarni aniqlash hamda raqamli imkoniyatlardan kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda unumli foydalanish istiqbollarini belgilab berish bilan izohlanadi.

ASOSIY QISM

Zamonaviy tendensiyalar: Adabiyot va mutolaa formatlarining transformatsiyasi. Sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar adabiyot sohasiga kirib kelishi bilan kitob

yaratish hamda uni iste'mol qilish (o'qish) usullari tubdan o'zgardi. Ushbu jarayonda uchta asosiy tendensiyani ajratib ko'rsatish mumkin:

1.**Kitoblar formatining o'zgarishi va "Matn-Audio" transformatsiyasi:** Muqaddam audio kitoblarni yozish uchun diktorlar, studiya va uzoq vaqt talab etilgan bo'lsa, bugungi kunda "Text-to-Speech (TTS)" hamda neyron ovoz texnologiyalari (masalan, ElevenLabs, Amazon Polly) orqali istalgan badiiy asarni sanoqli daqiqalarda bir necha tilda va jonli insondan farq qilmaydigan emotsional ovozda audio formatga o'tkazish imkoniyati paydo bo'ldi. O'zbekiston amaliyotida "Hilol eBook" va "Mutolaa" ilovalarining ommalashishi hamda elektron va audio formatlarning yoshlar o'rtasida keskin ortishi bunga misoldir.

2. Generativ AI va sun'iy badiiy ijod: Generativ neyrotarmoqlar (ChatGPT, Claude, Sudowrite) nafaqat ilmiy yoki tahliliy matnlar, balki badiiy asarlar, she'rlar va ssenariylar yozish qobiliyatiga ega bo'ldi. Masalan, 2023-yilda yapon yozuvchisi Rie Kudan nufuzli "Akutagawa" adabiy mukofotini qo'lga kiritgan "Tokyo-to Doko-tou" (Tokiyo hamdardlik minorasi) romani matnining taxminan 5 foizini ChatGPT yordamida yozganini ochiq tan oldi. Bu voqea adabiyotshunoslikda katta bahslarga sabab bo'ldi.

3.Shaxsiylashtirilgan tavsiya algoritmik tizimlari: Goodreads, Amazon va boshqa yirik platformalar kitobxonning o'qish tezligi, janr afzalliklari va qoldirgan sharhlarini tahlil qilib, AI algoritmlari orqali unga keyingi o'qilishi kerak bo'lgan kitoblarni aniq tavsiya qilmoqda.

2.2. Sun'iy intellekt davridagi muammolar va xavf-xatarlar.

Raqamlashtirish berayotgan qulayliklar bilan birga, bir qancha ma'naviy va metodologik muammolarni ham keltirib chiqarmoqda:

SI VA ADABIYOTDAGI MUAMMOLAR

Mualliflik va psixologizm inqirozi AI matnlarida ruhiy kechinma va emotsional dard yetishmaydi	Yuzaki mutolaa (Deep reading yo'q) Diqqat konsentratsiyasining pasayishi (“Klipcha fikrlash”)

1.Badiiy psixologizm va “dard” masalasi: Sun’iy intellekt ulkan ma’lumotlar bazasi (Big Data) asosida grammatik va mantiqiy mukammal matn yarata oladi, biroq insoniy iztirob, kechinma, milliy ruhiyat va ma’naviy qarashlarni his qila olmaydi. Misol**:** Abdulla Qahhorning ”O‘g‘ri” hikoyasidagi Qobil boboning ichki kechinmalari yoki O‘tkir Hoshimov asarlaridagi sho‘ro davri fojiasini AI algoritmlari mantiqan tasvirlashi mumkin, ammo asar qatiga singdirilgan o‘zbekona ruh va dardni yaratishga ojizlik qiladi.

2.Diqqat konsentratsiyasining pasayishi va yuzaki mutolaa (Clip thinking): Ijtimoiy tarmoqlar (TikTok, Reels, Shorts) va SI tomonidan beriladigan tayyor qisqa xulosalar sababli zamonaviy kitobxonlarda uzoq vaqt bir nuqtaga diqqatni qaratish qobiliyati susaymoqda. Kitobxonlar 300-400 sahifali romanlarni o‘qish o‘rniga, AIdan uning 1 sahifali qisqacha mazmunini (summary) so‘rab olish bilan cheklanmoqda. Bu esa tanqidiy va tahliliy fikrlashni bo‘g‘adi.

3. Mualliflik huquqi va plagiat: Nejrotarmoqlar millionlab yozuvchilarning asarlarini ruxsatsiz o‘rganish (training data) orqali tayyor matn yaratadi. Bu esa intellektual mulk va mualliflik huquqining buzilishiga olib kelmoqda. Rivojlanish istiqbollari va tavsiyalar Sun’iy intellektdan adabiyotni yo‘q qiluvchi vosita emas, balki uni rivojlantiruvchi va targ‘ib qiluvchi kuch sifatida foydalanish zarur:

Milliy adabiy merosni raqamlashtirish: O‘zbek mumtoz va zamonaviy adabiyoti namoyandalarining (Alisher Navoiy, Bobur, Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy) asarlarini xalqaro AI modellarining lingvistik bazalariga to‘g‘ri kiritish kerak. Bu orqali dunyo jamoatchiligi o‘zbek adabiyotini istalgan tilda sun’iy intellekt yordamida tahlil qila oladi.

Ta’limda gibrid mutolaa usulini qo‘llash: Maktab va OTMlarda mutolaa darslarida AIni taqiqlash emas, aksincha undan interaktiv vosita sifatida foydalanish

lozim. Misol: O‘quvchiga “Chol va dengiz” asarini o‘qib bo‘lgach, ChatGPT bilan asar qahramoni (Santiagoga) nomidan muloqot qilish, uning xatti-harakatlarini muhokama qilish topshirig‘ini berish orqali mutolaaga bo‘lgan qiziqishni oshirish mumkin.

XULOSA

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalarning gurkirab rivojlanishi badiiy adabiyot hamda kitobxonlik madaniyatini inqirozga yetaklamaydi, aksincha uning shakli, yetkazib berish mexanizmlari va iste’mol usullarini tubdan transformatsiya qilmoqda. Bugungi kunda mutolaa madaniyati faqatgina an’anaviy bosma kitob bilan cheklanib qolmay, elektron, audio va interaktiv formatlar bilan boyimoqda. Shu bilan birga, SI davrida kitobxonlik madaniyatini saqlab qolish va rivojlantirishda quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

1. Insoniy omilning ustuvorligi: Sun’iy intellekt qanchalik mukammal matn yarata olmasin, u insoniy kechinmalar, emotsional dard, ruhiy iztirob va milliy kaloritni bera olmaydi. Badiiy ijodda inson omili har doim birlamchi va almashtirib bo‘lmas qadriyat bo‘lib qoladi.

2. Texnologiya — vosita sifatida**:** SI texnologiyalaridan cho‘chish emas, balki ulardan mutolaani ommalashtirish, audio va raqamli kitoblar yaratish, shuningdek, milliy adabiyotimizni jahon miqyosida targ‘ib qilishda samarali qurol sifatida foydalanish zarur.

3. Yangi mutolaa ko‘nikmalarini shakllantirish: Ta’lim tizimida yuzaki mutolaaga (clip thinking) qarshi kurashish uchun sun’iy intellekt imkoniyatlarini interaktiv topsiriqlar bilan integratsiya qilgan holda, yoshlarda tanqidiy fikrlash va chuqur mutolaa (deep reading) ko‘nikmalarini rivojlantirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.** (2020). “O‘zbekiston Respublikasida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash milliy

dasturi to‘g‘risida” (PF–6084-son). Tashkent.

2. **Abdurahmonov, X., & Qurbonov, M.** (2023). ”Raqamli jamiyatda kitobxonlik madaniyati va yoshlar mutolaasi: Muammo va yechimlar”. Toshkent: "Fan va texnologiya” nashriyoti.

3. **Yusupov, K.** (2025). Zamonaviy o‘zbek adabiyotida raqamlashtirish jarayonlari va internet adabiyotshunosligi. ”Filologiya masalalari”, №1, 88–94-b.

4. **Jo‘rayev, N.** (2024). Sun’iy intellekt va badiiy ijod: Neyrotarmoqlarning adabiyotdagi o‘rni hamda mualliflik masalasi. “O‘zbek tili va adabiyoti”, №3, 42–49-b.

5. **Karimov, B.** (2022).”XXI asr adabiyotshunosligi va mutolaa psixologiyas” Toshkent:”O‘zbekiston” nashriyoti.

